

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος στην Κρήτη:
τοπικές ιδιαιτερότητες και πολιτικές ταυτότητες

Ελένη Μαυρομάτη

Αθήνα 2020

Τριμελής Επιτροπή

Κοταρίδης Νικόλαος, Καθηγητής (Επιβλέπων)

Κοτέα Μαριάνθη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

Χουμεριανός Εμμανουήλ, Επίκουρος Καθηγητής

Copyright © Ελένη Μαυρομάτη, 2020

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν στη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δε δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>ΠΕΡΙΛΗΨΗ</u>σελ 3
<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</u>σελ 4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.ΔΙΑΙΡΕΤΙΚΕΣ ΤΟΜΕΣ

I. Η παράδοση των διαιρετικών τομών στον ελλαδικό χώρο.....σελ 6
II. Η παράδοση των διαιρετικών τομών στον κρητικό χώρο.....σελ 13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. ΤΑ ΜΑΥΡΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ 1941-1949

I. Από την Κατοχή στον Εμφύλιο.....σελ 17
II. Η Συμφωνία της Βάρκιζας και η Λευκή Τρομοκρατία.....σελ 25
III. Η επίσημη ιδεολογία της Εθνικοφροσύνης και η εφαρμογή της, ως αποκλεισμός των άλλων.....σελ 29

3.ΚΑΤΟΧΗ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΣΤΟ “ΟΧΥΡΟ ΚΡΗΤΗ”

I. Η χαρτογράφηση της Κρητικής Αντίστασης.....σελ 39
II. Οι οργανώσεις.....σελ 42
III. Το Ενωμένο Ε.Α.Μ Κρήτης.....σελ 51
IV. Η διάσπαση του Ε.Α.Μ Κρήτης.....σελ 53
V. Οι συμφωνίες μεταξύ Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ-Ε.Ο.Κ και η Απελευθέρωση.....σελ 55
VI. Οι Γερμανοί αποχωρούν.....σελ 61
VII. Στα Χανιά.....σελ 63
VIII. Τα Γενεριανά.....σελ 64
IX. Ο Κρητικός Εμφύλιος.....σελ 66

4. ΒΕΝΤΕΤΑ.....σελ 71

I. Μεταπολεμικά ξεκαθαρίσματα.....σελ 73
--

5.ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....σελ 77

6.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σελ 81

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας, είναι η επισκόπηση της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου στη νήσο Κρήτη, και η σύγκριση των εξελίξεων με αυτές στην υπόλοιπη Ελλάδα. Πιο αναλυτικά, η εργασία χωρίζεται στο θεωρητικό μέρος, εξετάζοντας αφενός, πως διαμορφώθηκαν οι πολιτικές ταυτότητες, τόσο πριν τον πόλεμο, όσο στη διάρκεια του, το τέλος του και την έναρξη του εμφυλίου. Επιπλέον, όσον αφορά το ιδεολογικό κομμάτι θα γίνει μια προσπάθεια προκειμένου να δούμε, πως αυτό συγκροτήθηκε στη βάση των αντιστασιακών οργανώσεων της εποχής. Θα αναφερθούν επίσης, τα γεγονότα της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Κρήτης, καθώς τόσο χρονικά, όσο και ‘‘ποιοτικά’’, εμφανίζονται διαφοροποιήσεις. Η παράδοση της Βεντέτας, ως ιδιαίτερη πρακτική, αλλά και η τοπικότητα, είναι δυο έννοιες, που θα δούμε αν αποτέλεσαν μέσο επίλυσης διαπροσωπικών διαφορών, στο τεταμένο κλίμα της εποχής.

Λέξεις-κλειδιά: Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, πολιτικές ταυτότητες, Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη, Διαιρετικές τομές

ABSTRACT

This dissertation, focusing on the island of Crete, presents and discusses an overview of the German Occupation, the Cretan Resistance and the Cretan Civil War. It, also, focuses on the events, compared to those which took place in the rest of the country. More specifically, the dissertation consists of two parts: The first part examines and presents the development of political opinions, before, during and after World War II, but also, at the beginning of the Greek Civil war. The second part attempts to analyze and explain how resistance groups formed at that time developed their political opinions. Events that took place in Crete and the rest of the country will be mentioned, while there are essential differences, analyzed on a time and core basis. The traditional ‘‘Vendeta’’, as a special practice and a specific region are two concepts, which will, later, show if they helped personal differences come to a settlement, during those highly conflict-ridden conditions.

Keywords: Greek Civil war, political opinions, Cretan Civil War, cleavages

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για την περάτωση της συγκεκριμένης προσπάθειας, ακολουθήθηκε η Επαγωγική μέθοδος, με την έννοια της εξέτασης ξεχωριστών αξόνων και την τελική παραγωγή μιας επιστημονικής γνώσης, ως συμπέρασμα. Πιο αναλυτικά, στο πρώτο μέρος, που νοείται ως θεωρητικό, με οδηγό την θεωρία των “ διαιρετικών τομών” των Seymour Martin Lipset και Stein Rokkan, επιχειρείται η σκιαγράφηση της πορείας προς την διαμόρφωση ταυτοτήτων γενικά, ενώ σε επιμέρους ενότητες βλέπουμε την παράδοση, τόσο στον ελλαδικό χώρο, όσο και στον κρητικό, με την δεσπόζουσα φυσικά τομή του Βενιζελισμού, μέσα από το πέρασμα του χρόνου. Σ ένα γενικότερο ιστορικό μέρος, θα παρακολουθήσουμε τα ιστορικά γεγονότα, από την Απελευθέρωση της χώρας το 1944, περνώντας μέσα από τα Δεκεμβριανά και τελικά τον αδελφοκτόνο Εμφύλιο, στις δυο περιοχές.

Λόγω ωστόσο, της αδιαμφισβήτητης σημαντικότητας της, οφείλουμε να παρακολουθήσουμε και την περίπτωση της Συμφωνίας της Βάρκιζας λεπτομερώς, προσπαθώντας, όσο επιτρέπει φυσικά τόσο η επιστημονική εμπειρία, όσο και το γνωστικό υπόβαθρο, να δώσουμε απάντηση στα ερωτήματα “ ποιος, γιατί, με τι σκοπό”. Καθώς όμως η Συμφωνία της Βάρκιζας εγκαινίασε μια “νέα περίοδο” στην ιδεολογία του συλλογικού φαντασιακού, από την προσοχή μας δε θα μπορούσε να λείπει και η λεπτομερειακή περιγραφή της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, με αναφορά στο σκοπό, τα μέσα, τη φύση και την παγίωση της, ως βασικής διαιρετικής τομής της εποχής.

Εν τέλει, αφού ολοκληρωθεί ο θεωρητικός “σκελετός” και η ιστορική πληροφόρηση, θα προχωρήσουμε στην χαρτογράφηση της κρητικής Αντίστασης και του Εμφυλίου, όπου θα δούμε κάτω από ποιες συνεργασίες(στρατηγικές), ο κρητικός λαός προσπάθησε να αντιμετωπίσει την γερμανική τυραννία. Ποιές ήταν οι οργανώσεις που συστάθηκαν ήδη από το ’41 και ποιο το πολιτικό τους πρόσημο; Ποια ήταν η πορεία τους και τα μέσα που ακολούθησαν; Υπάρχει άραγε κάποια διαφοροποίηση όσον αφορά την κρητική κοινωνία σε σχέση με την άλλη Ελλάδα;

Ο εμφύλιος πόλεμος, χωρίς αντίλογο, αποτελεί για την ελληνική ιστορική μνήμη, ένα κεφάλαιο συνήθως ανέγγιχτο, που ακόμα 70 σχεδόν χρόνια μετά είναι νωπά

κόκκινο και μυρίζει πληγή. Από το πλαίσιο αυτό δεν θα μπορούσε φυσικά να ξεφύγει και η βιβλιογραφία του εμφυλίου, με μια γενική ματιά. Για τον λόγο αυτό, παίρνουμε ήδη από την αρχή σαν δεδομένο, ότι οι πηγές, είναι ένα σύνολο από επίσημη και ανεπίσημη προπαγάνδα στην πλειοψηφία τους, είτε από την πλευρά των νικητών, είτε απ αυτή των νικημένων. Πιο συγκεκριμένα, το ζήτημα του εμφυλίου στην Κρήτη, παρουσιάζει έλλειψη σε βιβλιογραφικές πηγές, αφού κανένα πόνημα δεν έχει φτιαχτεί που να παρουσιάζει ολοκληρωμένη την ιστορία της περιόδου. Συνεισφορά αποτελούν περισσότερο λογοτεχνικά βιβλία με μαρτυρίες και άλλες μυθοπλασίες για την εποχή. Το πρόβλημα στην επεξεργασία των υφιστάμενων πηγών, είναι ο αντικειμενικός και λεπτός χειρισμός των λεπτομερειών και κατ επέκταση των συμπερασμάτων, καθώς είναι ένα αμιγώς ιδεολογικά πλασμένο γεγονός. Στην περίπτωση μας, λόγω ίσως και της καταγωγής της εκπονήτριας, ο αναγνώστης μη δει την αντικειμενική προσέγγιση που θα περίμενε. Είναι δύσκολο όταν προσπαθείς να θίξεις ένα τόσο ευαίσθητο θέμα, να μην συμπεριλάβεις τα ηθικά στοιχεία που προσφέρει η κρίση, η ιδεολογία και η προέλευση της σκέψης.

ΔΙΑΙΡΕΤΙΚΕΣ ΤΟΜΕΣ

Ι. Η παράδοση των διαιρετικών τομών στον Ελλαδικό χώρο

Η πολιτική ζωή στην σύγχρονη κοινωνιολογία προσεγγίζεται ως σύστημα με ιδεολογικοπολιτικούς άξονες πολιτικής και κομματικής, ενίοτε, αντιπαράθεσης. Ενδεικτικά, ο Maurice Duverger, στο σημαντικό έργο του *Les partis politiques* (1951) εντοπίζει τρεις άξονες οι οποίοι προσδιορίζουν την θεματολογία της γαλλικής πολιτικής ζωής. Οι αντιθετικοί αυτοί άξονες, περιλαμβάνουν κατηγοριοποιήσεις όπως τον διαχωρισμό των αστικοφιλελεύθερων από τα κρατικοπαρεμβατικά κόμματα, τα φιλοεκκλησιαστικά ή αντιεκκλησιαστικά κόμματα καθώς και φιλοδυτικά ή φιλοανατολικά. Το Ροκανιανό πλαίσιο των διαιρετικών τομών (cleavage), αποτελεί το κυρίαρχο σύστημα ανάλυσης του σχηματισμού των Ευρωπαϊκών κομμάτων.

Ο όρος διαιρετική τομή, συμπυκνώνει έναν ιδιαίτερο τύπο σύγκρουσης στη δημοκρατία που εντοπίζεται στους δομικούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς που συντελέστηκαν μέσω ευρείων διαδικασιών όπως οι συνθέσεις εθνών, η εκβιομηχάνιση και ενίοτε ο απόηχος της μεταβιομηχανικής εποχής. Πιο συγκεκριμένα, ο Stein Rokkan, υποστηρίζει πως τα κόμματα κατά κανόνα ανταποκρίνονται σε παγιωμένες κοινωνικές διαφοροποιήσεις και αντιπαράθεσεις, τις οποίες διαπραγματεύονται και αέναα αναδιαρθρώνουν¹.

Η πολιτική πραγματικότητα που εξέφραζε ο όρος πολιτικό κόμμα στην Ελλάδα του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα, συνίστατο σε ένα σύνολο ανθρώπων κοινής συνήθως γεωγραφικής προέλευσης και προσωπικά προσκείμενων σε κάποιον τοπάρχη, με προσπάθειες στο κρατικό μηχανισμό ο οποίος προσπαθούσε να προωθήσει τα προσωπικά ή τοπικά συμφέροντα της εκλογικής του βάσης. Το κύριο χαρακτηριστικό του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού ήταν η ύπαρξη ενός υπερδιογκωμένου αντιπαραγωγικού πληθυσμού του οποίου η συντήρηση διασφαλιζέτο κυρίως χάρη στη σταδιακή παλινόσταση των ελληνικών κεφαλαίων της διασποράς. Μόνο μετά το 1880, λόγω μεταβολών στο διεθνές πολιτικό και οικονομικό κλίμα, ξεκίνησε μια συστηματική παραγωγική επένδυση κεφαλαίων στο

¹Lipset, S.M. & Rokkan, S., *Party Systems and Voter Alignments*. Cross National Perspectives. New York: Free Press, 1967

ελεύθερο βασίλειο σε τομείς όπως ο χρηματιστηριακός, ο εμπορικός και ο βιομηχανικός. Συνακόλουθα, ο αναπροσανατολισμός των εισαγόμενων κεφαλαίων, δεν οδήγησε σε διόγκωση του βιομηχανικού προλεταριάτου αλλά σε αύξηση και ιδιαίτερα σε εσωτερική αναδιάρθρωση της μεσαίας τάξης, ήτοι έμποροι, ελεύθεροι επαγγελματίες, κ.α. (Διαμαντόπουλος, 1985)

Η εποχή του εθνικού διχασμού, η πρώτη περίοδος όπου μπορεί κάποιος να εντοπίσει κοινωνική σύγκρουση τέτοιου βαθμού στον ελληνικό 20ο αιώνα, αποτελεί μια περίοδο όπου μεγάλες κοινωνικές μερίδες εντάχθηκαν σε πολιτικά στρατόπεδα με σαφή και ρητή θέση έναντι των εσωτερικών ζητημάτων που τους απασχολούσαν.

Η σύγκρουση των δύο φυγόκεντρων τάσεων έμελλε να είναι καθοριστική για την πολιτική ζωή του τόπου, κατάλοιπα της οποίας εντοπίζονται μέχρι και σήμερα. Μετά από το Κίνημα στο Γουδί, η Ελληνική πολιτική σκηνή νοσηματοδοτείται και κυριεύεται από την αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του ηγέτη, Ελευθέριου Βενιζέλου. Η πολιτική φιλοσοφία του βενιζελισμού της περιόδου αυτής συνίστατο πράγματι στην επιδίωξη της δημιουργίας ενός κράτους δικαίου με εκσυγχρονισμένη διοικητική μηχανή, προωθημένες κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες, ενιαία συνολική αντίληψη των εθνικών θεμάτων, και ευρύτερο στόχο την λειτουργική οικονομική και πολιτιστική ενσωμάτωση στη Δύση μιας αστικοποιημένης και γεωγραφικά διευρυμένης Ελλάδας².

Ας δούμε όμως, πως οι διαιρετικές αυτές τομές εμφανίστηκαν ή όχι, στην πολυτάραχη πολιτική περίοδο της επικράτησης αυτού που ονομάζουμε Βενιζελισμό. Η θρησκευτική διάσταση δεν αποτέλεσε κύριο σημείο της πολιτικής αντιπαράθεσης. Δεν υπήρξε επίσημη κομματική θέση για πάλη κατά της εκκλησίας και της πολιτικής επιρροής από τις δυο αντιθετικές παρατάξεις. Έλαβε, όμως, σημαντική διάσταση μετά τον αναθεματισμό του Ε. Βενιζέλου από τον Αρχιεπίσκοπο το 1917. Ορισμένοι φιλελεύθεροι, στο πλαίσιο των διώξεων που τους ασκούσαν από τις παρακρατικές στρατιωτικές οργανώσεις των Επιστράτων, αναγκάστηκαν να διαβάσουν οι ίδιοι γονυπετείς τον αναθεματισμό. Βέβαια, η συγκεκριμένη διαρετική τομή ουδέποτε απασχόλησε την ελληνική πολιτική σκηνή στον βαθμό που προβλέπει τόσο ο

² Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Οι πολιτικές δυνάμεις της Βενιζελικής περιόδου, Ο Βενιζελισμός*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 1985

Duverger όσο και ο Rokkan. Ούτε δημιουργία χριστιανοδημοκρατικών κομμάτων είχαμε, ούτε ουσιαστικό διαχωρισμό εκκλησίας-κράτους.

Η διάσταση οικονομίας (ιδιοκτησία-ανέχεια), όπως αναφέρει και ο Διαμαντόπουλος (1993), δεν οδήγησε στην αναμενόμενη αντιπαράθεση κατεχόντων-μή κατεχόντων αλλά περισσότερο σε μια διαταξική αντιπαράθεση μεταξύ εν δυνάμει κατεχόντων Σε

μια κοινωνία όπως η ελληνική με υπανάπτυκτη ιδιωτική οικονομία και κοινωνία, το κράτος κατέληξε ως κύριος μοχλός κοινωνικοοικονομικής ανέλιξης με αποτέλεσμα οι πολιτικές δυνάμεις να αγωνίζονται για την κυριαρχία τους επι του κρατικού μηχανισμού. Οι επίστρατοι είχαν κυρίως μικροαστική προέλευση μια και όπως χαρακτηριστικά είχε πεί ο Μεταξάς “ Ο Έλλην εργάτης είναι μάλλον υποψήφιος μικροαστός παρά οριστικός προλετάριος”. Επίστρατοι έγιναν οι μικροκτηματίες της Παλαιάς Ελλάδας. Στην πρωτεύουσα, επιβεβαιώνεται ο εν γένει μικροαστικός χαρακτήρας του κινήματος από την παράλληλη ίδρυση του Πανελλήνιου Συνδέσμου Συντεχνιών και Εργατικών Σωματείων. Σαφής εκλογική υπεροχή του Βενιζέλου σε εκείνες τις περιοχές που εξαιτίας της γεωγραφικής τους θέσης, ήσαν πιο ανοιχτές στα δυτικά ιδεολογικά ρεύματα, τα νησιά³.

Η μικροαστική αντεπανάσταση των Επιστράτων μπροστά στην πολύπλευρη απειλή του αστικού εκσυγχρονισμού υπήρξε άρρηκτα συνυφασμένη και με την αντίσταση τους στην Ανταντ-κατεξοχήν εκπρόσωπο των φιελελεύθερων αστικών δημοκρατιών. Ήρθαν μάλιστα στην επιφάνεια προαιώνια αντιδυτικά αντανεκλαστικά⁴. Η διαιρετική τομή κέντρο-περιφέρεια απέκτησε ιδιαίτερη διάσταση κατά την περίοδο παγίωσης της διαμάχης βενιζελισμού-αντιβενιζελισμού. Πιο συγκεκριμένα και όπως διακρίνει ο Διαμαντόπουλος (1993), εμφανίζονται κόμματα τα οποία ως αντίδραση, στις ενεργοποιημένες δυνάμεις εθνικής αποσύνθεσης ή εξόρμησης τοποθετούνται στο συντηρητικό πολιτικό φάσμα και δεν αποκλείουν τον κρατικό παρεμβατισμό της ελεύθερης οικονομίας. Εν γένει, επιδιώκουν την συντήρηση καταστάσεων και δομών αντιτιθέμενα σε κάθετι νέο και προοδευτικό όπως ακριβώς και το κίνημα των

³ Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Οι πολιτικές δυνάμεις της Βενιζελικής περιόδου, Ο Βενιζελισμός*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 1985

⁴ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Εθνικός Διχασμός και μαζική οργάνωση, Οι επίστρατοι του 1916*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1996, σελ 138

επιστράτων που επιδίωκε μια εθνική ομοιογένεια αντιμετωπίζοντας εχθρικά τους Μικρασιάτες πρόσφυγες αλλά και τους Κρητικούς⁵. Τέλος, ανεξάρτητα της έκτασης και της έντασης που έλαβε η ιδεολογική αλλά και πολιτική αντιπαράθεση των δύο αντίπαλων κοινωνικών τάσεων, έκαστη αυτών, έλαβε στο συλλογικό φαντασιακό του σύγχρονου Έλληνα, ιδιαίτερο εθνικό φορτίο. Οι δύο εμβληματικοί πολιτικοί εκπρόσωποι του δίπολου, τόσο ο Βενιζέλος όσο και ο Μεταξάς, θα αποτελέσουν σημείο αναφοράς της πολιτικής και κοινωνικής ζωής έως σήμερα, ενώ θα μπορούσε να λεχθεί πως και για τις δύο πολιτικές τάσεις, δεν προέκυψαν πολιτικές φυσιολογικές που να αντικαταστήσουν την εμβληματικότητα των χαρακτήρων της περιόδου του Εθνικού Διχασμού.

Ωστόσο, όσο μεγάλη κι αν ήταν η επίδραση του διπόλου “Βενιζελισμός-Αντιβενιζελισμός” και όσο κι αν σημάδεψε την πολιτική ελληνική ζωή των αρχών του 20^{ου} αι., τα πράγματα έμελλε να αλλάξουν στο μέλλον και οι παίχτες να γίνουν σκληρότεροι. Έτσι, αν το δούμε σχηματικά, η μέχρι τότε δεσπόζουσα διαιρετική τομή, εξελίχθηκε μέσα στην κατοχή και αργότερα “αντικαταστάθηκε” από μια άλλη, αυτή των “Εθνικοφρόνων- Αντεθνικών”. Λόγω του ενδιαφέροντος που παρουσιάζει η συγκεκριμένη τομή και λόγω της θεωρητικής χρησιμότητας της για την μελέτη μας, στο παρόν κεφάλαιο δεν θα προχωρήσουμε σε λεπτομέρειες, αλλά θα αφιερώσουμε παρακάτω μια εκτενή σκιαγράφιση για το τι σημαίνει “εθνικόφρων” και “αντεθνικός” στην μεταπολεμική και μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Με την μερική εφησύχηση της εμφυλιακής εμπειρίας και την παρουσία πλέον κομμάτων, η άλλοτε “εθνική πάλη” μεταφέρθηκε μετά από διάφορες διεργασίες, στον άξονα “Δεξιά-Αριστερά”. Αν και η εμπειρία του εμφυλίου σπαραγμού ξέσπασε ουσιαστικά με την δικτατορία των συνταγματαρχών, ταυτόχρονα τα κόμματα της εποχής, λάβανε θέσεις ιδεολογικών στρατοπέδων. Την πρώτη εκπροσώπηση του ΕΑΜογενούς κοινωνικού μπλοκ αναλαμβάνει η Εθνική Πολιτική Ένωσις Κέντρου (ΕΠΕΚ), που ιδρύθηκε το 1950 από τον Νικόλαο Πλαστήρα. Η ΕΠΕΚ αποτέλεσε τον (βασικό) πολιτικό εκπρόσωπο του ΕΑΜογενούς κοινωνικού στρατοπέδου την περίοδο 1950-1952⁶. Η Δημοκρατική Παράταξη και η ΕΔΑ θα εκπροσωπήσουν το

⁵ Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Εθνικός Διχασμός και μαζική οργάνωση, Οι επίστρατοι του 1916*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1996, σελ 78

⁶ Περίοδο που έχει χαρακτηριστεί ως «κεντρώο διάλειμμα» (Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η Καχεκτική Δημοκρατία: κόμματα και εκλογές 1946/1967*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2001)

ίδιο κοινωνικό μπλοκ την περίοδο αυτή, αλλά δευτερευόντως. Το 1956 δημιουργείται ένας συνασπισμός κομμάτων με όνομα Δημοκρατική Ένωση (ΔΕ), που απαρτιζόταν από ένα ευρύ φάσμα κομμάτων, με αριστερά (ΕΔΑ), ως και δεξιά κόμματα (Λαϊκό Κόμμα). Με την ίδρυση της Ένωσης Κέντρου η «ηγεμονία» της εκπροσώπησης του λαϊκού κοινωνικού στρατοπέδου ξαναγυρίζει στα κεντρώα κόμματα έως και το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου.

Η ΕΠΕΚ και η Ένωση Κέντρου, ως προς την πολιτική εκπροσώπηση του λαϊκού κοινωνικού μπλοκ, αναλαμβάνουν μόνο συγκυριακά την εκπροσώπηση αυτή. Διαφοροποιούνται, όμως, σε δύο άλλες παραμέτρους: στην πολιτική συγκυρία, κατά την οποία αναλαμβάνουν την εκπροσώπηση την λαϊκής κοινωνικής συμμαχίας και στο πολιτικό προσωπικό που τις απαρτίζει. Όσον αφορά την πρώτη παράμετρο, η ΕΠΕΚ εμφανίζεται σε μία αντεπαναστατική περίοδο, όπου οι κοινωνικοί αγώνες βρίσκονται σε καμπή, ενώ αντίθετα η Ένωση Κέντρου ιδρύεται λίγο πριν το ξέσπασμα των μεγάλων κοινωνικών εκρήξεων της εποχής. Και δεύτερον, ως προς το πολιτικό προσωπικό του κάθε κόμματος, η ΕΠΕΚ συσπείρωσε στο εσωτερικό της, κατά κύριο λόγο, ΕΑΜογενές λαϊκό προσωπικό, ενώ η Ένωση Κέντρου απαρτιζόταν από αστικό⁷.

Αξιοσημείωτα είναι, επίσης, κάποια στοιχεία σχετικά με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Το ΚΚΕ ως κομματική μορφή, τουλάχιστον επίσημη, παύει να υπάρχει, ήδη από το 1947 με τον νόμο 509. Μέχρι και το 1958 παραμένει ουσιαστικά αποδεκατισμένο, όταν και αποφασίζεται στην 8η Ολομέλεια και η τυπική διάλυσή του (το 1956 ο Ζαχαριάδης είχε απομακρυνθεί από την ηγεσία του κόμματος και αντικαταστάθηκε από τον Κολιγιάννη). Αυτό έγινε με σκοπό να λυθεί το πρόβλημα του κομματικού διϊσμού της Αριστεράς της μετεμφυλιακής περιόδου (ύπαρξη ταυτόχρονα ΚΚΕ και ΕΔΑ). Αυτό έγινε με σκοπό να λυθεί το πρόβλημα του κομματικού διϊσμού της Αριστεράς της μετεμφυλιακής περιόδου (ύπαρξη ταυτόχρονα ΚΚΕ και ΕΔΑ). Ως το 1965 τα ηγετικά στελέχη του κόμματος θα επηρεάζουν πιο άμεσα την ΕΔΑ, μετέπειτα, όμως, και πάλι θα διαχωριστούν ουσιαστικά οι δύο φορείς⁸.

⁷ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ. 180-181

⁸ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ. 93-95

Η ΕΔΑ, ιδρύθηκε από το ΚΚΕ με σκοπό να αντικαταστήσει το ίδιο στον ρόλο του εκπροσώπου του ΕΑΜογενούς στρατοπέδου. Μία ιδεοτυπική περιοδολόγηση προτείνεται από τους Βερναρδάκη-Μαυρή: Η πρώτη περίοδος (1951-1954) χαρακτηρίζεται από την τυπική παρουσία της ΕΔΑ στην πολιτική σκηνή λόγω κυρίως της εκτίμησης περί «επαναστατικής κατάστασης» και απειλής από τα κόμματα του «κέντρου». Στη δεύτερη περίοδο (1954-1958) απορρίπτονται οι παραπάνω περιοριστικές θέσεις και γίνεται πιο δραστήριο κόμμα (χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η συμμετοχή της ΕΔΑ στην Δημοκρατική Ένωση του 1956). Η τρίτη και βασικότερη περίοδος (1958-1965) είναι και το απόγειο της ΕΔΑ. Μετασχηματίζεται σε μαζικό κόμμα, οργανωτή των λαϊκών μαζών και πίσω της συντάσσεται για πρώτη φορά, μετά τον εμφύλιο, τόσο μαζικά, το ΕΑΜογενές στρατόπεδο. Την τελευταία περίοδο (1965-1967) η κολιγιαννική πολιτική της υπονόμησης της ΕΔΑ και η πολιτική που ακολουθήθηκε μετά τα Ιουλιανά, έφεραν το κόμμα σε τροχιά καμψής. Παρά, όμως, τα προαναφερθέντα, η ΕΔΑ ουσιαστικά αποτέλεσε τον φορέα εκείνο που εκπροσωπούσε την εργατική τάξη σε τέτοιο βαθμό, που το ΚΚΕ μεταπολιτευτικά δεν κατάφερε ποτέ να επιτύχει⁹.

Σε αντίθεση με το λαϊκό-ΕΑΜογενές κοινωνικό στρατόπεδο, η αστική κοινωνική συμμαχία εισάγεται στην μετεμφυλιακή περίοδο κατακερματισμένη, συρρικνωμένη και εξασθενημένη, αλλά σταδιακά ενισχύεται. Σε αυτό έπαιξε ρόλο και η διπλή λειτουργία που είχε το Κράτος τότε: αποσκοπούσε στη διάλυση του ΕΑΜικού (και μετέπειτα ΕΑΜογενές) μπλοκ ιδεολογικά, πολιτικά και στρατιωτικά και στην ανασυγκρότηση του αστικού κοινωνικού στρατοπέδου¹⁰. Δομικό, εξάλλου, χαρακτηριστικό της μετεμφυλιακής μορφής εξουσίας αποτελεί η ταύτιση Κράτους-δεξιού κόμματος (από το 1951, με τον Ελληνικό Συναγερμό και, μετά το 56', την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση), το οποίο παραδοσιακά στηρίζεται από την αστική τάξη και το αστικό μπλοκ. Για την εξασφάλιση της ηγεμονίας τους δημιουργείται μία μορφή κράτους, με κυρίαρχο «παίκτη» τον κατασταλτικό μηχανισμό (στρατός, σώματα ασφαλείας, παρακρατικές οργανώσεις)¹¹.

Σε αντιδιαστολή με το ΕΑΜογενές, η κοινωνική σύνθεση του αστικού κοινωνικού

⁹ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ. 98-101

¹⁰ Η αστική κοινωνική συμμαχία παραδοσιακά στηρίζει το Κράτος, και άρα το Κράτος θα στηρίζει αυτή τη συμμαχία

¹¹ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ. 168-173

μπλοκ είναι περισσότερο περίπλοκη και αποτελείται από περισσότερα «κομμάτια». Αρχικά το απαρτίζουν οι αγρότες, κυρίως υπανάπτυκτων οικονομικά και κοινωνικά περιοχών, με ιδιαίτερα σκληρές επιπτώσεις από τον εμφύλιο, και πληθυσμοί της παραμεθορίου, οι οποίοι είχαν αποκοπεί πλήρως από την πολιτική ζωή, με το πρόσχημα της «ασφάλειας»¹². Επίσης στην προκείμενη κοινωνική συμμαχία συμμετέχουν και οι δυνάμεις καταπίεσης, όπως δοσίλογοι, ταγματασφαλίτες, τεατζήδες, παρακρατικοί, οι οποίοι ήταν στρατολογημένοι, κυρίως, από υποαπασχολούμενους ή άνεργους και είχαν αποτελέσει το εκτελεστικό όργανο καταπίεσης στην Κατοχή και τον Εμφύλιο. Ακόμη, μία σημαντική μερίδα των παραδοσιακών μικροαστικών στρωμάτων της πόλης, της υπαίθρου και του εκκαθαρισμένου κρατικού μηχανισμού ενσωματώθηκε στο αστικό κοινωνικό στρατόπεδο¹³. Επιπροσθέτως, εντοπίζονται παλιοί και νέοι αστοί (επιχειρηματίες, παλιά τζάκια, νεόπλουτοι της «ανοικοδόμησης», υψηλοί αξιωματούχοι του κρατικού μηχανισμού κ.α.), δηλαδή στρώματα και μερίδες ανθρώπων που πλούτισαν από το κατοχικό εμπόριο συνεργαζόμενοι με τους κατακτητές¹⁴. Τέλος σημαντική συμβολή στο αστικό κοινωνικό μπλοκ είχαν οι αξιωματικοί, οι οποίοι πριν (στην Κατοχή και τον Εμφύλιο) είχαν ριζοσπαστική διάθεση¹⁵.

Για την διαμόρφωσή του, το αστικό μπλοκ θα στηριχθεί, κυρίως στην τρομοκρατία των λαϊκών μαζών, την αμερικανική βοήθεια και την «ανοικοδόμηση»¹⁶, όπου βασικοί παράγοντες της ραγδαίας ανάπτυξης και αύξησης του αστικού κοινωνικού στρατοπέδου ήταν η αύξηση των δημοσιouπαλλήλων και το στρατιωτικό προσωπικό: «Θα μπορούσαμε, λοιπόν, με βεβαιότητα να υποθέσουμε ότι πολύ πάνω από το 20% του μη αγροτικού ενεργού πληθυσμού, και ίσως πάνω από το ένα τρίτο των μισθωτών των αστικών κέντρων, εξαρτιόταν άμεσα η έμμεσα από το κράτος»¹⁷.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να δει κανείς κάποια στοιχεία για τον Ελληνικό

¹² Οι αγρότες αποτέλεσαν το κύριο μαζικό στήριγμα της «Δεξιάς». Νικολακόπουλος Ηλίας, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*. Τρίτη έκδοση. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000, σελ. 77)

¹³ Η συγκεκριμένη ομάδα ατόμων προσέδιδε μία όψη Λαϊκισμού στο Ελληνικό Συναγερμό (Νικολακόπουλος, 1985, σελ. 80 στο Βερναρδάκης-Μαυρή, 2012, κεφ. 4.1.2., σελ. 174-175)

¹⁴ Νικολακόπουλος, 1985, σελ. 77 στο Βερναρδάκης-Μαυρή, 2012, κεφ. 4.1.2., σελ. 175

¹⁵ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ. 173-176

¹⁶ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ. 173-174

¹⁷ Τσουκαλάς, 1986, σελ. 22 στο Βερναρδάκης-Μαυρή, 2012, κεφ. 4.1.2., σελ. 176

Συναγερμό, κομματικός φορέας που κλήθηκε να εκπροσωπήσει το αστικό κοινωνικό μπλοκ πριν την ΕΡΕ. Ιδρύθηκε από τον Αλέξανδρο Παπάγο το 1951, αμέσως μετά την παραίτησή του από αρχιστράτηγος του Ελληνικού Στρατού και πλειοψηφεί στις εκλογές του 52'. Το 1952 ο Αλ. Παπάγος πεθαίνει, αφήνοντας κενή την θέση του προέδρου του κόμματος, αλλά και την πρωθυπουργία. Μετά από παρέμβαση του Βασιλιά Παύλου, ο Κ. Καραμανλής «διορίζεται» πρωθυπουργός της Ελλάδας και πρόεδρος του Ελληνικού Συναγερμού¹⁸, και ένα χρόνο αργότερα ιδρύει την ΕΡΕ.

Αρχής γενομένης από την δεκαετία του '70, η αντίθεση μεταξύ Δεξιάς-Αριστεράς, μεταφράστηκε σε "Δεξιά-αντιδεξιά". Αιτίες για την ρήξη αυτή, εντοπίζονται στις ισχύουσες οικονομικές εξελίξεις και τις εμπειρίες της μετεμφυλιακής εποχής, αλλά και στην απουσία άλλων διαιρέσεων. Μπήκε στο σκεπτικό το σχέδιο, ότι οι αντιδεξιές δυνάμεις, έπρεπε να συνεργαστούν, αν όχι σε εκλογικό επίπεδο, στη διαμόρφωση μιας εικόνας της Δεξιάς ως κοινού εχθρού. Ο Γιώργος Μοσχονάς επισημαίνει ότι ο πολιτικός λόγος επέτασσε τη σύγκρουση με τη Νέα Δημοκρατία. Οι κύριοι εκφραστές της ιδέας αυτής, υπήρξαν το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ εξωτερικού, ενώ οι άξονες τέθηκαν στα ζητήματα των κοινωνικών προβλημάτων, στο διεθνή προσανατολισμό της χώρας και στον εκδημοκρατισμό του συστήματος. Ο κύριος, ωστόσο, "αριστερός" εκφραστής προσπάθησε να γίνει το ΠΑΣΟΚ. Η στάση του Καραμανλή συντέλεσε στην ανάδειξη του, ως θεμέλιο της αντιδεξιάς.

III. Η παράδοση των διαιρετικών τομών στον Κρητικό χώρο και η επίδραση τους.

Όπως είδαμε παραπάνω, οι διαιρετικές τομές του "Βενιζελισμού-Αντιβενιζελισμού- Εθνικόφρονες-Αντεθνικοί - Δεξιά-αντιδεξιά", σημάδεψαν τη ζωή των ανθρώπων στον 20° αι. Συνέβη το ίδιο και στην Κρήτη;

Αν αρχίσουμε την ανάλυση μας χωροταξικά, θα δούμε ότι η Κρήτη ως τόπος, διέθεται ήδη από τις αρχές του αιώνα τοπική διοίκηση. Το γεγονός αυτό παράλληλα με την οικονομική αυτάρκεια που προσδίδει η αγροτική παραγωγή και η άριστη γεωγραφική θέση, δημιούργησαν σταδιακά μια ιδιαίτερη πολιτική ταυτότητα στους κατοίκους του νησιού. Το πνεύμα "φιλελεύθερο" και "αδούλωτο" και η κρήτη ως

¹⁸ Αν και αντιπρόεδροι του κόμματος, και «διάδοχοι» του, ήταν ο Στ. Στεφανόπουλος και ο Π. Κανελλόπουλος.

ξεχωριστό κομμάτι μέσα στην υπόλοιπη Ελλάδα. Λόγω της ‘‘οριζόντιας’’ θα λέγαμε, ταξικής διάστασης, με την έννοια της ήπιας ανίσωσης, οι κρήτες ως μόνη απειλή, θεωρούσαν τον ξένο κατακτητή, και όχι τον εσωτερικό αντιφρονούντα. Διαιρετικές τομές φυσικά και υπήρξαν, ωστόσο δεν έλαβαν την ένταση και τον χαρακτήρα που παρατηρείται στην υπόλοιπη Ελλάδα.

Η ηγετική φυσιογνωμία με καταγωγή από την Κρήτη, ο Βενιζέλος, ήδη από την ένωση με την υπόλοιπη Ελλάδα το 1913, συνδέθηκε με την μορφή του ‘‘εθνάρχη’’, ο οποίος έδωσε τις μεγάλες δυνάμεις από το νησί- την ξένη παρέμβαση- αποκαθιστώντας έτσι την γαλήνη και την ηρεμία, που ο λαός είχε ανάγκη. Η παράδοση του Βενιζελισμού, αποτέλεσε σημείο καμπής και έφερε την Κρήτη στο κέντρο της πολιτικής σκηνής, ως μήτρας της δεσπίζουσας για την εποχή ιδεολογίας. Η αντιμοναρχική συνείδηση έγινε περισσότερο αισθητή το 1935, με την παλινόρθωση της βασιλείας, ενώ ως κορυφαία στιγμή της περιόδου μπορεί να θεωρηθεί η απεργία των σταφιδεργατών στο Ηράκλειο με αποτέλεσμα νεκρούς αλλά και τραυματίες¹⁹. Με τη διαμόρφωση του φιλελεύθερου πνεύματος και τις καταβολές από τον βενιζελισμό, η αντίσταση των κρητικών στην δικτατορία του Μεταξά, ήταν επίσης σθεναρή²⁰.

Προχωρώντας η ροή της ιστορίας, φτάνουμε στη δεύτερη σημαντική τομή, με ρίζες στην Κατοχή και τον Εμφύλιο. Η τομή δεν είναι άλλη από αυτή των ‘‘Εθνικοφρόνων-Αντεθνικών’’, που όπως αναφέρθηκε θα αφιερωθεί ξεχωριστό υποκεφάλαιο παρακάτω. Η περίπτωση της Κρήτης και πάλι αποτελεί εξαίρεση, καθώς δεν βίωσε την εμπειρία αυτή με τον ίδιο τρόπο. Η αντιστασιακή ορμή και το πάθος των κρητικών για ελευθερία, βρήκαν στέγη κάτω από το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο το 1941, ως συνέχεια της Μάχης της Κρήτης. Παράλληλα, εκτός από το Ε.Α.Μ, άρχισαν να δημιουργούνται σταδιακά και άλλες ‘‘εθνικές’’ οργανώσεις (θα ακολουθήσει επίσης λεπτομερειακή σκιαγράφηση τους), η πιο γνωστή από τις οποίες ήταν η Εθνική Οργάνωση Κρήτης, Ε.Ο.Κ. Αυτές στην αρχή της κατοχικής περιόδου, συνεργάστηκαν με το Ε.Α.Μ, αν και υποστηρίζονταν από τους Άγγλους. Από το 1945 και εξής, τα πράγματα άλλαξαν ρότα, όπως και οι στρατηγικές. Έτσι, οι ‘‘υπερεθνικόφρονες’’ της Ε.Ο.Κ και των Άγγλων, τάχθηκαν ενάντια στις δυνάμεις του Ε.Α.Μ. Ωστόσο, όσο χαμηλής ισχύος κι αν ήταν η έκφραση της διαιρετικής

¹⁹ Χρηστάκη Γ και Γ. Πατεράκη, *Η Κρήτη και η ιστορία της*, Εκδόσεις Καλέντη, Αθήνα, 1995, σελ 343

²⁰ Χρηστάκη Γ και Γ. Πατεράκη, *Η Κρήτη και η ιστορία της*, Εκδόσεις Καλέντη, Αθήνα, 1995, σελ 363

αυτής τομής, υπήρξαν συγκυρίες που η σύγκρουση μεταξύ των δυο αντίθετων ιδεολογικών στρατοπέδων, έλαβε μεγάλη διάσταση, που η συλλογική μνήμη ακόμα συντηρεί. Ενδεικτικά, όπως αναφέρει στο βιβλίο του “Εθνική Αντίσταση και Δημοκρατικοί Αγώνες στην Κρήτη”, ο Μ.Χριστοφοράκης (οργανωτικό στέλεχος και γιατρός στον ΕΛΑΣ), μετά τη σύλληψη του από την Εθνική Οργάνωση Ρεθύμνου:

“Προσωπικά δοκίμασα αφάνταστη πικρία σαν φτάσαμε συνοδεία στο χωριό Μυξόρουμα όπου εκεί μας υποδέχτηκε ένας όχλος εξαγριωμένων χωρικών των γύρων χωριών και ο κύριος στόχος ήμουν εγώ, ο πρώην γιατρός πολλών από αυτούς, και τοτινός “εαμοβούλγαρος” σύμφωνα με τις βρισιές που ξεστόμιζαν ενάντια μου, καθώς προσπαθούσαν να με αποσπάσουν από τους χωροφύλακες που μας προστάτευαν σαν φτάσαμε στο χωριό. Τους είχαν ποτίσει με το δηλητήριο εναντίον μας οι εθνικόφρονες κήρυκες του αντικομμουνισμού που είμαι βέβαιος πως μερικοί από αυτούς, αν μπορούσαν εκείνη τη στιγμή θα με έγδερναν ζωντανό, γιατί δεν θελαν οι ταλαίπωροι τον γιατρό τους κομμουνιστή, γιατί “οικομμουνιστές είναι άθεοι, δεν έχουν πατρίδα, δεν έχουν οικογένεια, τα μοιράζονται όλα, είναι κακούργοι...”²¹

Όπως λοιπόν μαρτυρούν τα πρόσωπα που έζησαν τον Εμφύλιο, η επίδραση που αυτός κατάφερε, δεν φαίνεται να είχε ισχυρή απήχηση στους κρητικούς. Ίσως, η δήλωση ενός από τους εκδότες εφημερίδας στο Ηράκλειο, μας βοηθήσει να καταλάβουμε επακριβώς την φιλοσοφία οικοδόμησης των ιδεών, “ Στην Κρήτη, όπου και να ανήκει πολιτικά ο καθείς, σχεδόν όλοι, είτε δεξιός, είτε προοδευτικός, στο βάθος ήταν οι πάντες Βενιζελικοί. Αυτός ο πολιτικός παρανομαστής των Κρητών είναι που τους βοήθησε, σε σχέση με τους υπόλοιπους Έλληνες, να μην έχουν ακραία πολιτικά μίσση και σκληρές εμφύλιες συγκρούσεις. Παλιότερα, σε πολλά χωριά άνθρωποι αντίθετων παρατάξεων, αφού τσακώνονταν και αλληλοβρίζονταν, έλεγαν “Ζήτω ο Βενιζέλος, ζήτω και τση Κρήτης” και άρχιζαν να ρακοπίνουνε και να το ρίχνουνε στο γλέντι όλοι μαζί αγκαλιαστά”²². Στο ίδιο βιβλίο, μέσα από συνέντευξη της Μ.Κ, συμπεραίνουμε ότι ο Βενιζελισμός, στην περίπτωση της Κρήτης τουλάχιστον, βρέθηκε ενάντια στην “εθνικόφρονα Δεξιά”: “ Μεταπολεμικά το Ηράκλειο χαρακτηριζόταν από την κυριαρχία της Εθνικής Αντιστάσης στην κοινωνία και το πολιτικό σκηνικό που έστησαν οι δυτικοί σύμμαχοι με την επικράτηση της

²¹ Χριστοφοράκης Μιχάλης, Εθνική Αντίσταση και Δημοκρατικοί Αγώνες στην Κρήτη, Αθήνα, 1984, σελ 47, 86

²² Χάρης Μ., Το μεταπολεμικό Ηράκλειο, εκ Αλήθεια, Αθήνα 1999, σελ 62

“εθνικόφρονος” δεξιός η οποία, όμως ειδικά στην Κρήτη είχε την αντίσταση του Βενιζελισμού. Οι περισσότεροι ηρακλειώτες ήταν βενιζελικοί, με την αντίσταση πήγαν στις τάξεις του Ε.Α.Μ. Αυτό τους ριζοσπαστικοποίησε ένα βήμα παραπέρα και τελικά βρέθηκαν να εκφράζονται από τον Ανδρέα. Αυτοί που συμμετείχαν στις τάξεις του ΕΛΑΣ δεν ταυτίστηκαν με το ΚΚΕ. Όλοι οι δημοκρατικοί άνθρωποι άνηκαν στο Ε.Α.Μ”.

Όσον αφορά τώρα την Τρίτη διαιρετική τομή, αυτή της “Δεξιάς-αντιδεξιάς”, η Κρήτη τάχθηκε με την αντιδεξιά μερίδα και βάφτηκε με πράσινο. Όμως, αν και στην πλειοψηφία του νησιού εντοπίζεται αυτή η τάση, υπάρχουν διαφοροποιήσεις. Ο πληθυσμός με εξαίρεση τους μικρασιάτες, ήταν ομοιογενής, ενώ η πολιτική συμπεριφορά κρίνεται ανάλογα με την ανάπτυξη των εκάστοτε περιοχών. Έτσι, η “σοσιαλιστική” λογική, ήταν πιο έντονη στην επαρχία(και εδώ εντοπίζεται διαφορά στο σημείο της γεωγραφικής θέσης βουνό ή πεδιάδα), σε αντιδιαστολή με τις περισσότερο αποκομμένες και ορεινές περιοχές, λόγω των ισχυρών οικογενειών που κατεύθυναν την πολιτική υποστήριξη, η δεξιά απολάμβανε μια σχετική δυναμική. Και η πόλη όμως του Ηρακλείου για παράδειγμα, με τη συγκεντρωμένη αστική τάξη, έδινε μεγάλα ποσοστά στην Νέα Δημοκρατία. Το ίδιο ισχύει και για το Ρέθυμνο, αλλά και τα Χανιά, όμως εδώ προστίθεται και το ισχυρό πελατειακό δίκτυο των συγκεκριμένων περιοχών, λόγω των καταγόμενων πολιτικών προσωπικοτήτων. Στην αντίπερα όχθη, υποστηρικτές του ΚΚΕ, υπήρχαν σε περιοχές με προσφυγικό περισσότερο πληθυσμό, όπου είχε αναπτυχθεί η συνεταιριστική δομή παραγωγής και προώθησης προϊόντος σταφίδας κλπ, αλλά και σε αυτές που υπήρχαν ακόμα απόγονοι των εαμιτών κρητών αγωνιστών. Σε περιοχές επίσης που ο Εμφύλιος είχε σηματοδέψει την τοπική κοινωνία και είχε επηρεάσει προς αυτήν την κατεύθυνση την πολιτική συνείδηση, λόγω των καθοριστικών γεγονότων του. Γρήγορα όμως οι πιο ριζοσπαστικές δυνάμεις απορροφήθηκαν από το σοσιαλιστικό ΠΑΣΟΚ, που φάνηκε να προβάλλει ένα αισιόδοξο πρόγραμμα για τις αγροτικές μάζες.

ΤΑ ΜΑΥΡΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ 1941-1949

«Έφτανε ένα σπύρτο για να πάρει η Αθήνα φωτιά σαν ένα δοχείο μπενζίνα»²³

Ι. Από την Κατοχή, στον Εμφύλιο...

Αναμφισβήτητα ο 20ος αι. αποτελεί για την Ευρώπη και για τον κόσμο στο σύνολο του, καθοριστική εποχή και δίκαια θα μπορούσε να ονομαστεί “Μεγάλος Διαμορφωτής”. Οι πολιτικές εξελίξεις ραγδαίες και τα αποτελέσματα τους ακόμη σημαντικότερα, αν αναλογιστεί κανείς, ότι η κοινωνία βίωσε ακραίες καταστάσεις, όπως ο ναζισμός και ο φασισμός ή την εφαρμογή του “κομμουνιστικού ιδεώδους” στο Ανατολικό μπλοκ. Ωστόσο, από όποια σκοπιά κι αν το δει κανείς, προσπαθώντας να ταξινομήσει τα γεγονότα του κομβικού αυτού αιώνα, σίγουρα θα καταλήξει στο συμπέρασμα, ότι ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η ναζιστική τρέλα του Χίτλερ, αποτέλεσε το μεγαλύτερο γεγονός, μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Το τέλος του πολέμου, σίγουρα έφερε αλλαγές στο ισχύον πολιτικοοικονομικό πεδίο, οδήγησε στην εγκαθίδρυση Λαϊκών Δημοκρατιών, ενώ παλιές αποικίες (κυρίως σε Αφρική και Ασία) μετέβησαν στην κατάσταση ελεύθερων χωρών. Το πιο αξιοπρόσεκτο όμως “τέκνο” της θηριωδίας αυτής, είναι το φαινόμενο της Αντίστασης. Της θυσίας δηλαδή ανθρώπων, που οραματίζονταν έναν κόσμο ελευθερίας και ισότητας μετά τον πόλεμο και για 5 ολόκληρα χρόνια πάλευαν για να δουν την χώρα τους ελεύθερη και εκδημοκρατισμένη. Η Ελλάδα φυσικά δεν αποτέλεσε εξαίρεση στον κανόνα του αντιστασιακού αγώνα, όπου στη συγκεκριμένη περίπτωση, πήρε τη μορφή Εμφυλίου Πολέμου.

Αν ορίζαμε χρονολογικά το κατοχικό περιβάλλον στην Ελλάδα, θα το κατατάσσαμε μεταξύ 1940-1944. Η Ελλάδα ως σημαντικός σύμμαχος στον “Αγώνα κατά του φασισμού”, έδωσε μεγάλες μάχες, θυσίασε μεγάλο πλήθος αγωνιστών και ως αποτέλεσμα υπέστη αναρίθμητες φθορές, τόσο ποσοτικές όσο και ποιοτικές. Όσον αφορά την πληθυσμιακή κατάσταση της εποχής, και δε τη μείωση του, πρέπει να γίνει με πιο συγκεκριμένους όρους και με χωρισμό ‘φάσεων’, ανάλογα με την έκβαση του πολέμου και την γενικότερη φύση των συμβάντων. Έτσι, στο διάστημα μεταξύ

²³ Θεοτοκάς Γιώργος, Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953, Αθήνα: Εστία

1940-1944, λόγω της έκρηξης της ιταλικής και μετέπειτα γερμανικής εισβολής, η συγκέντρωση στα αστικά κέντρα ήταν γεγονός. Το πρώτο λοιπόν κύμα ‘‘έσωτερική μετανάστευσης’’, προήλθε με την πτώση του αλβανικού μετώπου. Οι άνθρωποι, επέλεξαν την Αθήνα, προκειμένου να αποφύγουν την κατάσταση των πολυμελών αγροτικών οικογενειών και την δύσκολη διαβίωση μέσα σ αυτές. Παράλληλα σημειώθηκε βαρύνουσας σημασίας αποχώρηση προς το εξωτερικό, είτε με την βοήθεια των βρετανών, είτε αναγκαστικά ως εργατικό προσωπικό των γερμανών. Την περίοδο 1941-1942, υπήρξε σημαντική μείωση του πληθυσμού λόγω του λιμού και της μεγάλης απώλειας ζώων και σιγά-σιγά άρχισε η μεταφορά από την Αθήνα στην ύπαιθρο, για την αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής. Μεταξύ 1943-1944, ο πληθυσμός και κυρίως ο ‘ενεργός’ πληθυσμός, μειώθηκε λόγω εκτελέσεων, εξαιτίας της κλιμακούμενης δραστηριότητας της Αντίστασης αλλά και της υπογεννητικότητας.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, η απορρύθμιση της νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής ήταν δεδομένη. Υπήρχαν μόνο δαπάνες και όχι έσοδα, ενώ η μόνη λειτουργία της Κεντρικής Τράπεζας ήταν η έκδοση χρήματος για την κυβέρνηση και τις κατοχικές δυνάμεις, γεγονός που οδηγούσε συχνά σε αποπληθωρισμό, αφού δεν υπήρχε αντίκρισμα. Το νήματα της κατοχικής οικονομίας κινούσε η ‘‘μαύρη αγορά’’, που αποτελούταν από μικρές κοινωνικές ομάδες τους ‘‘μαυραγορίτες’’. Με δυο λόγια είναι ο μηχανισμός άνισης ανταλλαγής μεταξύ κατόχων εμπορευμάτων με ελαστικότητα διαμεσολάβησης της τιμής τους, και κατόχους σταθερού εισοδήματος. Αναπτύχθηκε στην εκχρηματισμένη οικονομία των αστικών κέντρων και αφορούσε τα μικροαστικά στρώματα και τους μισθωτούς. Άνθισε στον τομέα των βασικών ειδών διατροφής και πρώτης ανάγκης και ήταν ο επίσημος μηχανισμός αναδιανομής πλούτου της κατοχής και παράλληλα μια ξεκάθαρη συσσώρευση κεφαλαίου. Η χρυσή εποχή της ήταν το χειμώνα του 1941-1942, ενώ αργότερα άρχισε να φθίνει και από τα μέσα του 1943 μέχρι το τέλος της Κατοχής ανάκαμψε πάλι με περιορισμένο αυτή την φορά ρόλο.

Η συνθηκολόγηση μεταξύ των συμμαχικών χωρών και των κατοχικών δυνάμεων, επέτρεψαν στον ερυθρό σταυρό την διανομή τροφίμων με δελτίο στα μεγάλα αστικά κέντρα, που ήρθε ως επιτακτική λύση, μετά την εμπειρία του δραματικού χειμώνα που επέφερε απίστευτες απώλειες σε έμψυχο υλικό. Η ‘‘συνταγή’’ του δελτίου, ήταν ο βασικός τρόπος διανομής τροφίμων, μέχρι και το 1943, ενώ επέφερε σταδιακά και

ένα είδος ‘‘αντιπραγματισμού’’, παρέχοντας τρόφιμα και όχι μισθό τόσο στο δημόσιο όσο και τον ιδιωτικό τομέα. Η διανομή τροφίμων, δεν εξαρτιόταν από την κατοχή εισοδήματος, ενώ οι δυνάμεις της Αντίστασης το στήριζαν με σθένος και δύναμη ως μια μορφή κοινωνικής παρουσίας της κυβέρνησης Τσολάκογλου. Επιπλέον, ήταν μια ευκαιρία από μεριάς τους, δίνοντας βάση στη διανομή, να περιορίσουν την τακτική της μαύρης αγοράς που σημάδευε την εποχή.

Όσον αφορά τώρα την τακτική των δυνάμεων κατοχής, θα μπορούσε να περιγραφεί ως εντελώς ‘‘σφετεριστική’’. Η επιδίωξη τους ήταν η κάλυψη της πολεμικής οικονομίας της Γερμανίας και των στρατευμάτων κατοχής στην Ελλάδα, την βόρεια Αφρική και όπου αλλού υπήρχε. Έφεραν στην διαχείριση τους μεγάλες βιομηχανίες και εξορυκτικές μονάδες, ώστε να εφοδιάζουν με πρώτες ύλες την γερμανική βιομηχανία, ενώ θέσπιζαν διοικητικές περιφέρειες στη χώρα, όπου κάθε δύναμη κατοχής (Γερμανία, Ιταλία, Βουλγαρία), είχε τον έλεγχο συγκεκριμένης περιοχής. Στόχος ήταν ο περιορισμός του εσωτερικού εμπορίου και ο έλεγχος των πλεονασμάτων της τοπικής αγροτικής παραγωγής. Η τακτική τους ήταν να εκμεταλλεύονται το μέρος του προϋπολογισμού που αναλογούσε στις αμυντικές δαπάνες κάθε κατεχόμενης χώρας και με αυτό να συντηρούν τα δικά τους στρατεύματα, όμως στην Ελλάδα, δεν εφαρμόστηκε κάτι τέτοιο. Σταδιακά η οικονομία οδηγήθηκε σε πληθωρισμό. Ο μεγάλος αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων μισθωτών του τραπεζικού συστήματος ορισμένων μεγάλων επιχειρήσεων και η πληθώρα επιδομάτων, καλύπτονταν από τον δημόσιο προϋπολογισμό, φτάνοντας τις δαπάνες πολλές φορές στο 70% του προϋπολογισμού. Δαπάνες για αμυντικά έργα τέθηκαν σε ισχύ, υπό τον φόβο των συμμάχων. Τον πρώτο χρόνο υπήρξε στοιχειώδης συγκέντρωση φορολογικών εισόδων, αν και η πρόσβαση στην Τράπεζα της Ελλάδος ήταν ανεξέλεγκτη. Όμως με την κατάρρευση του αστικού τομέα της οικονομίας, οι έμμεσοι φόροι και οι δασμοί μειώθηκαν και συνεπώς η διαδικασία συλλογής φορολογικών εσόδων. Αρχικά, χρησιμοποίησαν την τακτική έκδοσης ειδικού στρατιωτικού νομίσματος(κατοχικό μάρκο), που όμως απέτυχε και κατέφυγαν στην έκδοση δραχμών. Το φαινόμενο είχε ως αποτέλεσμα την αλματώδη αύξηση του πληθωρισμού, αφού η δραχμή έχασε το αντίκριμά της και υπέστη διαδοχικές υποτιμήσεις. Την άνοιξη του 1943, η Γερμανία, προσηλωμένη στις στρατιωτικές προτεραιότητες της, αμέλησε την οικονομία, η οποία επήλθε σε χάος και οι κατοχικές

δυνάμεις στράφηκαν στην τακτική του χρυσού. Συνεπώς, όπως είναι φυσικό, η οικονομική πορεία, επηρεαζόταν άμεσα από τις πολιτικές εξελίξεις, την έκβαση των στρατιωτικών επιχειρήσεων, την πορεία του αντιστασιακού αγώνα και την οικονομική πολιτική των δυνάμεων. Μετά το 1943, ο όλο και αυξανόμενος έλεγχος της Αντίστασης σε πολλές περιοχές, αποδυνάμωσε τη δυνατότητα των δυνάμεων να ελέγχουν τους παραγωγικούς πόρους. Η προς το τέλος του πολέμου συνεχής κλιμάκωση του υπερπληθωρισμού, συνοδεύτηκε από την αύξηση ζήτησης της χρυσής λίρας και των ξένων τραπεζογραμματίων, στο ευρύτερο πλαίσιο της νομισματικής απορρύθμισης. Έτσι, η χρυσή λίρα καταστάθηκε ως βασικό μέσο χρηματικής κυκλοφορίας και μέτρο αποτίμησης των τιμών. Η Αντίσταση εδραιώθηκε ως δύναμη ελέγχου, κυρίως στις αγροτικές περιοχές, ενώ οι κατοχικές δυνάμεις ήλεγχαν τα αστικά κέντρα, δημιουργώντας μια ευδιάκριτη τομή, από γεωγραφικής άποψης.²⁴

Η ελληνική κυβέρνηση μετά την πτώση του ‘‘όχυρού της Κρήτης’’, βρισκόταν εξόριστη, μαζί με τις εναπομείναντες στρατιωτικές δυνάμεις της χώρας. Στο μεταξύ, ως εξουσιαστική δομή στην Ελλάδα οι κατοχικές δυνάμεις, είχαν ορίσει κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Γιώργο Τσολάκογλου. Υπο την τριπλή κατοχή, η χώρα βρισκόταν ουσιαστικά διαμελισμένη και παραδομένη, από προδότες στα χέρια του κατακτητή. Σταδιακά, κάτω απ αυτές τις συνθήκες, το αντιστασιακό κίνημα αρχίζει να γεννιέται και τελικά τον Σεπτέμβριο του 1941, ιδρύεται το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, η αντιστασιακή οργάνωση που θα αποτελούσε στο μέλλον ένα από τους σημαντικότερους πολιτικούς δρώντες στο πολιτικό σκηνικό, με καθοδηγητή το κατακρεουργημένο από την μεταξική δικτατορία ΚΚΕ και τη στήριξη αριστερών και κεντρώων κομματικών οργανώσεων, όπως το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος, την Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας και το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος. Την ίδια περίοδο, ιδρύεται και ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος, με πολιτική καθοδήγηση από τον βενιζελικό χώρο και υπό την ηγεσία του Νικολάου Πλαστήρα. Πλειάδα αντιστασιακών οργανώσεων άρχισαν να εμφανίζονται, μεταξύ των σημαντικότερων ήταν η ΠΑΟ(Πανελλήνια Απελευθερωτική οργάνωση, 1941), η ΠΕΑΝ(Πανελλήνια Ένωση Αγονιζομένων Νέων,1941), η ΕΚΚΑ(Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση, 1942), η ΕΠΟΝ(Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων, 1943).

²⁴ Βλ. περισσότερα στο Δόγμα Τρούμαν Σταθάκη.

Μέσα από την οργανωμένη πλέον δράση, η αντίσταση έδωσε το αγωνιστικό πρόσημο ενάντια στον κατακτητή. Η απήχηση της ήταν μεγαλύτερη κυρίως στην ύπαιθρο και τη Βόρεια Ελλάδα, ενώ τα αντίποινα σε πράξεις απελευθερωτικές, από τη μεριά των εισβολέων, δεν άργησαν να ωθήσουν την κατάσταση στη δημιουργία ενόπλων αντάρτικων δυνάμεων. Το Ε.Α.Μ στην αυγή του 1942, ίδρυσε τον Εθνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό, το στρατιωτικό του σκέλος. Την ίδια χρονιά, ιδρύθηκαν οι Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών, ως ένοπλο σώμα αυτή τη φορά του ΕΔΕΣ, υπό τον Ναπολέοντα Ζέρβα και το αντάρτικο της ΕΚΚΑ, υπό τον Δημήτριο Ψαρρό. Ωστόσο, ως κυριότερη δύναμη κατέστη πανελλαδικά ο ΕΛΑΣ, ενώ οι υπόλοιπες ομάδες λόγω ανοργανωσιάς, εστίασαν την δράση τους σε συγκεκριμένες περιοχές της Ελλάδος. Ιστορικής σημασίας συνεργασία μεταξύ Ε.Α.Μ-ΕΛΑΣ – ΕΔΕΣ και βρετανών, παρά τις ιδεολογικές διαφορές τους, υπήρξε η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου τον Νοέμβρη του 1942, όπου έφερε καίριο πλήγμα στις δυνάμεις κατοχής.

Με την συνθηκολόγηση της Ιταλίας το 1943(η ιταλική μεραρχία Πινερόλο, προσχωρεί στον ΕΛΑΣ, μετά την συνθηκολόγηση), οι γερμανοί επιχείρησαν αρχικά κάμψη του αγωνιστικού πνεύματος, αφενός με την δημιουργία Ταγμάτων Ασφαλείας και αφετέρου με σκληρά αντίποινα, μορφής εκτελέσεων άμαχου πληθυσμού και αφανισμό ολόκληρων χωριών. Η αντίσταση εξαπλώθηκε έτσι στα αστικά κέντρα και πήρε τεράστιες διαστάσεις. Άνθρωποι όλων των ηλικιών και κοινωνικών στρωμάτων, επιδόθηκαν σε ποικίλες δράσεις, με αφίσες, παράνομο Τύπο, συνθήματα, σαμποτάζ, εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και ένοπλες συγκρούσεις. Παράδειγμα ηρωικής στάσης αποτελεί στο σημείο αυτό το συλλαλητήριο κατά της επιστράτευσης Ελλήνων εργατών και το κάψιμο των ονομαστικών καταλόγων.

Η επιτυχία και η επιρροή του ΕΛΑΣ, ήταν πλέον γεγονός. Τα πλήγματα στην προδοτική χωροφυλακή ήταν μεγάλα. Το κοινό όμως αίτημα για απελευθέρωση που προέβαλε ο αντιστασιακός αγώνας, δεν ήταν όπως φάνηκε αρκετό μπροστά στους πολιτικούς στόχους που δρούσαν πίσω από τις οργανώσεις. Το 1943, η διαμάχη για την διεκδίκηση της μελλοντικής πολιτικής διαχείρισης στη χώρα κορυφώθηκε ανάμεσα στο Ε.Α.Μ και τις υπόλοιπες αντιστασιακές οργανώσεις. Το Ε.Α.Μ κατέστη κυρίαρχο στις υπαίθριες απελευθερωμένες από τους γερμανούς περιοχές. Τον Μάρτη του 1944, ιδρύει την δεύτερη πολιτική εξουσιαστική δομή της εποχής, την Πολιτική

Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης και μέσα από εκλογές συστήνει την “Βουλή του βουνού”, ως αντιπροσωπευτική κυβέρνηση παράλληλη με τη νόμιμη του Καιρου, όπου διεκδικούσε την παραίτηση Τσουδερού και συμμετοχή στην δημοκρατική κυβέρνηση που οραματιζόταν. Το πολιτικό μέλλον, αποκτούσε πλέον αγεφύρωτες διαστάσεις.

Όσο η γερμανική ήττα φαινόταν να είναι πλέον ορατή, οι εκπρόσωποι των πολιτικών και αντιστασιακών δυνάμεων πραγματοποίησαν συνέδριο στον Λίβανο τον Μάιο του '44. Όπου και συμφωνήθηκε η κοινή συμπόρευση όλων των αντιστασιακών οργανώσεων, υπό την εξουσία της εξόριστης κυβέρνησης. Το Σεπτέμβρη του ίδιου έτους, η συμφωνία της Καζέρτας, ολοκλήρωσε τον όλεθρο του οποίου τα αποτελέσματα θα φαινόταν αργότερα. Όλο το ένοπλο δυναμικό, ελληνικό, βρετανικό και αντάρτικο, θα τίθονταν υπο την επιτήρηση και τον έλεγχο του αγγλου στρατηγού Σκόμπι. Τα στρατόπεδα κοινωνικά και πολιτικά, παρά τον ενωτικό χαρακτήρα που ήθελαν να προβάλουν οι “υπογραφές”, είχαν ήδη τεθεί σε ισχύ και υπονόμευαν τα χειρότερα που έρχονταν. Η Μεγάλη Βρετανία, από τώρα και στο εξής, θα έδειχνε το πραγματικό της πρόσωπο, αν και η βοήθεια της στην διάρκεια των τεσσάρων κατοχικών χρόνων, υπήρξε καθοριστική.

Αν και τυπικά για την Ευρώπη ο Β' παγκόσμιος τελείωσε στις 9 Μαΐου του 1945, με την είσοδο του Κόκκινου Στρατού στο Βερολίνο, για την Ελλάδα η απελευθέρωση ήρθε στις 18 Οκτωβρίου 1944, με την άφιξη της εξόριστης κυβέρνησης του Καιρου, υπό την συνοδεία των βρετανών συμμάχων και του Γεωργίου Παπανδρέου. Όπως σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες (ή όχι), άρχισαν αμέσως εργασίες προκειμένου να σχηματιστεί Προσωρινή κυβέρνηση, η οποία θα οδηγούσε την κοινωνία σε εκλογές και θα την εισήγαγε στον μετά τον πόλεμο ομαλό βίο. Ο Παπανδρέου, ως πρόεδρος της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, υπόσχεται από το βήμα, εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από τους συνεργασθέντες με τον κατακτητή, ανασυγκρότηση του στρατού, διακήρυξη δημοψηφίσματος για το πολιτειακό ζήτημα και εκλογές. Στον συνασπισμό δυνάμεων, συμμετέχει και το Ε.Α.Μ με έξι υπουργεία, όπως είχε συμφωνηθεί τότε. Η ελπίδα ωστόσο, για μια ομαλή εξέλιξη, αποδείχτηκε φρούδα, όταν η κυβέρνηση και ο υπεύθυνος στρατηγός Σκοπό, διέταξαν τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, εξαιρώντας όμως την Τρίτη Ελληνική Ορεινή Ταξιαρχία και τον Ιερό Λόχο.

Το ΚΚΕ, διοργανώνει συλλαλητήριο διαμαρτυρίας για τις 3 Δεκεμβρίου, καταδικάζοντας την υποκριτική στάση του Παπανδρέου και την συμφεροντολογική των βρετανού, οι οποίοι βλέποντας την επιρροή που ακούς το Ε.Α.Μ-ΕΛΑΣ στις κοινωνικές μάζες θέλησε να το αφανίσει. Έτσι, αρχίζουν τα Δεκεμβριανά, η πρώτη μαύρη σελίδα στο βιβλίο του ελλαδικού αδελφοκτόνου εμφυλίου και η πρώτη προσπάθεια για την αντιμετώπιση του “κομμουνιστικού κινδύνου”, πάνω στο άοπλο πλήθος, με την συγκατάθεση της αστυνομίας, του στρατού, δοσιλόγων και ξένων δυνάμεων. Οι ένοπλες συμπλοκές, κατέληξαν σε στρατιωτική ήττα του ΕΛΑΣ και έναρξη διαπραγματεύσεων. Οι πρώτες μέρες του 1945, έφεραν ανακωχή μεταξύ ανταρτών και βρετανικών δυνάμεων, ενώ οι αριστεροί, υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την Αττική και την Θεσσαλονίκη. Η ταφόπλακα στην πορεία μιας δημοκρατικής και χωρίς ξένες παρεμβάσεις διοίκησης της χώρας, μπήκε με την λυτρωτική για τις αστικές δυνάμεις Συμφωνία της Βάρκιζας, μεταξύ κυβέρνησης(Νικολάου Πλαστήρα) και Ε.Α.Μ.

Η περίοδος που ακολούθησε την υπογραφή της συμφωνίας, δημιούργησε μια νέα πραγματικότητα για τον αριστερό κόσμο. Αμέσως μετά την συνθηκολόγηση ένα πρωτοφανές φαινόμενο βίας, άρχισε να λαμβάνει χώρα σε όλη την Ελλάδα, που έμεινε στην ιστορία, ως Λευκή Τρομοκρατία. Οι στερήσεις και οι διωγμοί των αριστερών, εντοπίζονταν κυρίως στην ύπαιθρο και όχι τόσο στις πόλεις, λόγω της “ανωνυμίας” που παρέχει σε κάθε περίπτωση η αχανής μάζα ανθρώπων. Τον ρόλο του επιτηρητή της ασφάλειας στις αγροτικές περιοχές, ενάντια στους κατηγορούμενους υποστηρικτές του Ε.Α.Μ, ανέλαβε η χωροφυλακή σε συνεργασία με τις παρακρατικές οργανώσεις που αφέθηκαν ελεύθερες να δρουν²⁵.

Το μεγάλο χτύπημα και ουσιαστικά η μετάβαση από την Λευκή Τρομοκρατία των προηγούμενων χρόνων, στην ωμή εμφύλια σύγκρουση, ήρθε με τις εκλογές του Μάρτη 1946. Μέσα στο αναμενόμενο κλίμα διχόνοιας, πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες μεταπολεμικές βουλευτικές εκλογές. Η θεμελίωση του ιδεολογικού παράγοντα που θα στοίχειωνε την ελληνική κοινωνία για σχεδόν 30 χρόνια ήταν γεγονός. Το αποτέλεσμα που έδωσε η εντελώς νοθευμένη διαδικασία, σε συνδυασμό με την αποχή του ΚΚΕ, έφεραν κυβέρνηση μοναρχικής Δεξιάς με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη. Η απουσία αυτή του ΚΚΕ, σύμφωνα με κάποιους ήταν η

²⁵ Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 61, 62

καθαρή διεκδίκηση για την παρουσία του στην νόμιμη-πλέον- πολιτική σκηνή. Ταυτόχρονα, η στάση αποχής, ταυτοποίησε και επίσημα το αριστερό φρόνημα των ελλήνων ανταρτών.

Η νέα κυβέρνηση μαριονέτα, τήρησε αδιάλλακτη στάση απέναντι στην Αριστερά. Από το 1946 έως το 1948, συνέταξε σειρά ψηφισμάτων, με κινητήριο δύναμη μονάχα τον εκφοβισμό, την εκδίωξη και την παραδειγματική τιμωρία των κομμουνιστών. Η σημαντικότερη δε ‘‘πρόνοια’’, ήταν το Ψήφισμα Γ’ ‘‘περί έκτακτων μέτρων, αφορούντων την δημόσιαν τάξιν και ασφάλεια’’. Με θέσπιση της θανατικής ποινής για ένοπλη στάση. Τα εκτάκτου χαρακτήρα μέτρα, υπέρ της ‘‘σωτηρίας της πατρίδος’’, ήταν σαφώς αντισυνταγματικά. Η εφαρμογή τους καθ όλη την διάρκεια του Εμφυλίου, έδειξε ξεκάθαρα, τόσο την υπο όρους λειτουργία των κοινοβουλευτικών θεσμών, όσο την ρευστότητα του δημοκρατικού πολιτεύματος, αλλά έφερε και την ωμή παρέμβαση του στρατού στην πολιτική ζωή του τόπου.

Προς τα τέλη του ’46, η Βρετανική αυτοκρατορία, συνειδητοποίησε ότι δεν μπορούσε να αντέξει το οικονομικό βάρος της κυριαρχίας του συμφωνημένου 90% της Γιάλτας και αποφάσισε να παραδώσει την σκυτάλη του ελέγχου στις Η.Π.Α, οι οποίες ήδη καταλάβαιναν ότι η στρατηγικής σημασίας θέση της Ελλάδας, κινδύνευε από τους εισβολείς του Ανατολικού μπλοκ. Επιπλέον, οι Η.Π.Α, συμπέραναν ότι με την αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων από την ‘‘σύμμαχο’’ χώρα, το πεδίο θα ήταν ελεύθερο ώστε το ΚΚΕ να καταλάβει και την πολιτική εξουσία, με τη βοήθεια όχι τόσο του Στάλιν, όσο των Γιουγκοσλάβων κομμουνιστών. Ο νέος πάτρωνας των ελληνικών συμφερόντων, άρχισε σταδιακά να εγκαθιδρύει το πρόγραμμα του. Η πρώτη επέμβαση της Αμερικής στα ελληνικά πολιτικά πράγματα ήρθε με το ‘‘Δόγμα Τρούμαν’’. Ήταν η στιγμή που ο αντικομμουνισμός συνδέονταν πλέον καθαρά με την κύρια επιδίωξη του κράτους, που η ελευθερία μεταφράζονταν ως υπερατλαντική προστασία και που ο ολοκληρωτισμός αποκτούσε βαθύ κόκκινο χρώμα²⁶. Η Αμερική είχε σύμφωνα με τα προστάγματα της το ρόλο του επιτηρητή της τάξης και του πολιτισμού και την αποστολή να διαπαιδαγωγήσει τον κόσμο και να τον ντύσει με την σημαία των αξιών. Αρχικά, η ιδεολογική στράτευση της κοινωνίας και στη συνέχεια ο οικονομικός εγκλωβισμός μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ,

²⁶ Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 67, 69

άνοιξε τις πύλες, για τον απόλυτο έλεγχο των Η.Π.Α στην εσωτερική πολιτική της χώρας.

Το έτος 1947, και ενώ ο εμφύλιος βρισκόταν σε αρχικό στάδιο, σημαδεύτηκε από την έκρηξη αριθμού πολιτικών κρατουμένων, τη λειτουργία στρατοδικείων, και με εκτελέσεις. Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση συνεργασίας Λαϊκού Κόμματος και Φιλελευθέρων με πρωθυπουργό τον Σοφούλη, ψήφισε τον Αναγκαστικό Νόμο 509/27-12-1947, όπου μαζί με το Ψήφισμα Γ', αποτέλεσαν ακρογωνιαία νομοθετήματα του Εμφυλίου. Το ΚΚΕ τέθηκε εκτός νόμου, οι διαδηλώσεις απαγορεύτηκαν, ενώ η θανατική ποινή θεσπίστηκε σαν ανώτερη ποινή. Η επιχείρηση εκκαθάρισης, επεκτάθηκε τόσο στον ιδιωτικό, όσο και τον δημόσιο βίο, με "σύμβολα νομιμοφροσύνης", για την εξέταση των φρονημάτων των δημοσίων υπαλλήλων.

Μετά από αλλεπάλληλες μάχες, η συντριβή του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος, επιτεύχθηκε τελικά τον Αύγουστο του 1949 στον Γράμμο και το Βίτσι. Καθοριστικής σημασίας εξέλιξη για την επιτάχυνση αυτής της ήττας, υπήρξε το κλείσιμο των ελληνογιουγκοσλαβικών συνόρων από τον Τίτο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το στρατιωτικό σκέλος του Εμφυλίου έληξε. Το πολιτικό συνεχίστηκε για χρόνια αργότερα με αποκορύφωμα την Χούντα των Συνταγματαρχών τον Απρίλη του 1967.

Ο ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος, ήταν η πρώτη πράξη του Ψυχρού πολέμου, μεταξύ των δυο ιδεολογικών στρατοπέδων της εποχής. Του υπαρκτού σοσιαλισμού και του άκρατου καπιταλισμού. Η στρατηγική θέση της χώρας, σε συνδυασμό με τους διεθνείς συσχετισμούς, τις εντόπιες συγκυρίες, την οικονομική καταστροφή της κατοχής, έθεσαν την χώρα πρωταγωνίστρια ενός τρομακτικού σεναρίου και καινοτόμων πειραμάτων στην ανθρώπινη ψυχολογία (στρατόπεδα πολιτικής διαπαιδαγώγησης). Ο απολογισμός τόσο σε έμψυχο, όσο και σε άψυχο υλικό, μαρτυρά πως ο εμφύλιος που γνώρισε η "μικρή Ελίτσα", είχε τις μεγαλύτερες απώλειες στην νεότερη της ιστορία.

II. Η Συμφωνία της Βάρκιζας και η Λευκή Τρομοκρατία

Όπως είδαμε παραπάνω, τα Δεκεμβριανά, ο πρόμαχος του ελληνικού Εμφυλίου, λήγουν με την Συμφωνία της Βάρκιζας, τον Φεβρουάριο του 1945, η οποία λόγω της

φύσης της, αποτέλεσε ένα είδος ‘‘προστάγματος’’, αφού αφενός το περιεχόμενο της περιελάμβανε διατάξεις συνταγματικού χαρακτήρα με πολιτική βάση και αφετέρου προέβλεπε το πέραςμα στη δημοκρατική νομιμότητα με πολιτικές σκοπιμότητες²⁷. Είναι η στιγμή που η ηγεσία του ΚΚΕ, αποφάσιζε την έναρξη για το επίσημο κυνηγητό των κομμουνιστών, αριστερών, συνοδοιπόρων. Είναι η στιγμή που τέσσερα χρόνια αγώνα, θα χάνονταν απλά κάτω από μια υπογραφή. Είναι η στιγμή που ο Βελουχιώτης, βγήκε στα βουνά, γιατί δεν άντεχε τον τρόπο που ένας ‘‘ηγέτης’’, έσβηνε την αγωνιστική φλόγα από τις καρδιές των μαχόμενων με το τέρας του φασισμού και της υποταγής. Είναι η στιγμή που η βούλα μιας σειράς λαθών και ασυνείδητων στρατηγικών επιλογών, έγινε θεσμική πράξη. Ο πλήρης έλεγχος του Στάλιν, και της 3^{ης} Διεθνούς, δεν ήταν αμέτοχος.

Η φιλοσοφία της συμφωνίας, χαρακτήριζε τόσο τα Δεκεμβριανά, όσο και την γενικότερη στάση του Ε.Α.Μ, σαν πολιτικό αδίκημα. Προέβλεπε μεταξύ άλλων την διάλυση του ΕΛΑΣ και κάθε ένοπλης δύναμης του Ε.Α.Μ και δημιουργία εθνικού στρατού, με γραφειοκρατική διοίκηση, εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από συνεργασθέντες με τους γερμανούς, δοσίλογους και φασίζοντας προσωπικότητες, διενέργεια δημοψηφίσματος και εκλογές. Ως ‘‘γενική αμνηστία’’, νοούνταν ‘‘τα πολιτικά αδικήματα τα τελεσθέντα από τις 3 Δεκεμβρίου 1944 μέχρι της υπογραφής του παρόντος. Εξαιρούνται της αμνηστίας τα συναφή κοινά αδικήματα, κατά της ζωής και της περιουσίας, τα οποία δεν ήσαν απαραίτητως αναγκαία δια την επιτυχία του πολιτικού αδικήματος’’(άρθρο 3). Στην ουσία, το ‘‘πολιτικό αδίκημα’’, απολάμβανε εύνοιας μόνο στο κομμάτι των αποφάσεων των οργάνων του Ε.Α.Μ-ΚΚΕ, δίνοντας αμνηστία μόνο σ αυτούς. Οι απλοί αγωνιστές των συγκρούσεων των Δεκεμβριανών, θα κρίνονταν ξεχωριστά, ενώ το παραπάνω αποτελούσε απλά μια διατύπωση. Οι ‘‘εθνοσωτήρες’’ του μεταβαρκιζιανού καθεστώτος φυσικά δεν τήρησαν τίποτα από τα παραπάνω. Ο κρατικός μηχανισμός παρέμεινε να ελέγχεται από τις βρετανικές δυνάμεις και τους δοσίλογους. Επιπλέον, αξιοποιώντας το υπογραφέν άρθρο, οι ‘‘δημοκράτες’’ χειριστές της εποχής, εξαπέλυσαν ένα άγριο κυνηγητό, ουσιαστικά αποτέλεσε έναν ‘‘μονόπλευρο εμφύλιο’’ και σηματοδοτήθηκε ως Λευκή Τρομοκρατία.

²⁷ Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί Θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της Ελληνικής εμπειρίας*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Θεμέλιο, γ’ έκδοση, 1995

Η Τρομοκρατία των ετών 1945-1946, πήρε το όνομα αυτό, καθώς δεν ασκούσαν με κλασικές μορφές βίας, αλλά σε πολιτικό επίπεδο, από μέρους της κρατικής εξουσίας. Το αθώο φυσικά όνομα της, είναι άκρως ύπουλο, αφού δημιούργησε ένα κλίμα υποχθόνιων ή και ανοιχτών εκβιασμών, έναν ψυχολογικό πόλεμο, από διάφορα παρακρατικά στοιχεία και συμμορίες εναντίον δημοκρατικών πολιτών, μελών του ΚΚΕ και μη βασιλοφρόνων οπαδών. Πρόκειται για μια πολιτική πράξη στα μύχια της κοινωνίας, προκειμένου να απομονωθεί ο ταξικός εχθρός της αστικής τάξης, η Αριστερά.

Η μετά τη Βάρκιζα εποχή, χαρακτηρίζεται από την αγωνιώδη προσπάθεια της αστικής τάξης και των βρετανών να ανακτήσουν τον έλεγχο της κοινωνικοπολιτικής ζωής. Το δύσκολο δεν ήταν όμως το πώς θα σκορπούσαν τα σπέρματα του μίσους στην κοινωνία, αλλά το πώς όλος ο αντικομμουνιστικός παραλογισμός θα νομιμοποιούνταν. Ο νομιμοποιητικός παράγοντας ήρθε με τις εκλογές τις 31^{ης} Μαρτίου 1946. Οι εκλογές αυτές αποτέλεσαν το μέσο του Εθνικόφρονος στρατοπέδου, μέσα από το οποίο θα μπορούσε να δράσει και να επιβάλει την ανασύνταξη του πολιτικού σκηνικού σε σχέση με αυτό που η Αντίσταση είχε διαμορφώσει.

Την εν λόγω ωστόσο περίοδο, η Τρομοκρατία δεν ασκείται με την ίδια ένταση. Το φαινόμενο, εμφανίζει σταδιακή επιδείνωση ανάλογη κάθε φορά με την κυβέρνηση που βρίσκεται στα ινία του κρατικού μηχανισμού, τουλάχιστον τυπικά, αφού ουσιαστικά μέχρι το '47 ο έλεγχος είναι στα χέρια των βρετανών. Κατ' αυτόν τον τρόπο από τον Πλαστήρα στον Βούλγαρη και από τον Δαμασκηνό στον Κανελλόπουλο και τον Σοφούλη στον Τσαλδάρη, ο δρόμος για την ενδυνάμωση των παρακρατικών οργανώσεων και της παραπέρα επέκτασή τους, είναι στρωμένος με ροδοπέταλα. Η στάση των Βρετανών σ' όλη αυτή την κατάσταση, προφανώς και είναι άκρως καθοριστική και υποκριτική, αφού όπως επισημαίνεται σε αναφορά της Βρετανικής Αντιπροσωπείας στην Ελλάδα τον Αύγουστο του 1946, "Αυτές οι ένοπλες συμμορίες είναι προφανώς ανεκτές από τις αρχές και δε γίνεται καμιά προσπάθεια να τις καταστείλουν. Αν και ισχυρίζονται...ότι σκοπός τους είναι να εμποδίσουν την εξάπλωση του κομμουνισμού, το γεγονός είναι ότι αυτοί...αφιερώνονται στην τρομοκράτηση των χωριών και την άσκηση

εκφοβισμού’²⁸. Σε ποια ανοχή άραγε αναφέρεται; Σ αυτή που οι ίδιοι καλλιεργούσαν; Ή μήπως δεν είναι ευρέως γνωστό, ότι από την Κατοχή κióλας η πάσης θυσία καταπολέμηση των κομμουνιστών και η περιθωριοποίηση τους, έγινε σκοπός και αφορμή για την πρώτη-σύμφωνα με μερικούς(άτυπη)- πράξη του εμφυλίου το 1943; Επιπροσθέτως, αν αναλογιστούμε τον τρόπο με τον οποίο συγκροτούνταν τα Σώματα Ασφαλείας, με την απόρριψη δηλαδή αριστερών, σε αντίθεση με την ένταξη προσωπικοτήτων ‘βεβαρυμμένου ποινικού μητρώου’, τόσο κατά την κατοχή όσο και πριν, στην μεταξική περίοδο, θα καταλάβουμε πόσο προκλητική ήταν η ευκολία αυτή.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί στο σημείο αυτό, ότι η περίοδος που μελετάμε, και τόσο η δράση όσο και η συμπεριφορά των βρετανών, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα πολιτικοοικονομικά συμφέροντα της άρχουσας τάξης, μεταπολεμικά. Το Ε.Α.Μ κατάφερε στην κατοχή να οικοδομήσει ένα ολόκληρο ‘λαϊκό κράτος’ με τις αρχές της αλληλεγγύης, της αλληλοβοήθειας και του βαθειά ριζωμένου πνεύματος για ελευθερία και ανεξαρτησία. Μέσα στο αξιακό αυτό οικοδόμημα η παλαιοκομματική τάξη, υπερασπιζόμενη τα ξένα συμφέροντα και μέσω της βοήθειας της, θέλησε σταδιακά να αποδυναμώσει την επιρροή που το Ε.Α.Μ ασκούσε στη βάση της κοινωνία, προκειμένου να είναι αυτή που θα συνδεθεί μαζί της.

Όσον αφορά τον παράγοντα της έντασης που είδαμε παραπάνω, πρέπει να προστεθεί, ότι οι εκάστοτε κυβερνήσεις ναι μεν επηρέαζαν σε μεγάλο βαθμό την ένταση που λάμβανε το κύμα εκφοβισμού, ωστόσο οι μορφές τρομοκρατίας ακόμα και η ‘ένταση’ σε πρακτικό αυτή τη φορά επίπεδο, διαφέρουν ανά περιοχές κυρίως μέσα στο δίπολο πόλη-ύπαιθρος. Έτσι, αν πάρουμε ως δεδομένο τα διαφορετικά χαρακτηριστικά της ζωής στην πόλη σε σχέση με την ύπαιθρο, θα δούμε ότι οι μέθοδοι των παρακρατικών στοιχείων αλλά και των επίσημων κρατικών οργάνων, ήταν εντελώς διαφορετικές. Επιπλέον, η ‘μαζοποίηση’ του αχανούς μιας μεγάλης πόλης, εξασφάλιζε την απαραίτητη ανωνυμία για τον ‘αριστερό υποψήφιο κίνδυνο’, αλλά δημιουργούσε ταυτόχρονα και μια μεγάλης κλίμακας δυσκολία στον ‘παρακρατικό κυνηγό’, ώστε να βρει τον στόχο του...Λόγω ακριβώς αυτής της κατάστασης, την περίοδο αυτή, παρατηρείται μεγάλου ρυθμού ερήμωση της

²⁸ Γουνιερ Λώρενς, *Η Αμερικανική επέμβαση στην Ελλάδα 1943-1949*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1991

υπαίθρου και συγκέντρωση σε μεγάλα κέντρα. Τέλος, οι δύο παραπάνω παράγοντες σε συνδυασμό με την διαβάθμιση της μαζικότητας της Αντίστασης και των δυνάμεων του Ε.Α.Μ-ΕΛΑΣ καθώς και των αντανεκλαστικών άμυνας που ανέπτυσαν, δείχνει ότι η Τρομοκρατία στην ύπαιθρο, ήταν πιο βάνανση απ αυτήν των πόλεων.

III. Η επίσημη ιδεολογία της Εθνικοφροσύνης και η εφαρμογή της, ως αποκλεισμός των άλλων

Το γεγονός ότι η σύγκρουση “Βενιζελισμός-Αντιβενιζελισμός”, άφησε ανεξίτηλο το αποτύπωμα της στην ελληνική πολιτική ζωή, αποτελεί κοινή παραδοχή. Τα δύο στρατόπεδα που μονοπώλησαν το πολιτικό και κοινωνικό πεδίο τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι., διαμόρφωσαν τον προσανατολισμό τους, γύρω από τον “διαφορετικό” σεβασμό στον βασιλιά-με την έννοια της διαφορετικής βλέψης όσον αφορά τον ρόλο του-και τη βασιλική λατρεία, το Έθνος και το Κράτος.

Η δεκαετία του '30, ήταν αυτή των μεγάλων αλλαγών. Η μεγάλη οικονομική κρίση του '29, σε συνδυασμό με την εκλογική άνοδο του ΚΚΕ, τις διεκδικήσεις των εργατών, την κυβερνητική αστάθεια και τα διάφορα στρατιωτικά πραξικοπήματα σε εσωτερικό και εξωτερικό, ώθησαν σε συσπείρωση τον αστικό κόσμο και σταδιακά βενιζελικές και αντιβενιζελικές μερίδες, άρχισαν να αποκτούν κοινή πορεία πλεύσης, ενώ ο ελληνικός συντηρητισμός ωρίμαζε. Αυτό που έλλειπε ήταν ο κοινός εχθρός. Ο κομμουνισμός φαινόταν να προσφέρεται για το ρόλο αυτό. Την περίοδο αυτή, γίνεται η χρήση του όρου “Εθνικοφροσύνη”, προκειμένου να δηλωθεί η αντικομμουνιστική και αστική συνείδηση των ελλήνων, ανεξάρτητα από την κομματική τοποθέτηση²⁹.

Η “Εθνικοφροσύνη” που εμφανίζεται στον Μεσοπόλεμο και αργότερα στη μεταπολεμική και μετεμφυλιακή Ελλάδα, ως πλήρως συγκροτημένη ιδεολογία, λαμβάνει χώρο σαν επίσημη ιδεολογία του κράτους, αποτελεί την πιο ακραία έκφανση του αντικομμουνισμού και χάρις αυτήν, για 30 ολόκληρα χρόνια ο ελληνικός πληθυσμός, ήταν διαιρεμένος σε “εθνικόφρονες” και “αντεθνικώς δρώντες”. Πώς

²⁹ Παπαδημητρίου Ι. Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων: η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2006, σελ 15

όμως η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης αναπτύχθηκε, οριοθετώντας μια κοινότητα “υγιώς σκεπτόμενων ελλήνων”; Ποιες ήταν οι κοινωνικές της βάσεις και ποια τα ιδεολογικά της χαρακτηριστικά;

Όπως προαναφέρθηκε, η εθνικοφροσύνη έχει ως πυρήνα σύστασης της τον ακραίο αντικομμουνισμό και ως σκοπό την εξάλειψη του “εθνοκτόνου-κακοποιού μείγματος” που αυτός φέρει. Ο αντικομμουνισμός στην Ελλάδα, υπάρχει από τότε που ιδρύεται το ΚΚΕ. Ωστόσο, επισημοποιείται και αποκτά θεσμική έκφανση το 1929, όταν ο αρχηγός των Φιλελευθέρων Ελευθέριος Βενιζέλος εισάγει στη Βουλή το νόμο “περί ιδιωνύμου αδικήματος”, για την ποινικοποίηση των “ανατρεπτικών ιδεών” και τη δίωξη των κομμουνιστών³⁰. Ο νόμος έθεσε την αρχή για τους μετέπειτα βασανισμούς, εξορίες και φυλακίσεις των αριστερών. Επιπλέον, με την ενέργεια αυτή, φαίνεται ότι το ζήτημα του κομμουνισμού κατά τον Μεσοπόλεμο, αντιμετωπίζονταν ως ζήτημα ασφαλείας, ενώ η ίδια η ιδεολογία ήταν συνυφασμένη με το έγκλημα, αφού οι κομμουνιστές κατηγοριοποιούνταν μαζί με τους ζωοκλέφτες και τους ληστές³¹. Αργότερα το δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου 1936, εντείνει περισσότερο τις αντικομμουνιστικές πρακτικές, που ήταν θεσμικά γνωστές τα προηγούμενα χρόνια, διαπνεόμενες φυσικά από τον απαραίτητο αντικοινοβουλευτικό και αντιφιλελεύθερο χαρακτήρα που απαιτούνταν.

Ο Απρίλης του 1941, εγκαινιάζει για την Ελλάδα, την περίοδο της “τριπλής κατοχής”, όπου κάθε οικονομική και πολιτική δομή διαλύεται. Οι διορισμένες από τους κατακτητές κατοχικές κυβερνήσεις, ορκίζονται πίστη στις αιμοσταγείς δυνάμεις του Άξονα, οδηγώντας την χώρα στην οικονομική εξαθλίωση και στο έλεος της πείνας. Ο λαός μέσα στο δυσμενές περιβάλλον που αρχίζει να διαμορφώνεται, είναι και πολιτικά αβοήθητος, αφού μεγάλο μέρος από τον παλιό πολιτικό κόσμο διαφεύγει στη Μέση Ανατολή, με τη βοήθεια των Βρετανών, ενώ άλλοι εκπρόσωποι του αστικού κόσμου, όχι μόνο δε δείχνουν σημάδια συμμετοχής στον Αγώνα, αλλά ούτε δρουν για να στηρίξουν τους κατακτημένους.

Μέσα σ’ αυτήν την απάνθρωπη κατάσταση, το αντιστασιακό κίνημα αρχίζει να γεννιέται, όπως είδαμε και τελικά το Σεπτέμβρη του ’41, ιδρύεται το Ε.Α.Μ, ενώ νωρίτερα είχε ιδρυθεί από βενιζελικούς αξιωματούχους ο ΕΔΕΣ. Μέσα από τον

³⁰ Κατηφόρης Γιώργης, *Η νομοθεσία των Βαρβάρων: Δοκίμια*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, σελ 64, 65

³¹ Παπαδημητρίου Ι. Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων: η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2006, σελ 207

ΕΔΕΣ, οι Βρετανοί, ευελπιστούσαν να εξασφαλίσουν τα οικονομικοπολιτικά τους συμφέροντα στη χώρα, μεταπολεμικά, ενώ οι προσπάθειες τους για ενδυνάμωση της εν λόγω οργάνωσης με οπλισμό και υλικά μέσα, εντάθηκε όταν η κοινωνική δύναμη του Ε.Α.Μ, άρχισε να ξεχωρίζει. Το '43 το στρατιωτικό σκέλος του Ε.Α.Μ, ο ΕΛΑΣ σημειώνει μια αλματώδη ενδυνάμωση, χάρης τον αφοπλισμό της μεραρχίας Πινερόλο, ως συνέπεια της συνθηκολόγησης της Ιταλίας και τη μετατόπιση της στο πλευρό των συμμάχων. Η εξέλιξη αυτή έδωσε την ώθηση στο γνήσιο αντιστασιακό τμήμα να καλύψει μεγαλύτερο μέρος της επικράτειας και να δώσει τις υπηρεσίες του σε περισσότερους. Έτσι, το Ε.Α.Μ σταδιακά, οικοδομεί ένα ολόκληρο “Λαϊκό Κράτος”, διαπνεόμενο με της αρχές της δημοκρατίας και ως σκοπό την Εθνική Ανεξαρτησία.

Ο αστικό κόσμος από την άλλη, μένει ανενεργός, παρά τις έντονες προσπάθειες των Βρετανών για επαγρύπνηση, μέχρι τις αρχές του '42, που πραγματοποιούνται κινήσεις συσπείρωσης. Στο πλαίσιο αυτό, ιδρύονται διάφορες οργανώσεις από εκπροσώπους του αστικού κόσμου, όπως ο ΠΑΣ(Πανελλήνιος Απελευθερωτικός Συνασπισμός), η ΡΑΝ(Ρωμυλία - Αυλών - Νήσοι), προκειμένου να δημιουργηθεί ένα εθνικό μέτωπο, αναχαίτισης του Ε.Α.Μ. Είναι η εποχή που στο προσκήνιο έρχεται σιγά-σιγά η ιδεολογία της “Εθνικοφροσύνης”, για να ζυμωθεί με καινούργια υλικά και κατά κάποιο τρόπο να μεστώσει πάνω σε μια ιδεολογική πλατφόρμα, πιο συγκροτημένη αυτή τη φορά.

Η αντι-εαμική τομή, θα συγκροτηθεί το '43, όταν θα αρχίσουν οι συγκρούσεις του ΕΔΕΣ με τον ΕΛΑΣ, αλλά η εθνικοφροσύνη, ακόμα δεν έχει προσλάβει τον τελικό της χαρακτήρα³². Οι αστικές δυνάμεις που βλέπουν την προαναφερόμενη άνοδο και επιρροή του ΕΛΑΣ, θεωρούν ότι η ίδια η οργάνωση έχει ανοίξει μέτωπο με τις υπόλοιπες αντιστασιακές οργανώσεις που έχουν ριχτεί στον “ΕΘΝΙΚΟ ΑΓΩΝΑ”, γεγονός που τους επιτρέπει να θεωρήσουν την πορεία αυτή, προδοτική και ενάντια προς τα εθνικά συμφέροντα. Στην πραγματικότητα φυσικά, το αντικομμουνιστικό μένος και η διαφύλαξη των βρετανικών συμφερόντων, είναι η πηγή έκφρασης των ιδεών αυτών. Έτσι, βλέπουμε δειλά-δειλά να καταργούνται οι όποιες διαχωριστικές γραμμές μεταξύ παραδοσιακού πολιτικού κόσμου, εθνικών αντιστασιακών

³² Παπαδημητρίου Ι. Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων: η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2006, σελ 209

οργανώσεων, ταγμάτων ασφαλείας, δοσιλογικών συμμοριών και οργανώσεων και όλες μαζί οι δυνάμεις να ρίχνονται στη μάχη ενάντια στους εκφραστές του κομμουνισμού στην Ελλάδα. Επιδιώκεται δηλαδή, μια συγκροτημένη αποδυνάμωση του Ε.Α.Μ, η οποία στηρίζεται στην ανάγκη να πιστούν όλοι πως πρέπει να συγκροτηθεί ένα καθαρά εθνικόφρον μέτωπο, που να αντιτίθεται στις αντεθνικές επιδιώξεις των κομμουνιστών.

Μετά τα αιματικά συμβάντα των Δεκεμβριανών, την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας και την Λευκή Τρομοκρατία, , εθνικοφροσύνη είναι η επίσημη ιδεολογία του Κράτους. Τον Οκτώβρη του '46, αρχίζει ο Εμφύλιος Πόλεμος. Οι Βρετανοί και ο αστικός συνασπισμός τα κατάφεραν. Διαμέλισαν την Ελλάδα σε δύο στρατόπεδα. Αυτό των “Ελλήνων” και το άλλο των “μη Ελλήνων”. Εισήγαγαν την έννοια του αποκλεισμού, ως τρόπο αναγέννησης του αστικού κόσμου και ως μέσο για την εξασφάλιση των οικονομικών συμφερόντων τους.

Όταν το 1947, η Βρετανία κατάλαβε ότι δεν μπορούσε πλέον να αντέξει το οικονομικό βάρος των επιχειρήσεων της, τον λόγο πήραν οι Η.Π.Α, οι οποίες με τις πολιτικές του προέδρου Τρούμαν, εμπλούτισαν περισσότερο την ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, αλλά και τις πρακτικές της αντικομμουνιστικής αποστολής. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, θεωρούσαν τον εαυτό τους “θεματοφύλακα της Ελευθερίας” και αυτό διακήρυτταν. Θέλησαν να προβάλουν την φύση τους ως “πολιτισμό” σε αντίθεση με την βαρβαρότητα του σοβιετικού ολοκληρωτισμού. Εφοδίασαν έλληνες εθνικόφρονες με εξελιγμένα όπλα και μέσα προκειμένου να σκοτώνουν έλληνες που το κακοποιό μικρόβιο του κομμουνισμού είχε κατακτήσει το νου τους, είχε οπλίσει τα χέρια και τη θέληση τους. Πώς όμως να χωρέσει η ηθική στην πολιτική των συμφερόντων;

Μετά την απαγόρευση του ΚΚΕ το '47, επανήλθαν σε ισχύ νόμοι του μεταξικού καθεστώτος, όπως ο περίφημος νόμος 509 και το ψήφισμα γ', όπου ποινικοποιούσαν οποιαδήποτε πράξη ήταν ενάντια στα θέλω των ξένων, ενώ παράλληλα έδιναν την δυνατότητα στην “ακαθάριστη” από φασίζοντα υποκείμενα ασφάλεια να δρα ανεξέλεγκτα, εφαρμόζοντας το νόμο ανάλογα με τη διάθεση της. Εισήχθησαν οι όροι των κοινωνικών φρονημάτων, προκειμένου να διαβεβαιωθεί ο ελεύθερος κόσμος, πως η αποικία “Ελλάδα, σκέπτεται υγιώς”. Ο κοινωνικός ιστός κατακρεουργήθηκε και κάθε αξία, βούλιαξε στο βούρκο. Η μετεμφυλιακή εποχή ήταν ακόμα πιο

δύσκολη, καθώς οι όροι από την “υπερατλαντική προστάτιδα”, γινόταν ακόμα πιο στενοί. Το ’49 η νίκη των “ελλήνων”, θεωρήθηκε ως νίκη του ελεύθερου κόσμου, αφού τα ανθρώπινα ιδανικά και οι φιλελεύθεροι θεσμοί, που γι αυτά αγωνίζονταν, ήρθαν από το “καθαρό ελληνικό πνεύμα”. Εντάθηκαν περισσότερο οι καταγγελίες φίλων συναδέλφων, κατάσταση που έφερε την προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, με όρκους νομιμοφροσύνης και αποχρωματισμού και απόδοση χαρακτηρισμών, όπως “προδότης”. Πως η κατάσταση αυτή να μη θεωρηθεί κοινωνική, πολιτική και οικονομική πόλωση;

Στο σημείο αυτό, ίσως είναι χρήσιμο, να δούμε τις διαφορές στον αξιακό χάρτη κάθε μιας από τις δύο αντιμαχόμενες μερίδες. Των “εθνικοφρόνων” και των “αντεθνικών”. Αρχικά το πρώτο που πρέπει να γίνει σαφές, είναι για ποια μορφή του πολιτειακού ζητήματος μάχονταν κάθε πλευρά. Για την δεξιά, επιδίωξη ήταν η αποκατάσταση της μοναρχίας, αν και δεν έτρεφε καμία συμπάθεια στο πρόσωπο του Γεωργίου. Εντούτοις, θεωρούσε ότι η μοναρχία ήταν αυτή που θα λειτουργούσε σαν ανάχωμα στον κομμουνιστικό κίνδυνο, αφού προέβαλε τις συντηρητικές ιδέες. Επιπλέον, και οι ξένες δυνάμεις ήταν της άποψης ότι η παλινόρθωση της μοναρχίας θα έφερνε την σταθερότητα, εξ ου και η εύνοια στους αντιβενιζελικούς πολιτικούς του Λαϊκού Κόμματος³³. Από την άλλη η αριστερά, οραματίζονταν μια κοινωνία, με κέντρο βάρους το λαό και τις αποφάσεις αυτού. Βασική της επιδίωξη λοιπόν, ήταν η λαοκρατία που συγκρούονταν με τον συντηρητισμό των εθνικοφρόνων.

Βασικά όργανα και υποστηρικτές της δεξιάς, ήταν οι αστοί, ο στρατός και η αστυνομία, που φυσικά στους κόλπους τους κρύβονταν δοσίλογοι της κατοχής, μαυραγορίτες και άλλου είδους γερμανοτσολιάδες. Το μίσος τους για τον κομμουνισμό. Τους οδηγούσε στο να ενδιαφέρονται περισσότερο για την δίωξη αριστερών, παρά των προδοτών της κατοχής, με την αφελή δικαιολογία, ότι η συνεργασία με τον κατακτητή οφείλονταν στον αντικομμουνισμό που τους διακατείχε³⁴. Οι σοσιαλιστικές δυνάμεις, είχαν ως κέντρο αναφοράς το Ε.Α.Μ και καθοδηγητή το ΚΚΕ. Επικαλούνταν τις λαϊκές μάζες, δηλαδή αγρότες, μικροεπιχειρηματίες, εργάτες και από αυτούς αντλούσαν νομιμοποίηση αν και ήταν

³³ Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 54

³⁴ CloseDavid, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 50

παράνομο για σχεδόν 30 χρόνια³⁵. Όμως εκτός από τις εργατικές μάζες, το αριστερό φάσμα, προσέλκυε και πολίτες με προβληματισμούς για την προπολεμική κοινωνία, ι οποίοι οραματίζονταν κυβερνήσεις συνεργασίας για την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία των λαών³⁶.

Πίσω από τη δεξιά και τις δυνάμεις που τη συγκροτούσαν, κρύβονταν ταξικά συμφέροντα επιχειρηματιών, οι οποίοι αγόραζαν στην κατοχή περιουσίες με αντάλλαγμα τρόφιμα και φοβούνταν οποιαδήποτε κυβέρνηση θα αύξανε την άμεση φορολογία³⁷. Επιπλέον, μικρές ομάδες επιχειρηματιών ευνοούνταν σε βάρος του υπόλοιπου λαού, αφού η ιδέα για δικαιότερη κατανομή πλούτου, αντιμετωπίζονταν ως απόδειξη κομμουνιστικής διάθεσης³⁸. Την ίδια στιγμή, οι αριστεροί υιοθετούσαν μια αντιπλουτοκρατική τάση, με προτάγματα όπως η κρατική παρέμβαση, για το τέλος της κερδοσκοπίας των επιχειρήσεων έναντι των καταναλωτών, κράτος πρόνοιας, έμφαση στην ανοικοδόμηση της βαριάς βιομηχανίας ώστε η χώρα να είναι ανεξάρτητη από τις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες³⁹. Άλλη σημαντική επιδίωξη ήταν τα δικαιώματα για τις γυναίκες, που ήδη από την Κυβέρνηση του Βουνού (ΠΕΕΑ) είχε δοθεί το δικαίωμα ψήφου.

Την περίοδο του εμφυλίου, έγινε ακόμα σαφέστερη η σύγκρουση μεταξύ της εαμικής αντίληψης του λαού και της δεξιάς-συντηρητικής του έθνους. Έτσι, η ονομασία του στρατού της εθνικόφρονος παράταξης ως ‘Εθνικός Στρατός’, δείχνει ότι το κέντρο βάρους έπεφτε στο έθνος. Από την άλλη, οι δημοκρατικές δυνάμεις, με τον ‘Δημοκρατικό Στρατό’, έδειχναν ότι πάλευαν μαζί και για το λαό, πέρα από διακρίσεις εις βάρος εθνοτικών και άλλων θρησκευτικών μειονοτήτων⁴⁰. Οι αριστερές δυνάμεις, υιοθέτησαν την τακτική του ανταρτοπόλεμου, τόσο στην κύρια φάση του πολέμου, όσο και στην περίοδο της Λευκής Τρομοκρατίας. Από την άλλη η δεξιά, επέλεξε να δρα συντονισμένα με ενέργειες μέσα από την Εθνοφυλακή αρχικά, η οποία όπως αναφέρθηκε απαρτίζονταν από δοσίλογους και εξοπλίζονταν από τους Βρετανούς μεταξύ ’45-’47. Αυτή αργότερα, αντικαταστάθηκε από την Χωροφυλακή, η οποία στελεχώνονταν από μοναρχικούς παλαίμαχους της δικτατορίας του Μεταξά

³⁵ Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 48, 55*

³⁶ Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 57*

³⁷ Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 52*

³⁸ Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 62*

³⁹ Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 55*

⁴⁰ Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 56*

⁴¹.Σύμμαχος ήταν επιπλέον και η εκκλησία, που ήταν υπεύθυνη για την διασφάλιση της πολιτικής νομιμοφροσύνης με αποστολή τον διαχρονικό αντικομμουνισμό, ενάντια στους άθεους. Το γεγονός βέβαια αυτό, δεν σήμαινε οτι πολλοί ιερείς τάκτικαν με την πλευρά της αριστεράς και διώχθηκαν γι αυτό, αφού η επίσημη γραμμή του κόμματος δεν ήταν αντικληρικαλιστική⁴². Άλλοι ανεπίσημοι σύμμαχοι του “κράτους της δεξιάς”, ήταν το λεγόμενο παρακράτος, κυρίως στην ύπαιθρο.

Στην ουσία το κράτος ήταν Δεξιό από το 1933(μέχρι το 1981), όταν το Λαϊκό κόμμα κέρδισε τις εκλογές του Μαρτίου και εγκαταστάθηκε στο μηχανισμό, με παραλλαγές ανα περιόδους⁴³. Μια τέτοια παραλλαγή ήταν ο χαρακτήρας που προσέλαβε μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, όπου και μετατράπηκε σύμφωνα με τις μεθόδους και την επίσημη ιδεολογία της εθνοφροσύνης, σε “αντικομμουνιστικό”. Ο πυρήνας που συγκροτεί το εγκαθιδρυμένο πλέον αντικομμουνιστικό κράτος, είναι η ένωση του αστικού χώρου και η οριοθέτηση του εαμικού στρατοπέδου μέσω της τρομοκρατίας. Μετά τον εμφύλιο (αλλά και πριν) το κράτος και οι κατασταλτικοί μηχανισμοί του, ήταν οι διαμορφωτές του ιδεολογικού προσανατολισμού, με τη συμμαχία φυσικά τόσο της εκκλησίας και του στρατού, όσο και των εκπαιδευτικών καθοδηγητών, προς μια κατεύθυνση. Την διαστρέβλωση των εαμικών διεκδικήσεων⁴⁴. Η διαίρεση που παγιώθηκε την περίοδο αυτή, ήταν αποτέλεσμα, οπωσδήποτε, μιας “καθαρής πάλης των τάξεων”, με αξιακό περιεχόμενο⁴⁵, που σταδιακά διαμόρφωσε σαφείς πολιτικές ταυτότητες. Το δίδαγμα ήταν το εξής: “όποιος δεν είναι εθνικόφρον τάσσονταν αυτομάτως στην πλευρά του εχθρού του Έθνους”. Η εξαπόλυση αυτή της ιδεολογικής βίας, από την άρχουσα τάξη και τους “νικητές”, μετά το τέλος του εμφυλίου, συμπλήρωνε στο αντικομμουνιστικό κράτος, τα χαρακτηριστικά της αστυνομοκρατίας και του ημι-ολοκληρωτισμού. Οι τακτικές που υιοθετήθηκαν από την πλευρά των επικρατούντων, ωστόσο, δεν συμπλήρωναν μια σίγουρη δικτατορία, λόγω της μακράς ελληνικής παράδοσης στην ολιγαρχική

⁴¹ Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 50, 51

⁴² Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006, σελ 58

⁴³ Μελετόπουλος Η. Μελέτης, *Δεξιό Κράτος 1949-1967*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ 13

⁴⁴ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ 171-172

⁴⁵ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ 173

λατρεία, αλλά μια “Καχεκτική Δημοκρατία”⁴⁶. Την κατάσταση αυτή ήρθε κάπως να εξομαλύνει, η Κεντρώα διακυβέρνηση των ετών ’50-’52, με δεσμεύσεις για ελαφρύνσεις προς τους παράνομους, αλλά και προσωρινές παύσεις εκτάκτων εμφυλιακών νόμων (509-Ψήφισμα Γ’).

Η εθνικόφρονα παράταξη, χρησιμοποιήθηκε σαν συνώνυμο της δεξιάς μετά την εκλογική νίκη του 1952, των πολιτικών δυνάμεων της δεξιάς, που συσπειρώθηκαν γύρω από τον Ελληνικό Συναγερμό. Ο Παπάγος, ενσωμάτωσε την εθνικοφροσύνη καθιστώντας την εναλλακτική έννοια της εχθρότητας προς τους “διεθνείς ανατροπείς”, έτσι η δεξιά έγινε ταυτόσημο της εθνικοφροσύνης⁴⁷. Επιπλέον με τις ενέργειές του ο Παπάγος, ολοκλήρωσε την τριετία 1952-1955 την ανασυγκρότηση της αστικής τάξης, αφού η οργάνωση της στηρίχθηκε αφενός στην σύζευξη στρατού(ΙΔΕΑ) και Πρωθυπουργού και αφετέρου στην διατήρηση του μοναρχικού θεσμού, με τις ευλογίες φυσικά των Η.Π.Α⁴⁸.

Για τον ηττημένο εαμικό μετεμφυλιακό χώρο, η εκπροσώπηση, αφού το ΚΚΕ ήταν παράνομο από το ’47, ήρθε από δυνάμεις του Κέντρου, ΕΠΕΚ(Πλαστήρας) και από την Αριστερά, ΕΔΑ. Κατά την περίοδο ’52-’61, η ΕΔΑ, μέσα από την οποία δρούσε το ΚΚΕ, είχε τον ηγεμονικό ρόλο στην εκπροσώπηση των εαμιτών⁴⁹. Το 1961, η εμφάνιση της Ένωσης Κέντρου, αποδυνάμωσε την ΕΔΑ. Η Ένωση Κέντρου, φάνηκε στα μάτια των εαμιτών, ως περισσότερο φερέγγυος δύναμη, για τον αντιδεξιό αγώνα. Η αμυντική στάση της ΕΔΑ, είναι μια από τις αιτίες για την περιθωριοποίηση που υπέστη, ώστε τα έτη ’61-’67 το Κέντρο και όχι η Αριστερά, εκπροσωπούσε τους “πρώην” αγωνιστές⁵⁰. Ωστόσο, αφού γίνεται λόγος για τις πολιτικές δυνάμεις που εκπροσωπούσαν τα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα του εμφυλίου, είναι θαρρώς χρήσιμο να γίνει αναφορά και στην Ε.Ρ.Ε, υπο την αρχηγία του Κωνσταντίνου Καραμανλή, μιας προσωπικότητας που θεωρητικά, αν και εγκατέλειψε την δικτατοριοκρατούμενη Ελλάδα, θεωρήθηκε ο πατέρας της μεταπολιτευτικής Δημοκρατίας... Το κόμμα της Ε.Ρ.Ε, ήταν ένα άκρως προσωποπαγές κατασκεύασμα.

⁴⁶ Μελετόπουλος Η. Μελέτης, *Δεξιό Κράτος 1949-1967*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ 11-12

⁴⁷ Παπαδημητρίου Ι. Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων: η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2006, σελ 233

⁴⁸ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ 169

⁴⁹ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ 183

⁵⁰ Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ 184, 185

δεν είναι τυχαίο ότι μετά την αποχώρηση του ηγέτη του, διαλύθηκε. Αν θέλαμε να το τοποθετήσουμε στο πολιτικό φάσμα(αν και τα στρατόπεδα είναι δύο την εποχή αυτή), φυσικά θα επιλέγαμε την δεξιά πλευρά. Ο Καραμανλής, αγαπημένος των ανακτόρων, ανέλαβε την διακυβέρνηση κατά τα έτη '56 , '58 και '61(εκλογές χαρακτηρισμένες ως “βίας και νοθείας”). Αγαπημένος επίσης του Παπάγου και το κόμμα προκάτοχος του Ελληνικού Συναγερμού, δε μας αφήνει αμφιβολίες για την εθνικόφρονα ταύτιση του. Σταδιακά αποκαλύφθηκαν συνεργασίες του κόμματος με παρακρατικές-φιλοφασιστικές οργανώσεις, ενώ και η δολοφονία του Λαμπράκη το '63, βαραίνει την ιστορία του κόμματος.

Είδαμε λοιπόν, ότι η εθνικοφροσύνη που ως βασικό της στοιχείο έχει τον αντικομμουνισμό, εμφανίστηκε στο Μεσοπόλεμο με εκφραστές τον αστικό κόσμο και στην αντίπερα όχθη, φυσικά τους κομμουνιστές. Στην περίοδο της κατοχής παρακολουθήσαμε πως άρχισε να αποκτά σάρκα και οστά, ενώ στην μεταπολεμική Ελλάδα το πώς στάθηκε στα πόδια της για να κυριεύσει την μετεμφυλιακή εποχή. Ο λόγος της εμποτισμένος με το σκεπτικό της εγκληματικής δράσης από την αριστερά και την εθνοσωτηρία από τους εθνικόφρονες , απομόνωσε μεγάλο μέρος της κοινωνίας, υποστηρικτές του Ε.Α.Μ, που προέρχονταν από τις λαϊκές μάζες και τα μεσαία κοινωνικά στρώματα. Στον περί εθνικοφροσύνης λόγο, ο κομμουνιστικός μύθος ή συχνότερα η σλαβική συνομοσία, εμφανίζει τρανταχτές αναλογίες με την αντικομμουνιστική θεωρία στις Η.Π.Α, που εκφράστηκε λυσσαλέα την περίοδο του μακαρθισμού. Η Αμερική ως εκφραστής της ελευθερίας, θέλησε να εφαρμόσει τη δική της τακτική στο “δυτικό κόσμο”. Και τα κατάφερε με τη βοήθεια των “προσκυνημένων” της αστικής μερίδας. Η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης κατάλαβε το μυαλό των ανθρώπων μέχρι το '74, αφού σκέπασε πάλι τη χώρα με το “λοιμό” της δικτατορίας του '67. Με την κατάρρευση του δικτατορικού ξεπεσμού, καταρρέει και το εμφυλιακό και μετεμφυλιακό εποικοδόμημα. Ωστόσο ο εσωστρεφής αντικομμουνισμός στον πυρήνα της αστικής ιδεολογίας, εξακολουθεί να υπάρχει σε μικρότερη ένταση⁵¹.

Οι έλληνες αντικομμουνιστές , μαζί με τους φίλους δυτικούς, σημείωσαν αξιόλογες επιτυχίες ου οπωσδήποτε ικανοποίησαν τα εθνικά του “αισθήματα”. Επανέφεραν τη

⁵¹ Βερναρδάκης Χ. – Μάυρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012, σελ 354

βασιλεία και οικοδόμησαν την πιο αντιδραστική Δεξιά. Δεν εγκαθίδρυσαν μια σίγουρη δικτατορία, ωστόσο οι Έλληνες αριστεροί, κρίνονταν πλέον με το μεταξικό νομικό πλαίσιο, σαν ξεχωριστοί μέσα στον ελλαδικό χώρο. Το Ε.Α.Μ και η γενικότερη εμφύλια σύγκρουση με ότι ακολούθησε πέρα από ότι εξυπηρέτησε τα ξένα συμφέροντα, Βρετανικά και Αμερικανικά, ήταν και το ξέσπασμα των κοινωνικών αντιθέσεων που είχαν ξεκινήσει δύο δεκαετίες, πριν το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Μια δήλωση του Γιώργου Παπανδρέου τον Ιούνιο του 1950, συμπυκνώνει όλη την θεωρία της πόλωσης και του αποκλεισμού.

“ Εις την ανωτέραν σφαίραν διακρίσεως υπάρχουν Έλληνες και προδότης της Ελλάδος. Και προδότης της Ελλάδος είναι το ΚΚΕ και οι συνοδοιπόροι του. Αυτοί είναι η πρώτη διάκρισις, εθνικά και μη εθνικά κόμματα(...). Πέραν όμως της εθνικής διακρίσεως υπάρχει η πολιτική διάκρισις. Εντός της εθνικής παρατάξεως υπάρχει δεξιά, κέντρον και αριστερά (...). Εκτός της εθνικής παρατάξεως είναι το ΚΚΕ. Και ποιοι άλλοι; Και οι συνοδοιπόροι του. Και ποιοι πρέπει να θεωρηθούν συνοδοιπόροι του; Όσοι αρνούνται ότι το ΚΚΕ είναι κόμμα προδοσίας και εγκλήματος “ (Νικολακόπουλος, 2001 : 102)

“ Και καθώς μπαίναμε στη σκηνή της διαλογής, ακούγονταν οίμωγές και φωνές, γεμάτες τρόμο και αγωνία. Προετοιμαζόμασταν ψυχικά γι αυτό που επρόκειτο να αντιμετωπίσουμε. Τι είναι αυτό; -Κάνεις δήλωση; -Όχι, δεν κάνω δήλωση. – Φώναξε “Ζήτω η Μεγάλη Ελλάδα!” –Δε φωνάζω. –Δεν είσαι για τη Μεγάλη Ελλάδα; - Όχι δεν είμαι για την Μεγάλη Ελλάδα, όπως εσείς την εννοείται... Έπεφτε η νύχτα, άκουγες ουρλιαχτά και έβλεπες ομάδες σαν να ήταν αγέλες λύκων, που χύνονταν μέσα στα αντίσκηνα, βαράγανε όπου ήταν δυνατό να βαρέσουνε, άφηναν αλαφιασμένους ανθρώπους, ξανάφευγαν και σε λίγο ξανάρχονταν πάλι. Το μακρονήσι ήταν μια εφιαλτική δοκιμασία. Δεν ξέρω μήπως ήταν και ένα παγκόσμιο πείραμα, για τα όρια της αντοχής, της ανθρώπινης συνείδησης. Να έχεις μπροστά σου 3.000 ανθρώπους και αυτούς τους 3.000 ανθρώπους να τους μετατρέψεις από ανθρώπους μιας ορισμένης αντίληψης και να τους κάνεις να γίνουνε θηρία, να γίνουνε λύκοι...”

(Λεωνίδας Κύρκος, απόσπασμα από συνέντευξη στην εκπομπή “Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα”)

ΚΑΤΟΧΗ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΣΤΟ “ΟΧΥΡΟ” ΚΡΗΤΗ

I. Χαρτογράφηση της Κρητικής Αντίστασης

Η κατάληψη της Ελλάδας, -και η είσοδος της στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο-, από τις δυνάμεις του άξονα, ολοκληρώθηκε σε τρία μέρη. Πρώτα ήταν το αλβανικό μέτωπο τον Οκτώβρη του 1940. Στη συνέχεια η εισβολή των Γερμανών τον Απρίλη του 1941, μετά την κατάρρευση του οχυρού Ρούπελ, και τελευταία στάση η Μάχη της Κρήτης τον Μάιο του ίδιου έτους. Η Μάχη της Κρήτης, από τα σημαντικότερα κεφάλαια στην ιστορία της χώρας, αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την παλλαϊκή άμυνα των κρητικών στο πλευρό των συμμάχων. Στην Κρήτη έγινε η πρώτη από αέρος επιδρομή, από χιλιάδες αλεξιπτωτιστές, στην επονομαζόμενη επιχείρηση “Ερμής”. Οι απώλειες για το γερμανικό στράτευμα ήταν τέτοιες, ώστε ποτέ από τότε να μην επαναληφθεί ανάλογο εγχείρημα.

Από γεωστρατηγική σκοπιά, η Κρήτη αποτελεί το μέρος στην μέση της Μεσογείου, λειτουργώντας σαν “πόρτα” για την Ανατολή και την Αφρική. Την περίοδο που εξετάζουμε το νησί, έχει ιδιαίτερη σημασία, τόσο για τους Γερμανούς, όσο και για τους Βρετανούς, για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του κυρίως στην Εγγύς Ανατολή⁵². Κατ' αυτόν τρόπο, αν και ο Τσώρτσιλ διαμήνυε ότι το νησί πρέπει να κρατηθεί πάση θυσία, η ελληνική ηγεσία με τον Τσουδερό και τον Βασιλιά Γεώργιο, έχουν ως μόνο σκοπό να μεταβούν μέσω της Κρήτης στην Αίγυπτο⁵³.

Μερικές μέρες μετά την έναρξη του πολέμου τον Νοέμβρη του 1940, κατέφτασαν οι πρώτες βρετανικές στρατιές, προκειμένου να οργανώσουν την άμυνα του νησιού, με αεροδρόμια στο Μάλεμε, το Ρέθυμνο και το ήδη υπάρχον του Ηρακλείου. Παρά την οργάνωση που ήθελε να προσφέρει ο συμμαχικός παράγοντας, καθοριστικής σημασίας γεγονός για την έκβαση της Μάχης της Κρήτης, ήταν ο προγενέστερος αφοπλισμός των κρητικών. Παραδοσιακά, οι κρητικοί είχαν όπλα στο σπίτι τους. Μετά το αποτυχημένο κίνημα του 1938 ενάντια στο μεταξικό καθεστώς, αφαιρέθηκε

⁵² Κωστή Σανουδάκη, *Η Μάχη της Κρήτης και το Μεσανατολικό ζήτημα*, Κνωσός, Αθήνα 1991 σελ 8-48

⁵³ Ο.π σελ 20-24

όλος ο οπλισμός⁵⁴. Έτσι, ο λαός βρέθηκε άοπλος με την εισβολή των Γερμανών. Επιπλέον, η αφρόκρεμα της κρητικής νιότης η V Μεραρχία Κρήτης, βρισκόταν στο αλβανικό μέτωπο και μέριμνα για την επιστροφή της δεν υπήρχε. Η υπεράσπιση λοιπόν, αφέθηκε στα χέρια των λιγοστών ελληνικών δυνάμεων, των Νεοζηλανδών και των Βρετανών συμμάχων. Από την άλλη πλευρά του ντόπιου πληθυσμού, οι ενέργειες να ρίξουν τα γερμανικά “στούκας”, έγιναν στην κυριολεξία με ο,τι βρισκόταν εκείνη τη στιγμή μπροστά τους. Αγροτικά εργαλεία, δρεπάνια και απαρχαιωμένες “γκράνες” ή αλλιώς τουφέκια, πήραν τη θέση των οπλικών συστημάτων, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τη σύγχρονη γερμανική μηχανή της κατάκτησης.

Με τη λιγοστή αυτή οργάνωση, η Μάχη της Κρήτης μετά από 11 μέρες, έληξε τελικά των 1^η Ιουνίου 1941. Νικητές οι αριθμητικά ανώτεροι “πολιτισμένοι αρίοι” της Ευρώπης, κατακτημένοι οι ήρωες Κρητικοί που ως μόνο αληθινό όπλο είχαν την περηφάνια τους. Αποφασιστικός παράγοντας για την εγκατάλειψη της μάχης από την πλευρά των Βρετανών, ήταν οι σοβαρές απώλειες του στρατεύματος τους.

Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να επισημανθεί, ότι η Μάχη της Κρήτης, έβαλε στο παιχνίδι του πολέμου τον λαϊκό παράγοντα. Με την δράση των απλών άοπλων αντρών, γυναικών και παιδιών, έγινε φανερό ότι οι λαοί της Ευρώπης δεν ήταν κοπάδια προς σφαγή. Οι δράσεις, ο ηρωισμός, το σθένος και η πυγμή της μικρής νήσου, προκάλεσε στους Γερμανούς ένα παροξυσμό αιματοχυσίας και νέων πρακτικών εκδίκησης. Οι μορφές που πήραν οι δράσεις αυτές, ήταν ακατανόητες για τον ανθρώπινο-υγίη-νου. Αγριότητες, όπως μαζικές εκτελέσεις, καταστροφές ολόκληρων χωριών, ως αντίποινα για την αντίσταση των “κατώτερων όντων”, έγιναν καθημερινότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το από κορφής κάψιμο της Κανδάνου στα Χανιά, τις πρώτες μέρες της “ήττας” και η απαγόρευση ανοικοδόμησης της. Επιπλέον, στο Κοντομαρί του ίδιου Νομού, πραγματοποιήθηκε η πρώτη μαζική εκτέλεση αμάχων στην Ευρώπη...

Με το πέρας της κατάκτησης, η Κρήτη έπρεπε να οχυρωθεί σύμφωνα με τις επιταγές των αξονικών δυνάμεων. Η οχύρωση αυτή πήρε τη μορφή κατασκευής αεροδρομίων και άλλων πολεμικών εγκαταστάσεων. Για την υλοποίηση των έργων,

⁵⁴ Λιναρδάτος Σπύρος, *Ο πόλεμος του 1940-1941 και η Μάχη της Κρήτης*, Αθήναι 1977, σελ 8-19

κινητοποιήθηκε μέσω “αγγαρείας”, το ντόπιο εργατικό δυναμικό κα δόθηκε στα καταναγκαστικά έργα του γερμανού εισβολέα⁵⁵. Τα έργα που φτιάχτηκαν υπο αυτές τις συνθήκες, ήταν το αεροδρόμιο του Τυμπακίου στη Μεσαρά, στο Καστέλι Πεδιάδος και διάφορες αποθήκες καυσίμων. Η σημαντικότητα του νησιού επέτρεψε στους Γερμανούς να το θεωρήσουν κάτι ξεχωριστό απ την υπόλοιπη Ελλάδα, αφενός λόγω του δρόμου που άνοιγε για την Αφρική και τον Ρόμπελ και αφετέρου γιατί ετοιμάζονταν πλάνα και μετά τον πόλεμο. Έτσι, η δωσίλογη Κυβέρνηση της Αθήνας, ήλεγχε μόνο τυπικά τις πολιτικές δομές. Ο διορισμός σωμάτων ασφαλείας, δημάρχων και νομαρχών, ήταν προσωπική υπόθεση της γερμανικής στρατιωτικής διοίκησης.

Συγκεκριμένα τώρα για την αντίσταση, ουσιαστικά, αν όχι οργανωμένα σε τυπική βάση, άρχισε από την στιγμή που ο κρητικός ουρανός δέχτηκε τον πρώτο γερμανό αλεξιπτωτιστή. Οι συνθήκες δουλοπρέπειας και εξευτελισμού που υφίσταντο ο κρητικός λαός, σε συνδυασμό με το περιορισμένο του χώρου καθώς αναφερόμαστε σε νησί, δεν μπορούσαν να συντηρήσουν μεγάλες μονάδες ανταρτών, όπως συνέβαινε στην υπόλοιπη Ελλάδα. Εν τούτοις, παρά τα εμπόδια που υπήρχαν, δημιουργήθηκαν διάφορες ομάδες, κυρίως με τη μορφή προσωποπαγών ισχυρών παραγόντων της κρητικής περιφέρειας. Μεμονωμένα άτομα ή συγκροτημένες ομάδες, βγήκαν στα βουνά μετά την λήξη της πύρρειος για τους Γερμανούς μάχης, οργανωμένα για να συνεχίσουν τον αγώνα της χειραφέτησης, όπως πολύ καλά ξέρουν. Ταυτόχρονα οι κατακτητές, επικήρυτταν διάφορους αγωνιστές με παρελθόν στον “αγώνα για την ελευθερία”, όπως ο Μπαντουβάς, ο “Σατανάς”, ο Πετρακογιώργης, ο Δραμουντάνης. Επιφανείς προσωπικότητες, που θα αποτελέσουν τους διαμορφωτές σε αντιστασιακές οργανώσεις, όπως θα δούμε παρακάτω. Η κρητική αντίσταση, στηρίχθηκε πρωτίστως στην αγροκτηνοτροφική τάξη με έντονο το πατριαρχικό στοιχείο, και στη συμμετοχή του προσφυγικού στοιχείου⁵⁶.

Εκτός από τις σημαντικότερες οργανώσεις που θα αναφερθούν, αξίζει να γίνει γνωστό, ότι υπήρξαν και αυτοσχέδιες ομάδες, γύρω στις εξακόσιες τον αριθμό, οι οποίες είχαν έναν μάλλον τοπικό χαρακτήρα, όπως της Κανδάνου, των Ανωγείων κλπ.

⁵⁵ Κάββος Γεώργιος Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991. σελ 75

⁵⁶ Αντώνη Σανουδάκη, “Ο κοινωνικός χαρακτήρας της Μάχης της Κρήτης” ομιλία στο Ηράκλειο για τα 42 χρόνια από τη Μάχη. Εφ. “Αλλαγή”, 23, 26, 27, 29 Μαΐου 1983

II. Οι οργανώσεις

Η SOE (Social Operations Executive), Διοίκηση Ειδικών Επιχειρήσεων, ήταν η πολεμική βρετανική υπηρεσία, η οποία έδρασε στην Κρήτη, την περίοδο της Κατοχής. Ιδρύθηκε στη μήτρα του βρετανικού χώρου, το Λονδίνο και είχε ως σκοπό, την δόμηση αντιστασιακών δράσεων στις κατεχόμενες χώρες, με σαμποτάζ, συγκέντρωση πληροφοριών για τις κινήσεις και τις στρατηγικές των εχθρικών στρατευμάτων⁵⁷. Ειδικευμένοι βρετανοί αλλά και άντρες πέρα από τον πολεμικό κλοιό, υπήρξαν ενεργά μέλη της οργάνωσης, όπως ο αρχαιολόγος Plendlbury και ο Φέρμορ, υπεύθυνος για τον Νομό Ηρακλείου.

Ο Plendlbury ανέπτυξε επαφές με προσωπικότητες της κρητικής υπαίθρου, με πρόβλεψη για ενδεχόμενη ανάπτυξη αντάρτικων ομάδων στο μέλλον, αν και ο σκοπός δεν ήταν αυτός. Το κέντρο του ήταν το Ηράκλειο, όπου συμμετείχαν αρκετοί κρητικοί, εκπαιδευμένοι σε περίπτωση που ο εχθρός επιτίθονταν στο νησί. Ο Γρηγοράκης ή Σατανάς, ήταν βασικός συνεργάτης του, ενώ ηγέτες άλλων μελλοντικά αναπτυσσόμενων αντάρτικων ομάδων ήταν ο Μπαντουβά, ο Δραμουντάνης και ο Μπουζαλής. Επιπλέον, ο κλήρος δεν ήταν αμέτοχος στην οργάνωση του αντιστασιακού πυρετού, οπότε έλαβαν μέρος και πολλοί ηγούμενοι μοναστηριών, όπως αυτός του Πρέβελη.

Βασική πολιτική της υπηρεσίας ωστόσο, ήταν η συντήρηση μικρών ομάδων και πολλές φορές χωρίς αρκετό οπλισμό. Οι οργανώσεις που απολάμβαναν ένα σχετικά επαρκή εφοδιασμό, ήταν οι κηδεμονευόμενες της E.O.K και E.O.P. Η SOE δεν ήθελε αντάρτικο, ήθελα αγωνιστές όπου θα την βοηθούσαν στη συλλογή πληροφοριών και σε επεισόδια μικρής έκτασης. Οι βρετανοί φοβούνταν τα οπλισμένα πλήθη και δε τους κομμουνιστές. Με την ιταλική κατάρρευση, οι ιταλοί του νησιού, οι οποίοι ήταν κατακτητές στον Νομό Λασιθίου μόνο, άρχισαν επαφές με την SOE, προκειμένου να λάβουν βρετανική βοήθεια, μιας και φαινόταν ότι οι Γερμανοί, θα τους αφάνιζαν. Οι βρετανοί έκαναν τα πάντα προκειμένου να μην εισχωρήσει ο ιταλικός στρατός στην τάξη του ΕΛΑΣ και έτσι ενδυναμωθεί(όπως συνέβη με την μεραρχία Πινερόλο). Ωστόσο το αδύναμο αντιστασιακό κλίμα στο Λασιθί, σε συνδυασμό με την αδυναμία μεθοδευμένης φυγής από το νησί, ανέστειλε την βοήθεια. Σε μια εβδομάδα ο Νομός

⁵⁷ Κοκόνας Νικόλαος Αλεξ., The Cretan Resistance 1941-1945, Rethymnon 1992

είχε καταληφθεί από τις γερμανικές δυνάμεις, και μεγάλος αριθμός “φανατισμένων φασιστών” ακολουθήσε το γερμανικό στράτευμα, άλλοι πήγαν με τους αντιστασιακούς, ενώ άλλοι φονεύθηκαν βάνανυσα.

Η Κρήτη, ήταν η πρώτη περιοχή των Βαλκανίων που η ΣΟΕ, έλαβε δράση, λόγω των ιδιαιτεροτήτων του νησιού. Εκτός από την οικοδόμηση δικτύου πληροφοριών και συμβουλών στρατηγικής σημασίας, η υπηρεσία έδινε και πολιτικές καθοδηγήσεις...Μετά από επιτυχείς επιχειρήσεις, συνεργασία με τους κρητικούς μέσα από τους αντιστασιακούς πυρήνες που ανέπτυξε και την ευρωπαϊκή πολιτική που ακολουθούσε, έπαψε να δρα στο νησί, τουλάχιστον τυπικά, τον Φλεβάρη του 1945. Η Εθνοφρουρά και το αρχηγείο Κρήτης, ήταν πλέον αρμόδια για τις υποθέσεις της μεγαλονήσου.

Οι πρώτες ομάδες που αποτελούνταν από δυο διαφορετικούς πολιτικούς χώρους(παραλληλίζοντας εν μέρει με την περίπτωση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ), ήταν αυτή του Μανώλη Μπαντουβά, δομημένη από συντριπτικό αριθμό βενιζελικών και κάποιους του Λαϊκού Κόμματος, και των εξόριστων αριστερών της Φολεγάνδρου . Μια μέρα μετά το τέλος της Μάχης, οι δύο ομάδες στον Άγιο Σύλλα Ηρακλείου, αποφάσισαν στην σπηλιά του Χαμαμουτζή να ενωθούν σε κοινή αντιστασιακή δράση. Όπως αναφέρει ο Γιάννης Χρονάκης, αγωνιστής στο ηράκλειο και υπεύθυνος Δημοσίων Σχέσεων Ε.Α.Μ όλης της Ελλάδας “ Μετά την παράδοση του Ηρακλείου στους Γερμανούς, στο χωριό Άγιος Σύλλας, υπογράφηκε μια συμφωνία από τον Μανώλη Μπαντουβά και αντιπροσώπους των κομμουνιστών για την ίδρυση της Ενωμένης Εθνικής Αντίστασης. Η ενότητα αυτή κράτησε ως τον τελευταίο χρόνο της Κατοχής” . Σε άλλη πηγή προσθέτει ότι “Λίγες μέρες αργότερα(εννοεί από την παύση των μαχών, τον Ιούνιο του 1941) συναντηθήκανε, αυτή η αντιπροσωπεία των Αριστερών, των κομμουνιστών, με τον Καπεταν Μανώλη Μπαντουβά και συμφωνήσανε και εκάμανε ένοπλη κοινή Αντίσταση, κοινή Εθνική Αντίσταση, ανεξάρτητα από πολιτική ιδεολογία ή πολιτική τοποθέτηση “. Σύμφωνα με αυτό καταλαβαίνουμε, ότι η μορφή της οργάνωσης ήταν ενωτική, πρωτοπόρα και με μόνο σκοπό το καλό του τόπου. Η οργάνωση των δύο στρατοπέδων λαμβάνει σταδιακά παγκρήτιο χαρακτήρα, αφού ο ίδιος ο Μπαντουβάς εκτός την δράση του σε σημαντικές στιγμές της κρητικής ιστορίας, ήταν και Πρόεδρος των κτηνοτρόφων Κρήτης.

Αν ταξινομούσαμε χρονολογικά και βάσει δυναμικής τις οργανώσεις, δεύτερη μετά την Οργάνωση του Μπαντουβά, έρχεται αυτή του καπεταν Γιώργη Πετρακογιώργη. Η συγκεκριμένη οργάνωση, είχε στενές σχέσεις με τους συμμάχους και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Από το 1941-1943, ήταν υπό την αιγίδα των Άγγλων και από το 1943 με τους Αμερικανούς⁵⁸. Η δράση της, σε αντίθεση με την ανεξάρτητη από ξένες επιρροές παγκρήτια οργάνωση του Μπαντουβά, περιορίστηκε κυρίως στους Νομούς Ηρακλείου και Ρεθύμνου, γύρω από τον Ψηλορείτη, με τη συμμετοχή αγωνιστών της Μάχης της Κρήτης.

Στον Βουρβουρέ Χανίων, στα μέσα Ιούνη 1941, άρχισαν οι εργασίες για τη δημιουργία της Ανώτατης Επιτροπής Αγώνος Κρήτης, ΑΕΑΚ, υπό τον Αντρέα Παπαδάκη⁵⁹. Η ΑΕΑΚ, θα έχει κατασκοπευτικό χαρακτήρα σε συνεργασία με τους Άγγλους και κυρίως τον Τζακ Σμιθ Χιούζ, για τη μεταφορά πληροφοριών στη Μέση Ανατολή. Η πορεία της θα κρατήσει μέχρι το 1942, χωρίς αντάρτικη δραστηριότητα. Αιτία για τη διάλυση της, ήταν η δυσμένεια προς το πρόσωπο του Παπαδάκη, καθώς δεν ευθυγραμμίζοταν με τα σχέδια των Άγγλων. Ο Παπαδάκης το 1942, εκδιώχθηκε στην Μέση Ανατολή, χωρίς να ολοκληρώσει τη φιλοδοξία του για την κάλυψη όλης της Κρήτης. Με την φυγή του αρχηγού της η ομάδα έμεινε ακυβέρνητη. Απ αυτήν το 1943, θα αναδυθεί η Ε.Ο.Κ Χανίων, εφάμιλλη της Ε.Ο.Κ Ηρακλείου. Τα μέλη της προέρχονταν κυρίως από τον βενιζελικό χώρο, εξαιτίας του φιλελεύθερου πνεύματος της ηγεσίας της.

Στις 15 Αυγούστου 1941, υπογράφεται το πρακτικό της ορκωμοσίας για την ανωγειανή οργάνωση του Γιάννη Δραμουντάνη. Η ημερομηνία διόλου τυχαία, αφού η γιορτή της Θεοτόκου για τους αγωνιστές αυτούς, λειτούργησε *“ως μέρα συμβολική προς υπενθύμιση και αναζωπύρωση της έντονης αγανάκτησης και υλοποίησης του όρκου εκδίκησης των φασιστών για τον καταχθόνιο τορπιλισμό του καταδρομικού μας Έλλη και ως ημέρα ευλογίας και άνωθεν προστασίας του ιερού απελευθερωτικού αγώνος”*⁶⁰. Η ομάδα ονομάστηκε “Επιτροπή Εθνικής Απελευθερωτικής Δράσεως”. Το ενδιαφέρον στο σημείο υπογραφής των πρακτικών είναι ότι μέλη τα οποία ήταν την εποχή εκείνη είτε δημόσιοι υπάλληλοι, είτε οπαδοί του Λαϊκού Κόμματος, δεν έβαλαν την υπογραφή τους, καθώς δεν ήθελαν να εκτεθούν στις δυνάμεις Κατοχής,

⁵⁸ Χιούζ Τζακ Σμιθ, Απόρρητη αναφορά της δράσεως της S.O.E. στην Κρήτη 1941-194

⁵⁹ Αντρέα Μανεδάκη, Ο Εφεδροπατέρας, Αθήνα 1982, σελ 112

⁶⁰ Δημήτριος Κίππης, Από τον Ψηλορείτη στη σκία του Ολύμπου, Αθήνα 1981, σελ 125

όπως αναφέρει ο γιός του Δραμουντάνη. Τα ηγετικά βέβαια μέλη άνηκαν στο βενιζελικό κόμμα. Λόγω της φύσει οχρωματικής θέσης της, η ομάδα του Δραμουντάνη προστατεύονταν. Ωστόσο, από τον Σεπτέμβριο του έτους ίδρυσης της, έγινε φανερό η απειλή από τους Γερμανούς. Η ομάδα εκμεταλλευόμενη την προστασία της θέσης της, αποφάσισε να μεταβάλει τον αμυντικό χαρακτήρα της, να μετονομαστεί σε “Ανεξάρτητη Ομάδα Ανωγείων” και να αφιερωθεί στον αντάρτικο ένοπλο αγώνα⁶¹. Ο αρχηγός της, επέκτεινε την φλόγα της αντίστασης στα γύρω χωριά του Μυλοποτάμου και συνεργάστηκε με πρόσωπα της εκεί περιοχής. Τα Ανώγεια θα καταστούν λημέρι της Αγγλικής Κατασκοπείας και καταφύγιο πολλών διωκόμενων από το Ηράκλειο και το Ρέθυμνο. Ο Γιάννης Δραμουντάνης, εκτελέστηκε από τους Γερμανούς το 1944, ενώ το χωριό Ανώγεια κάηκε συθέμελα.

Φεύγοντας από τα Ανώγεια, αμέσως μετά την κατάληψη του νησιού, ιδρύεται η οργάνωση “Κρητική Εθνική Επαναστατική Επιτροπή”, με αρχηγό τον Αλέξανδρο Ραπτόπουλο. Ο ίδιος ο Ραπτόπουλος είχε βαρή παρελθόν στην οργάνωση αντιστασιακών προσπαθειών. Ήταν βετεράνος πολέμου κατά τους Βαλκανικούς και τον Μικρασιατικό ξεριζωμό, και όπως αναφέρει ο γιος του Δημοσθένης “είχε οργανώσει την πολιτική άμυνα στην επαρχία Βιάννου κατά τη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού πολέμου και είχε έτοιμη υποδομή σε οργάνωση και φρόνημα για την συνέχιση του αγώνα⁶²”. Μετά τη συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς τέλη Μαΐου του 1941, ο Ραπτόπουλος συγκεντρώνοντας κι άλλους πρόθυμους, σχημάτισαν το πρώτο σχέδιο δράσης της ομάδας, όπου ήταν η φυγάδευση ελλήνων και συμμάχων στρατιωτών. Η βάση των δραστηριοτήτων της οργάνωσης ήταν η Βιάννος και τα γειτονικά χωριά-αν και η οργάνωση απλώθηκε σε όλη την Κρήτη-, μέσω των οποίων οι φυγάδες έπαιρναν τον δρόμο της Αφρικής⁶³. Η ΚΕΕΕ δεν είχε αντάρτικο χαρακτήρα, αλλά λειτουργούσε ως Εθνική μυστική Οργάνωση. Ο Αλέξανδρος Ραπτόπουλος, μετά από φρικτά βασανιστήρια, εκτελέστηκε ένα χρόνο μετά στις φυλακές της Αγίας Χανίων. Η οργάνωση, διαλύθηκε αμέσως μετά. Αν και δεν ήταν εξαρτώμενη από τους Άγγλους, από ιδεολογικής άποψης ήταν πολύ δεξιά⁶⁴. Με τον θάνατο του αρχηγού της, θα αφομοιωθεί από το Ενωμένο Ε.Α.Μ του Μανώλη

⁶¹ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 σελ 94

⁶² Δημοσθένης Αλ. Ραπτόπουλος “Η αλήθεια για την Εθνική Αντίσταση στην Βιάννο”, εφημερίδα “ΠΑΤΡΙΣ”, Ηράκλειο 9 Δεκεμβρίου 1988 σελ 4

⁶³ Ο.π σελ 4

⁶⁴ Χιούζ Τζακ Σμιθ, Απόρρητη αναφορά της δράσεως της S.O.E. στην Κρήτη 1941-1945 σελ 21

Μπαντουβα.

Δυτικά του Ηρακλείου, στους πρόποδες του Ψηλορείτη, δρούσε ο Αντώνης Γρηγοράκης ή Σατανάς. Παραδοσιακά ο Σατανάς πριν ακόμα τη Μάχη της Κρήτης, διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τον άγγλο αρχαιολόγο Pendlebury και την αγγλική κατασκοπεία. Μάλιστα, αν και στην πλειοψηφία της η Κρήτη ήταν χωρίς όπλα, ο Pendlebury είχε δώσει στον Σατανά, *“πριν ακόμα πέσουν οι αλεξιπτωτιστές ένα μεγάλο αριθμό όπλων, τετρακόσια πενήντα με πεντακόσια όπλα, και τα οποία μεταφέρανε με ένα αυτοκίνητο εγγλέζικο στον Κρουσώνα, όπου τα μοιράσανε στους Κρουσανιώτες*⁶⁵*”*. Στις 10 Ιουνίου, ο Σατανάς και οι Τζουλιάδες, οι μελλοντικοί συμπερίτες συνεργάτες των γερμανών, αποφασίζουν να ιδρύσουν τη δική τους ομάδα. Η ομάδα του Σατανά, υπέδειξε άξια παραδείγματα πατριωτισμού και ανδρείας. Οι επαφές τους ίδιου με τους Άγγλους έδιναν στην κρητική αντίσταση ένα παραπάνω συν, τόσο άποψη οπλισμού όσο και ετοιμότητας. Με τη δημιουργία κλίματος αλληλοβοήθειας και παροχής στέγης και τροφής, η ομάδα επιβίωσε μέχρι την απελευθέρωση και διαλύθηκε τελικά το 1945, μαί με την διαταγή της ελληνικής κυβέρνησης, για όλες τις αντάρτικες ομάδες, αν και ο Σατανάς, είχε πεθάνει από το 1943 στην Αίγυπτο.

Πέρα από την κατασκοπευτική ΑΕΑΚ στην Ασή Γωνιά Χανίων, ιδρύθηκε το 1942 το Τάγμα Θανάτου, του Βασίλη Πατεράκη, με χαρακτήρα οργανωμένου αντάρτικου τμήματος, στο Κουστογέρακο Σελίνου. Η συγκεκριμένη οργάνωση, μέχρι τη συγκρότηση του ΕΛΑΣ Χανίων, ήταν το μοναδικό αντάρτικο τμήμα στη Δυτική Κρήτη. Επιπλέον, το Τάγμα Θανάτου, είχε ένοπλη δράση και στον Κρητικό Εμφύλιο⁶⁶.

Η ανατολική Κρήτη, αποτελεί ειδική περίπτωση. Εκεί, ήλεγχαν τα στρατιωτικά πράγματα οι ιταλοί. Οι Συνταγματάρχης και Αντισυνταγματάρχης, Γιώργος Μηλιαράς και Εμμανουήλ Πυτικάκης και ο Ταγματάρχης Μυλωνάκης, αποφάσισαν να ιδρύσουν Μυστική Οργάνωση στα τέλη Ιουνίου 1941. Θέλησαν να φτιάξουν *“τον πρώτο πυρήνα της ομάδας αντίστασης στο νομό, σαν Εθνική Αντίσταση Μεραμπέλλου*⁶⁷*”*. Σκοπός της οργάνωσης ήταν αρχικά η εξύψωση του ηθικού των

⁶⁵ Καπεταν Χαραλάμπου Γιανναδάκη, Απομνημονεύματα Ηράκλειο Κρήτης 1987 σελ 14

⁶⁶ Βαρδή Βαρδινογιάννη, Αντίσταση στο Σέλινο, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σελ 83

⁶⁷ Μιχάλη Κοκολάκη, Ανατολική Κρήτη, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1988, σελ 33

κατοίκων, η περίθαλψη των καταδιωκόμενων από τις ιταικές αρχές, η παρακολούθηση της ιταλικής στρατηγικής και η μεταφορά πληροφοριών στη Μέση Ανατολή. Για την κάλυψη των εξόδων της, χρειαζόταν χρήματα, τα οποία δεν μπορούσαν να παρέχουν οι ίδιοι οι ιδρυτές. Έτσι, ο Επίσκοπος Μαραγκουδάκης, τέθηκε επικεφαλής της “φιλανθρωπικής οργάνωσης”, πίσω από την οποία δρούσαν αγωνιστές. Η οργάνωση ονομάστηκε “Χριστιανική Αλληλεγγύη”⁶⁸. Μέλη της δήθεν φιλανθρωπικής οργάνωσης έγιναν προσωπικότητες της Λασιθιώτικης κοινωνίας, που δεν άνηκαν στο στράτευμα για ευνόητους λόγους. Τα χρήματα που συγκεντρώνονταν από τους εράνους, δίδονταν σε πρόνοιες για φτωχούς και στους φυλακισμένους της Νεάπολης αλλά και για εθνικούς σκοπούς⁶⁹.

Την 1^η Ιουλίου, ο Γιάννης Κατσιάς, ίδρυσε μικρή οργάνωση, στα όρια της Χώρας Σφακίων, που έφτασε μέχρι το Ροδάκινο Ρεθύμνου. Σκοπός ήταν αρχικά η περίθαλψη των συμμάχων τραυματιών, η αμυντική στάση ενάντια στις κατοχικές δυνάμεις και η καλλιέργεια μίσους⁷⁰. Μετά τη μάχη της Βιάννου τον Σεπτέμβριο του 1943, οι δυνάμεις του Μπαντουβά, παρέσυραν στον αντάρτικο αγώνα και αυτές του κατσιά, διαμορφώνοντας έτσι, την αντάρτικη μορφή που προσέβαλε.

Όπως προαναφέρθηκε, η συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς, έφερε και την παράδοση. Στο χωριό Βαγιωνιά του Ηρακλείου, δεν συνέβη κάτι ανάλογο. Ο αρχηγός της πολιτοφυλακής ιερέας Νικόλαος Νεονάκης, δεν δέχτηκε να παραδώσει τον οπλισμό. Συγκρότησε λοιπόν τον Ιούνιο του 1941, δυο επιτροπές, με σκοπό την προώθηση Ελλήνων και Άγγλων προς τη Μεσαρά και από κει στη μέση Ανατολή⁷¹.

Σε διάφορες περιοχές της Κρήτης, δημιουργήθηκαν αντιστασιακοί πυρήνες, με σκοπό τη βοήθεια στις οργανώσεις και κοινό αγώνα. Ο πυρήνας του Μπετεινάκη στο τέλος του 1941, στις Αρχάνες Ηρακλείου, φιλοδόξησε να οργανώσει σε συντονισμό, όλες τις αντιστασιακές αντάρτικες οργανώσεις της Κρήτης, κυρίως δε του Ηρακλείου. Ο σκοπός δεν επιτεύχθη καθώς ο Αντώνης Μπετεινάκης, εκτελέστηκε τον Δεκέμβριο του 1943 και ο πυρήνας του απορροφήθηκε από άλλες οργανώσεις. Συνεργαζόμενος με τις ομάδες Ραπτόπουλου και Μαντουβά, χωρίς πολιτικές

⁶⁸ Γεωργίου Κάβου, Γερμανο-ιταλική Κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηρακλειο 1991, σελ 57

⁶⁹ Ο.π σελ 58

⁷⁰ Ο.π σελ 57

⁷¹ Ασκληπιον Γ. Θεοδωράκη, Έκθεσις π. Νικολή Νεονάκη, Η εθνική Αντίσταση Κρήτης, τ.Δ' σελ 137

διακρίσεις, βρέθηκε ο μυστικός πυρήνας του Εμμανουήλ Καμπάκη. Τελικά, η οργάνωση Μπαντουβά, επισκίασε όλη τη δράση του⁷².

Η κυριότερη οργάνωση απ όλες όσες αναφέρθηκαν, όσον αφορά τη συμμετοχή, την απήχηση και δραστηριότητα, ήταν αυτή του Καπεταν Μανώλη Μπαντουβά. Ένοπλη, ενωτική που περιελάμβανε από ιδεολογική σκοπιά και τις τρεις αποχρώσεις της εποχής, βενιζελικούς, αντιβενιζελικούς και κομμουνιστές-αριστερούς. Πιθανώς, η οργάνωση αυτή, ήταν η πρώτη ένοπλη ανταρτική προσπάθεια στην Ελλάδα ή και τα Βαλκάνια⁷³. Σημαντική προσωπικότητα, που αργότερα θα παίζει καίριο ρόλο στον Εμφύλιο της Κρήτης, είναι ο Γιάννης Ποδιάς. Πήρε μέρος ως γραμματέας, του Μπαντουβά από το 1941 έως τον Σεπτέμβρη του 1943⁷⁴. Λόγω της ‘‘αναρχικής’’ συμπεριφοράς του, ο Μπαντουβάς, αν και συνεργαζόταν με τον αγγλικό παράγοντα, εν τούτοις, δρούσε χωρίς να δίνει μεγάλο βάρος στις επιταγές τους. Επιπλέον, η συμμετοχή και αριστερών, του ΠΑΜ, στους κόλπους της οργάνωσης του, δημιούργησε επιφυλακτικότητα από τη μεριά των συμμάχων⁷⁵. Προωθούσε τις ιδέες του με γνώμονα την ελληνική και εθνική του συνείδηση χωρίς ξένες γνώμες.

Εκτός από τις αντιστασιακές οργανώσεις που δρούσαν για τον απελευθερωτικό αγώνα, την περίοδο της Κατοχής δρούσαν και ομάδες με δοσιλογικό πρόσημο. Μια απ αυτές που ξεκίνησε από την Κρήτη, αλλά επεκτάθηκε και στην Βόρεια Ελλάδα, ήταν οι ‘‘σουμπερίτες’’. Οι ‘‘σουμπερίτες’’ ή ‘‘σώμα κυνηγών’’, ήταν η ομάδα που έσπειρε τον τρόμο στην κρητική γή, κατα τη διάρκεια της κατοχής. Ο Κρουσώνας Ηρακλείου, ήταν η μήτρα προέλευσης των σουμπεριτών⁷⁶, των γερμανόφιλων δοσιλόγων προδοτών, που τάχθηκαν με το πλευρό του Χίτλερ. Η ομάδα που πήρε το όνομα της από τον Γερμανό Σούμπερτ, δεν αριθμούσε πάνω από εκατόν πενήντα με διακόσια άτομα, όμως οι πρακτικές που εφαρμόζε, ήταν ικανές, ώστε τα θύματα της να φτάσουν τα εξακόσια. Η δράση τους δεν περιορίστηκε μόνο στην Κρήτη, αλλά επεκτάθηκε και στο περίφημο ολοκαύτωμα του Χοριάτη και των Γιαννιτσών Πέλλας. Ενδεδυμένοι με γερμανικές στολές, δεν είχαν κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, εκτός από την αιμοβόρα θωριά και το εγκληματικό ένστικτο.

⁷² Αντώνη Σανουδάκη-Αθανασίας Ψαρουλάκη, Τα λημέρια του ΕΛΑΣ Γ. Δαφέρμου, ΚΝΩΣΟΣ, Αθήνα, 1992, σελ 32, 37

⁷³ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 σελ 93

⁷⁴ Σανουδάκης Αντώνης Κ., Καπετάν Μπαντουβά απομνημονεύματα, εκδόσεις Κνωσός, Αθήνα 1979, σελ 144

⁷⁵ Αντώνη Σανουδάκη, Καπεταν Κατσιφάρη, ΟΙ ΡΙΖΙΤΕΣ, Εκδόσεις ΚΝΩΣΟΣ, Αθήνα 1986, σελ 87

⁷⁶ Κοκόνας Νικόλαος Αλεξ, The Cretan Resistance 1941-1945, Rethymnon, 1992, σελ 102

Ηδη από την αρχή της αντιστασιακής δράσης στην Κρήτη, διαμορφώθηκε η διαιρετική τομή Δοσίλογοι-Αντιστασιακοί. Ο μερικώς οπλισμένος λαός, ήρθε σε απευθείας σύγκρουση με την γερμανική στρατιωτική μηχανή. Για την περίπτωση του χωριού Κρουσώνας όπου προέρχονταν το μεγαλύτερο μέρος των συμπεριτών, η πλειοψηφία των αντρών οργανώθηκε με τον Αντώνη Γρηγοράκη ή Σατανά, ενώ οι προδότες με τους γερμανούς. Τα αντίποινα που ακουλούθησαν τις τιμωριτικές εκτελέσεις των προσκυνημένων “πατριωτών”, με τη βοήθεια του ξένου παράγοντα, από τους αντιστασιακούς, δεν στόχευαν πλέον μόνο τους οργανωμένους αγωνιστές, αλλά και τους αμάχους⁷⁷. Η διαίρεση αυτή του συνόλου, με στράτευση φιλοκατοχικών προσώπων, οπωσδήποτε εξυπηρετούσε την πολιτική του κατακτητή. Όχι μόνο φυσικά από άποψη αρωγής πληροφοριών και χτυπήματα άμεσα του αντιστασιακού κινήματος, αλλά περισσότερο από πλευράς σποράς διχόνοιας. Ο στρατηγικός στόχος σε κάθε περίπτωση, ήταν να δημιουργηθούν τα μέτωπα του “καλού” και του “κακού”, να προκληθεί διχασμός και αλληλοσπαραγμός, όπου κερδισμένοι θα ήταν οι καλά εξοπλισμένοι δοσίλογοι. Φυσικά, πολλά δοσιλογικά απαυγάσματα, προέρχονταν από το Λαϊκό κόμμα, ενώ η οικογένεια του Μιχάλη Τζουλιά, εφοδίασε την ομάδα Σούμπερτ με 45 άτομα. Η εν λόγω γενιά, άνηκε στις πλέον εύφορες του χωριού, ήταν αρκετά δικτυωμένη, κάτω από συνάψεις “συντεκνιάς” και συναναστροφής με άλλους πολιτικά εφάμιλλους, αποτελώντας εξαίρεση στο μείζον φιλοαγγλικό πνεύμα που κυριαρχούσε⁷⁸.

Τα άτομα που συμμετείχαν στο “σώμα κυνηγών”, ήταν σε μεγάλο ποσοστό, από κατώτερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις, μικροί γεωργοί, άνεργοι και κατσκοκλέφτες, ενώ υπήρχαν και πρόσωπα χαμηλού διανοητικού υποβάθρου, που βρήκαν την ευκαιρία πλουτισμού μέσω των λεηλασιών. Όμως, εκτός από εντελώς ιδιοτελή κίνητρα, η επιλογή του δοσιλογισμού, αν δεν γινόταν εξαναγκαστικά, υπόθαλπε προσωπικές και οικογενειακές διαφορές ή και κομματικές αντιπαραθέσεις⁷⁹.

Η δοσιλογική οργάνωση του Σούμπερτ, δεν φαίνεται να ακολουθούσε τις γνωστές νόρμες και συνήθειες των γερμανών. Ναι, και οι κατακτητές εκτελούσαν άμαχους, κατέστρεφαν ολόκληρα χωριά, πρόβαιναν σε αθλιότητες που ξεπερνούν τον

⁷⁷ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991, σελ 198-201

⁷⁸ Θανάσης Φωτίου, Η ναζιστική τρομοκρατία στην Ελλάδα, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα, 2011, σελ 90-91

⁷⁹ Θανάσης Φωτίου, Η ναζιστική τρομοκρατία στην Ελλάδα, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα, 2011, σελ 137

ανθρώπινο υγιή νού, όμως οι συμπερίτες κινούνταν πέρα απ τα όρια του-αν μπορούσαμε να το ονομάσουμε- “φυσιολογικού”. Οι πράξεις τους θύμιζαν κράμα ψυχολογικών και εντελώς αλλοπρόσαλλων όντων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό, της Καλής Συκιάς Ρεθύμνου, τον Οκτώβρη του 1943, όπου ο Σούμπερτ και η ομάδα του αποτέφρωσαν τους κατοίκους του χωριού, παρακολουθώντας τους σαδιστικά να καίγονται στις φλόγες⁸⁰.

Τελικά, ο Σούμπερτ, εκτελέστηκε στις 22 Οκτωβρίου 1947. Άξιον προσοχής είναι, ότι αν και στην υπόλοιπη Ελλάδα, οι δοσιλογικές οργανώσεις εμφανίστηκαν πολύ αργότερα, ιδίως το 1944,⁸¹ στην Κρήτη οι συμπερίτες δρούσαν από το 1942. Με το εμφυλιοπολεμικό περιβάλλον που ακολούθησε, όποιοι αντιδρούσαν εναντίον των δοσίλογων, κινδύνευαν(!) να κατηγορηθούν ως αριστεροί ή κομμουνιστές, ενώ οι ίδιοι οι προδότες, όχι μόνο στην Κρήτη αλλά και την υπόλοιπη Ελλάδα, κυρίως, απορροφήθηκαν από τους κρατικούς μηχανισμούς.

⁸⁰ Θανάσης Φωτίου, Η ναζιστική τρομοκρατία στην Ελλάδα, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα, 2011, σελ 400

⁸¹ Θανάσης Φωτίου, Η ναζιστική τρομοκρατία στην Ελλάδα, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα, 2011, σελ 210

III. Το Ενωμένο Ε.Α.Μ

Η πλειάδα των οργανώσεων που συστάθηκαν, άρχισαν αμέσως τη δράση τους, μετά την παύση των πυρών, τον Ιούνιο του 1941, με σκοπό την άκρατη θυσία στον απελευθερωτικό αγώνα. Στην κυρίως Ελλάδα, είδαμε, ότι αυτό συνέβη τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους με το Ε.Α.Μ και τον ΕΔΕΣ. Στην Κρήτη, η ανάγκη για συντονισμένο αγώνα από τις οργανώσεις, έγινε φανερή την άνοιξη του 1942. Στο Ηράκλειο τον Μάρτιο, γίνεται η μεγάλη πράξη. Η ομάδα του Μπαντουβά και των αριστερών, υπογράφουν το πρωτόκολλο για την μετονομασία της οργάνωσης τους σε Ε.Α.Μ. και την ίδια περίοδο συστήνεται η Νομαρχιακή Επιτροπή του Ε.Α.Μ Ηρακλείου⁸². Στα Χανιά, σχέδιο συμφωνητικού υπογράφηκε από τον Μανώλη Μάντακα, στο Ρέθυμνο ο καθηγητής Ιωάννης Μαθιουδάκης και ο Γιώργος Μαυρίδης, ιδρυτικό μέλος του ΠΑΜ, οργάνωσαν την πρώτη Νομαρχιακή Επιτροπή του Ε.Α.Μ, ενώ στο Λασιίθι, προσωπικότητες και η “Χριστιανική Αλληλεγγύη”, η δήθεν φιλανθρωπική οργάνωση, προσχώρησαν στο Ε.Α.Μ⁸³.

Καταυτόν τον τρόπο, ο ενοποιητικός λίθος για την συμπόρευση των αντιστασιακών μπαίνει, και τον επόμενο μήνα, αποφασίζεται από τον Μπαντουβά παγκρήτια σύσκεψη του Ε.Α.Μ, την οποία ο ίδιος θα οργάνωνε στον Ψηλορείτη. Στη συνάντηση πήραν μέρος οι αρχηγοί των αντάρτικων οργανώσεων του Ψηλορείτη (Δραμουντάνης, Σατανάς), εκπρόσωπος του Ε.Α.Μ Ρεθύμνου, εκπρόσωπος του Ραπτόπολου και άλλοι παράγοντες. Πολλοί, δεν συμμετείχαν για καθαρά ιδεολογικούς λόγους. Ο Χρίστος Τζιφάκης, επηρεασμένος από τον βασιλόφρονα αντιβανιζελικό Παπαδογιάννη και τον διοικητή χωροφυλακής Ρεθύμνου Χαλκιαδάκη, που την εποχή αυτή ουσιαστικά ήλεγχε τη μόνη ένοπλη δύναμη στον νομό και ήταν αρνητικός στην ίδρυση Ε.Α.Μ, δεν πήγε⁸⁴. Αργότερα βέβαια ο ίδιος θα προσχωρήσει στην επιτροπή Ε.Α.Μ Ρεθύμνου. Ο Πετρακογιώργης επίσης δεν παρεβρέθει. Γνωστή η αντικομμουνιστική του θεωρία, λόγω βενιζελικής τοποθέτησης, άποτε και αντιεαμική. Ωστόσο, αν και αντιπαρατέθηκε με τον Μπαντουβά, λόγω της συνεργασίας του δεύτερου με τους κομμονιστές, τελικά θα υπογράψει το καταστατικό του Ε.Α.Μ, θα διατηρήσει

⁸² Σανουδάκης Αντώνης Κ., Καπετάν Μπαντουβά απομνημονεύματα, εκδόσεις Κνωσός, Αθήνα 1979 σελ 183

⁸³ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 σελ 175, 177, 179

⁸⁴ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945,

παράλληλα την αντιαστική του θέση⁸⁵.

Η στάση των Άγγλων στην όλη υπόθεση, φυσικά δεν ήταν αμελητέα. Η επιρροή που ασκούσαν ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τις διαφοροποιήσεις αυτές, όμως στην περίπτωση του Ε.Α.Μ Ηρακλείου, θα δράσουν διακριτικά. Οι καπετάνιοι του Ψηλορείτη, ορίζουν στρατιωτικό αρχηγό του αντάρτικου στην Κρήτη τον Μάντακα. Ο σύνδεσμος των Άγγλων στην Κρήτη Φέρμορ, δεν έμεινε ικανοποιημένος με την εξέλιξη αυτή ενώ παράλληλα φάνηκε καχύποπτος στην ενοποίηση του αντιστασιακού αγώνα. Από τα Χανιά ο Παπαδάκης με την ΑΕΑΚ, αρνήθηκε την οποιαδήποτε σχέση με το Ε.Α.Μ. Φυσικά και ήταν στενά συνδεδεμένος με τους Άγγλους.

Οι τριβές μεταξύ συμμάχων και αντιστασιακών οργανώσεων, θα ξεκινήσουν ουσιαστικά τέλη του 1942. Το πρόσωπο κλειδί και πάλι ήταν ο Μπαντουβάς και ο πρωτοβουλιακός χαρακτήρας που παρουσίαζε σ αυτούς. Τον καιρό εκείνο το λημέρι όλων σχεδόν των οργανώσεων, είναι ο θωρακισμένος Ψηλορείτης, όπου λίγοι μπορούσαν να διαβούν και να ανταπεξέλθουν στις δύσκολες συνθήκες που ο χειμώνας έκρυβε. Καθώς το Στρατηγείο από τη Μέση Ανατολή διένειμε τρόφιμα μαζί με την Force 133, ο Μπαντουβάς υποψιάστηκε ότι η πράξη αυτή έγινε με σκοπό την προώθηση των προϊόντων στη μαύρη αγορά. Οπότε, κάτω απ αυτές τις συνθήκες και σε τεταμένο κλίμα, μετακομίζει μαζί με τους άντρες του στις Λασιθιώτικες Μαδάρες της Δείκτη. Η μετάβαση αυτή του Μπαντουβά, σε συνδυασμό με τη συνοχή του Ε.Α.Μ, επιτρέπει στην προσωπικότητα του Ρούσου Κουμουνδούρου να συμμετέχει στην οργάνωση. Την ίδια εποχή, οι οργανώσεις επένειμαν σε συνεργασία με τους Άγγλους δράσεις κατά του κατακτητή με αποτέλεσμα την απολαβή αντιποίνων από τους Γερμανούς. Η εκτέλεση δοσιλόγων γύρω από τον Ψηλορείτη, από τις οργανώσεις του Μπαντουβά, Πετρακογιώργη και Σατανά⁸⁶, έφεραν την εκτέλεση των δώδεκα του Ηρακλείου, ανάμεσα τους και του Μηνά Γεωργιάδη, Δημάρχου Ηρακλείου. Επιπλέον, εκτός από τις εκτελέσεις, τα σαμποτάζ σε καίρια σημεία του κατακτητή, επέφεραν τρομερά αποτελέσματα. Τον Ιούνιο του 1942, η ανατίναξη αεροπλάνων στο αεροδρόμιο Ηρακλείου, κατέστρεψε τον ανεφοδιασμό του Ρόμελ στο αφρικανικό έδαφος⁸⁷. Τα αντίποινα θα συνεχιστούν, όμως ο Ρόμελ έξω από τα προάστια της Αλεξάνδρειας θα μείνει έρμαιο στην τύχη του. Η πολυμορφία της

⁸⁵ Σανουδάκης Αντώνης Κ., Καπετάν Μπαντουβά απομνημονεύματα, εκδόσεις Κνωσός, Αθήνα 1979 σελ 211

⁸⁶ Σανουδάκης Αντώνης Κ., Καπετάν Μπαντουβά απομνημονεύματα, εκδόσεις Κνωσός, Αθήνα 1979 σελ 218

⁸⁷ Beevor Antony, Crete, The Battle and the Resistance, Penguin books, London 1992, σελ 261-262

αντίστασης στην Κρήτη, θα κρατήσει ως την Άνοιξη του 1943, χωρίς να χάσει ωστόσο την ενωτική της διάθεση.

IV. Η διάσπαση του Ε.Α.Μ

Με την φυγή του Παπαδάκη στην Αίγυπτο, αυτοί που μέιναν πίσω μετονόμασαν την ΑΕΑΚ τον Αύγουστο του 1943, σε Ε.Ο.Κ όπως δόθηκε η ίδια διαταγή και σε όλες τις Νομαρχιακές Επιτροπές της. Η Ε.Ο.Κ, Εθνική Οργάνωση Κρήτης, ιδρύθηκε τον Οκτώβρη του 1942 από τους Βρετανούς και την υπηρεσία της SOE. Το πρόσημο της εκτός από φιλοβρετανικό, ήταν και βενιζελικό, ενώ απαρτιζόνταν από προσωπικότητες που ήδη απ την κατοχή ήταν φιλικά προσκείμενοι τους συμμάχους. Αν και στην αρχή παρουσιάστηκε ως εντελώς στρατιωτική χωρίς πολιτικό πρόσημο, αργότερα το 1944, όπου ο αντικομμουνισμός άρχισε να βρίσκει και πάλι τόπο, τάχθηκε με τη μερίδα εκείνη⁸⁸.

Το Ε.Α.Μ. μετά τις εργασίες του σε παγκρήτιο επίπεδο, οδηγείται τελικά σε διάσπαση την Άνοιξη του 1943. Τα αίτια της εξέλιξης αυτής είναι πολλά. Αρχικά, όπως είδαμε, στην πλειοψηφία τους οι οργανώσεις ήταν βενιζελογενείς. Η διάκριση του Βενιζελισμού από την κομμουνιστική ιδεολογία, υπάρχει μέχρι το σημείο της αντιπάθειας και όχι του μίσους, όπως αυτή διαμορφώθηκε από την πολιτική του ‘Ίδιωνύμου’ το 1931, από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Τα πρόσωπα που κατέφθαναν από την Μέση Ανατολή, μετέφεραν το αντιαμικό πνεύμα της εξόριστης Κυβέρνησης αι σαφώς επηρέαζαν ως ένα βαθμό την αντιστασιακή συμπεριφορά των συμμετεχόντων, με ανησυχία για την εξάπλωση και την ίδρυση του Ε.Α.Μ στην Κρήτη. Ο Τσουδερός, διέταζε ουσιαστικά την τυφλή υπακοή στις φιλοβασιλικές επιταγές που έφθαναν, ζήτημα το οποίο σταδιακά συνέβαλε στη διάσπαση του ενωτικού κλίματος της αντίστασης.

Ο Αγγλικός παράγοντας από την άλλη και οι σύνδεσμοι του, όπως ο Ντουμπάμπιν, αποτέλεσαν ‘‘μικρόβια’’ της αντιαμικής κίνησης, κυρίως στο Ηράκλειο, από όπου δρούσαν οι σπουδαιότερες οργανώσεις. Το μένος για τον εαμικό χώρο, θα αρχίσει να φαίνεται με την ίδρυση της Ε.Ο.Κ και την καλλιέργεια εγωισμού σε ορισμένους

⁸⁸ Κοκόνας Νικόλαος Αλεξ, Βρετανοί κατάσκοποι στην Κρήτη 1941-1945, Αθήνα 1991. σελ 172

κρητικούς, προκειμένου να χτυπηθεί το Ε.Α.Μ. Ο ρόλος φυσικά του ΚΚΕ στην έκβαση της διάσπασης του Ε.Α.Μ Κρήτης, δεν ήταν ασήμαντος. Η καχυποψία και η προπαγάνδα για την συμμετοχή στην οργάνωση ήταν μεγάλος. Οπότε ο “προσηλυτισμός”, όπως μεταφράζονταν από τους άλλους αντάρτες, αποτέλεσε σημείο αντίδρασης και αποχώρησης τελικά, ενώ η ηγεσία φαίνεται να προωθούσε ένα ελεγχτικό χαρακτήρα προς τις αντάρτικες οργανώσεις της.

Κάτω από τις βολές και τις ποικίλες παρεμβάσεις που δέχεται η Ενωμένη Αντίσταση, το Ε.Α.Μ διοργανώνει συσκέψεις, για να διατηρηθεί ενωμένο, όμως αυτές επίσπευσαν την διάσπαση του. Τον Μάιο του 1943, έγινε παγκρήτια σύσκεψη στις Καρίνες Ρεθύμνου⁸⁹, όμως αντί για τα στρατιωτικά θέματα του αγώνα, θίχτηκαν ζητήματα πολιτικά, και συγκεκριμένα το πολιτειακό μετά την απελευθέρωση, γεγονός που έφερε σύγκρουση μεταξύ κομμουνιστών, βενιζελικών και αντιβενιζελικών. Οι αντιδρασθέντες από το Ρέθυμνο Τζιφάκης, Βογιατζάκης, Ψυχουντάκης και Χαλκιαδάκης, απεχώρησαν και σε αντιπερισπασμό, ίδρυσαν την Εθνική Οργάνωση Ρεθύμνου, ΕΟΡ⁹⁰. Ο Μπαντουβάς από το Ηράκλειο, στην πληροφόρηση του για τα γεγονότα, αντιδρά, υποστηρίζοντας ότι μόνο με συνεργασία θα παραχθεί κάποιο αποτέλεσμα και ότι αυτός που αντιδρά, θα πρέπει να νοείται σαν προδότης. Για την μύηση και άλλων ανταρτών, ο ίδιος διοργανώνει επιπλέον σύσκεψη του Ε.Α.Μ στο Ηράκλειο.

Ωστόσο, όσο διαφαίνονταν τα προωθούμενα από τους βασιλικούς προτάγματα για την επιστροφή του βασιλιά μετά την απελευθέρωση, τόσο οι αντιδράσεις από τις δημοκρατικές δυνάμεις οξύνονταν. Το ΚΚΕ δήλωνε ρητά ότι δεν θα επιτρέψει κάτι τέτοιο, ενώ από αντιστασιακής πλευράς, ο Μπαντουβάς, προέτασσε την ενωτική δράση πέρα από ιδεολογικούς άξονες. Θεωρούσε ότι στον πόλεμο απλά παλεύεις για την ελευθερία και ότι ζητήματα πολιτικής και πολιτειακής φύσης τίθενται με την απελευθέρωση⁹¹.

Εν τω μεταξύ, καθώς η πορεία της ιστορίας προχωρά, φτάνουμε στην συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Οι Ιταλοί κρεμούν τον Μουσολίνι και παίρνουν το μέρος των συμμάχων. Οι δυνάμεις του Άξονα, αρχίζουν να φθίνουν και η αντιστασιακή ορμή κατακλύζει το ηθικό των ομάδων. Σαμποταζ και πράξεις

⁸⁹ Σανουδάκης Αντώνης Κ., Καπετάν Μπαντουβά απομνημονεύματα, εκδόσεις Κνωσός, Αθήνα 1979 σελ 457

⁹⁰ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 σελ 317-320

⁹¹ Σανουδάκης Αντώνης Κ., Καπετάν Μπαντουβά απομνημονεύματα, εκδόσεις Κνωσός, Αθήνα 1979 σελ 213-214

παροξυσμού, αρχίζουν να δίνουν τη θέση τους στην άλλωτε επιφυλακτική στάση του ανταρτοπόλεμου στα βουνά. Η μάχη του ενωμένου αντάρτικου στην Βιάννο τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, είναι το μεγάλο βήμα. Το “εθνικοσοσιαλιστικό” αίσθημα του κατακτητή έχει πληγεί βαθιά. Το αποτέλεσμα ο,τι βρεθεί μπροστά του να γίνεται στάχτη.

Ταυτόχρονα το Ε.Α.Μ διασπάται και δημιουργείται ο ΕΛΑΣ Κρήτης, από τον Καπετάνιο Γιάννη Ποδιά της ομάδας Μπαντουβά και άλλων ανταρτών οργανωμένων στο Ε.Α.Μ. Το υπόλοιπο μέρος των ανταρτών θα οργανωθεί από τον αδερφό του Μπαντουβά Γιάννη, σχηματίζοντας το ένοπλο τμήμα της Εθνικής Οργάνωσης Κρήτης, Ε.Ο.Κ, με βενιζελικές και λίγες από το Λαϊκό Κόμμα, δυνάμεις. Στο Λασιθί, αν και υπάρχει η όρεξη για τη διατήρηση της ενότητας του Ε.Α.Μ, οι διασπαστικές γνώμες κάνουν την εμφάνιση τους. Τα “μη κομμουνιστικά” μέλη, αποχωρούν και συνδέονται με τους Άγγλους, ενώ λαμβάνουν οδηγίες για τη συγκρότηση της Ε.Ο Λασιθίου⁹². Στα Χανιά, η αποχώρηση του Παπαδάκη, η διάλυση της ΑΕΑΚ, φέρνει αι τη διάσπαση του Ε.Α.Μ. Στη θέση του δρουν δυο αγγλικές οργανώσεις. Η Force 133, με ενδιαφέρον για την πολιτική κατάσταση και η Inter Service Liaison Department, ISLD, με στρατιωτικό και τεχνικό παρά πολιτικό ενδιαφέρον⁹³. Σύμφωνα με τον Ταγματάρχη Φίλντινγκ, το Ε.Α.Μ ήταν υποκινούμενο από τη Ρωσία, οπότε θα υιοθετούσε δράσεις σκέψεις και εφαρμογές αντίθετες προς τα συμφέροντα της Αγγλίας.

V. Οι συμφωνίες μεταξύ Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ-Ε.Ο.Κ και η Απελευθέρωση

Όπως είναι φυσικό, τα γεγονότα του 1943, δεν ήταν ανεπηρέαστα από τις εξελίξεις στην υπόλοιπη Ελλάδα και το εξωτερικό. Βρετανοί και Αμερικάνοι, μάχονταν τον Χίτλερ, ενώ η “Αρκούδα” της Ρωσίας, δυνάμωνε και επεκτεινόταν, Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση του Καίρου, ενδιαφέρονταν για την εξωτερική πολιτική αντιμετωπίζοντας της αντιδράσεις των δημοκρατικών σε πιθανή επιστροφή του βασιλιά. Όσον αφορά το αντάρτικο εκτος Κρήτης, την εποχή αυτή ξεσπά η ένοπλη ρήξη μεταξύ Ε.Α.Μ-ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ.

⁹² Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 σελ 326

⁹³ Κώσταντίνου Μητσοτάκη, Πολιτική Βιογραφία, Δ. Δημητράκος, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 1989, σελ 119

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω, είναι προφανές ότι μια παραπέρα σύγκρουση μονοκακό θα προξενούσε, εν μέσω πολέμου. Ο στρατηγός Ουίλσον από την Μέση Ανατολή, το κέντρο ελέγχου της αντίστασης, προέβαινε σε εξύμνηση των επιτευγμάτων των αγωνιστών, θέλοντας να δείξει ότι ο μόνος σκοπός είναι η κοινή συμπόρευση, η οποία τόσα καλά έχει προσφέρει στον αγώνα⁹⁴.

Οι Άγγλοι και η Ε.Ο.Κ, επιχειρούν συμφωνία με το Ε.Α.Μ, το οποίο θα αποκόμιζε απ' αυτούς οπλισμό. Τελικά, αυτή επιτυγχάνεται με απόφαση όμως να διατηρηθούν ξεχωριστές οι ένοπλες δυνάμεις των οργανώσεων και να σταματήσει κάθε κριτική μεταξύ τους. Επιπλέον, αποφασίζεται να συσταθεί μια επταμελής Ανωτέρα Διοικούσα Επιτροπή, με ίσα μέλη από κάθε οργάνωση, ενώ οι δυο οργανώσεις θα διευθύνονται απ' αυτήν. Η συμφωνία αυτή, ίσχυε για το Ε.Α.Μ σε όλη την Κρήτη, ενώ από πλευράς της Ε.Ο.Κ, μόνο για τα Χανιά. Υπεγράφη στο Θέρισο, και βοήθησε τόσο στο να μην ξεσπάσει Εμφύλιος στην Κρήτη, όπως συνέβη στην υπόλοιπη Ελλάδα, όσο και στην απαρχή συνεργασίας και επαφών μεταξύ των δύο πλευρών σε όλο το νησί.

Η συμμαχική αντιπροσωπεία στην Κρήτη, μετά τη συμφωνία άρχισε εργασίες προκειμένου να μυήσει στη συνεργασία τις οργανώσεις και στους υπόλοιπους Νομούς. Η στάση της Ε.Ο. Ρεθύμνου, καθόλου θετική δεν ήταν. *“Η οργάνωσις ημών δεν συνεργάζεται με το Ε.Α.Μ και Κομμουνιστών”*⁹⁵. Στο Ηράκλειο τον Ιανουάριο του 1944, έφτασε αντιπρόσωπος της εξόριστης Κυβέρνησης, όπου οργάνωσε τη συνεργασία στο Νομό. Σημαντικός όρος της υπογραφείσας συμφωνίας, ήταν *“να συντονίσουν τας ενέργειας των κατά του εχθρού και μετά την δίωξιν του, να αντιταχθούν επίσης κατά πάσης δικτατορικής ενέργειας οποθενδήποτε προερχόμενης...ετέθη και το προλεταριακής”*⁹⁶. Στο παγκρήτιο συνέδριο του Ε.Α.Μ-Ε.Ο.Κ, θα συμφωνηθεί τόσο ο παραπάνω όρος, όσο και άλλα σημεία, που άξιο προσοχής τους είναι η άμεση επέμβαση παντού της Ελληνικής Κυβέρνησης και του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Στην ουσία η Κεντρική Επιτροπή Κρήτης, θα ήταν αυτή που θα είχε λόγο και θα ρύθμιζε τα πάντα. Στο ηράκλειο τον Απρίλη του 1944,

⁹⁴ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 σελ 485

⁹⁵ Κοκόνας Νικόλαος Αλεξ., Αρχείο Χρήστου Τζιφάκη, Αθήνα 1986, σελ 162

⁹⁶ Πετράκης Εμμ. Α., Η Εθνική Οργάνωσις Κρήτης (Ε.Ο.Κ.) τμήμα Ηρακλείου κατά την γερμανικήν κατοχήν, Ηράκλειον 1953. Κρητικά Χρονικά, τ. Γ/1956, β' έκδ. 1969 «Άγιος Γεώργιος Επανωσήφης».σελ 45,46

θα υπογραφεί η “Συμφωνία του Ηρακλείου”, μεταξύ των Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ-Ε.Ο.Κ Ηρακλείου⁹⁷. Μετά το συνέδριο του Λιβάνου τον Μάιο του ίδιου έτους, όπου τελικά το Ε.Α.Μ έγινε αποδεκτό, άσχετα με ποια κίνητρα και προβλέψεις, η διαταγή ήταν να εφαρμοστούν οι συμφωνίες μεταξύ Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ-Ε.Ο.Κ στις οργανώσεις όλων των Νομών.

Το καλοκαίρι του 1944, η αποδυνάμωση των γερμανικών δυνάμεων και η επικείμενη ήττα τους, οδήγησε σε γενίκευση το αντάρτικο τόσο στον Ψηλορείτη, όσο και στις Λασιθιώτικες Μαδάρες. Ο ΕΛΑΣ οργανώθηκε στα Χανιά, από τον ηρακλειώτη καπετάνιο Νίκο Σαμαρίτη, στον Κρουσώνα και στους Ποταμούς Ρεθύμνου. Η μετριοπάθεια των αντιστασιακών σε συνδυασμό με τη συναίνεση και τις γενικές εξελίξεις, οδήγησαν τις οργανώσεις σε οριστικές συμφωνίες.

Η Κυβέρνηση του Καίρου, με πρωθυπουργό τον Παπανδρέου, συμφώνησε την συμμετοχή και του Ε.Α.Μ, στο μετά τον πόλεμο πολιτικό περιβάλλον. Μετά τις εξυμνήσεις για την ηρωική στάση των αντιστασιακών στον αγώνα κατά του κατακτητού, ο Αλέξανδρος Σβώλος, Υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, προέβη στην διάλυση της Κυβέρνησης του Βουνού(ΠΕΕΑ), με την δικαιολογία, ότι εφόσον επιτεύχθηκε η συμμετοχή και του Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ και συνεπώς του ΚΚΕ, η αποστολή της είχε τελειώσει (!). Οι Στρατιωτικοί υπεύθυνοι των τεσσάρων Νομών στην Κρήτη, μαζί με την παγκρητια επιτροπή του Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ τους αρχηγούς των ανταρτών και τον αγγλικό παράγοντα, άρχισαν εργασίες με σκοπό των οριστική συμφωνία μεταξύ Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ-Ε.Ο.Κ.

Με την προβλεπόμενη πλέον αποχώρηση των Γερμανών. Κατέφτασαν στα τέλη του 1944, επιφανείς προσωπικότητες από την Μέση Ανατολή. Αν και σκοπός ήταν, όπως καθαρά ομολογούν να αποτρέψουν με τη βοήθεια των συμμάχων, ενδεχόμενες ενέργειες των “αναρχικών” στοιχείων που ίσως ήθελαν να εκμεταλλευτούν την μεταβατική περίοδο, εν τούτοις δεν δημιούργησαν διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των οργανώσεων. Η σημαντικότερη άφιξη, ήταν αυτή του Μανώλη Μπαντουβά, ο οποίος απουσίαζε από το 1943 και κρατιόνταν ουσιαστικά με το ζόρι από τους Βρετανούς, αφού όπως πολύ συχνά έχει επισημανθεί, και παραδέχεται και ο ίδιος ο Χιούζ “είναι

⁹⁷ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 σελ 494-495

*δίκαιο να λεχθεί ότι ο Μπαντουβάς, δεν έπαιρνε υποστήριξη από κανέναν*⁹⁸. Η παρουσία του Μπαντουβά, ήταν αναγκαία την περίοδο αυτή, λόγω της ενωτικής προϋστορίας που είχε επιδείξει κατά το 1941-1943, αλλά και της φήμης που είχε στο νησί. Στην Κρήτη θα φτάσει τον Οκτώβρη του 1944, ενώ στο Ηράκλειο θα μεταβεί με την απόσυρση των γερμανικών στρατευμάτων, για να συμμετάσχει στους κόλπους του ΕΛΑΣ και της Ε.Ο.Κ⁹⁹. Αν και τα μικροεπεισόδια μεταξύ των ομάδων δεν έλειψαν, το κλίμα συνοχής άντεξε και ο Μπαντουβάς υπήρξε ο “διαιτητής” για τις οργανώσεις. Παρά την βενιζελική του ιδεολογία, θα είναι ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για το Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ-Ε.Ο.Κ, μέχρι το 1947.

Με την εκκένωση της υπαίθρου από τους Γερμανούς και την συγκέντρωση τους στην πόλη, οι μικροερίδες μεταξύ ΕΛΑΣ και Ε.Ο.Κ, για το ποιος θα λάβει τα όπλα και πυρομαχικά, κάνουν την εμφάνιση τους. Επεισόδια, συμπλοκές και εκτελέσεις δοσίλογων, δηλητηριάζουν προς στιγμήν τον αγώνα¹⁰⁰. Διάφορα γεγονότα συνέβησαν, όπως κατηγορίες προς εοκίτικες οργανώσεις, ότι έπαιρναν όπλα, προκειμένου να τα χρησιμοποιήσουν ενάντια στο Ε.Α.Μ. Μετά από αντιδράσεις, οι άντρες της Ε.Ο.Κ, έδωσαν τα όπλα που υφάρπαξαν από τους Γερμανούς, για τον οπλισμό του Εθνικού Στρατού. Αποχωρώντας οι Γερμανοί και παραμένοντας συνεργάσιμοι οι αντιστασιακοί, προβαίνουν στην ανατίναξη οχυρωματικών έργων, ενώ ταυτόχρονα οι αντάρτες ετοιμάζονταν να διαβούν στο ελεύθερο Ηράκλειο.

Στο Λασιίθι, με μια γενική εικόνα, η φύση και η κατάταξη των αντιστασιακών οργανώσεων δεν είχε ενιαία μορφή. Στο Λασιίθι και τη Σητεία, επικρατούσαν οι “εολίτες”, ενώ ο ΕΛΑΣ Σητείας, ιδρύθηκε το 1944. Στην Ιεράπετρα το Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ, ήταν ισχυρό. Το ζήτημα δηλαδή της δυναμικής όσον αφορά τον Νομό, ήταν καθαρά γεωγραφικής μορφολογίας. Η συμμαχία Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ-ΕΟΛ, θα επιτευχθεί μετά την απελευθέρωση, υπο την Κοινή Επιτροπή Συντονισμού.

Η κατάσταση στα Χανιά, και πάλι αποτελεί μια διαφορετική περίπτωση, είτε λόγω του ισχυρού βενιζελικού και οξυμένου αντικομμουνιστικού πνεύματος, είτε για λόγους ιδιοσυγκρασίας των χανιωτών. Ενώ το καλοκαίρι του 1944, οι σχέσεις Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ

⁹⁸ Χιούζ Τζακ Σμιθ, Απόρρητη αναφορά της δράσεως της Σ.Ο.Ε. στην Κρήτη 1941-1945, μετ. Ελευθ. Παπαγιαννάκη, έκδοση Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 1991. σελ 88

⁹⁹ Σανουδάκης Αντώνης Κ., Καπετάν Μπαντουβά απομνημονεύματα, εκδόσεις Κνωσός, Αθήνα 1979.σελ 383

¹⁰⁰ Νάθενας Ανδρέας Εμμ., Αγνώστοι πτυχαί της Εθνικής Αντιστάσεως 1941-1945, Αθήναι 1978, σελ146

και Ε.Ο.Κ στους άλλους Νομούς του νησιού, ήταν υπο καλές συνθήκες, στα Χανιά το αγκάθι στις διαβουλεύσεις των δυο οργανώσεων για συνεργασία, τέθηκε από το Τάγμα Ασφαλείας του Παπαγιαννάκης. Όπως επισημαίνει ο Hagen Fleischer, οι “ημιδοσίλογοι”, όπως ο Παπαγιαννάκης, απολάμβαναν την εύνοια των Άγγλων, αφού οι δράσεις τους τίθονταν μόνο ενάντια στο Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ101, αναφερόμενος ίσως στην παροχή όπλων προς την Ε.Ο.Κ, από τη Χωροφυλακή και τον Παπαγιαννάκη. Εξάλλου, ήδη είχε γίνει λόγος για κυνήγι ενάντια στους κομμουνιστές, όχι όμως με τη μορφή αντικομμουνιστικών οργανώσεων, καθώς η όξυνση θα οδηγούσε σε Εμφύλιο. Η ανάγκη για τη δημιουργία συνεργασίας, προκειμένου να αποφευχθούν οι ένοπλες συγκρούσεις έγινε έντονα νοητή. Προσπάθειες που πραγματοποιήθηκαν βούλιαξαν στο κενό, ενώ η δολοφονική επίθεση στον Γενικό Διοικητή Πασσαδάκη και η ανακατάταξη με την επικείμενη αποχώρηση των Γερμανών, έκαναν ακόμα πιο δυσχερή την οριστική απόφαση και πιο την γενική εικόνα, σε συνδυασμό με τις εκτελέσεις ως αντίποινα από τις κατοχικές δυνάμεις. Τον λόγο τότε ανέλαβε ο Επίσκοπος Αγαθάγγελος, ο οποίος συνέστησε συγκέντρωση για να βρεθεί λύση102. Με πρωτοβουλία του Επισκόπου, φτιάχτηκε μια Επιτροπή, η οποία θα προέβαλε τα αιτήματα στον Γερμανό υπεύθυνο. Ωστόσο, τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην υπόλοιπη Κρήτη, κράτησαν πίσω το ζήτημα. Τελικά, ο ερχομός του αντιπροσώπου της ΠΕΕΑ, Νίκου Βλαντά, και η στάση του ότι “επιδιώκουμε συμφωνία και κοινή δράση με την Ε.Ο.Κ κατά των Γερμανών, τη συγκρότηση κοινού στρατού κατά των Γερμανών, τη συγκρότηση μιας προσωρινής τοπικής Κυβέρνησης Κρήτης, που θα κατευθύνει τον αγώνα και θα διοικεί την Κρήτη ώπου ν απελευθερωθεί ολοκληρωτικά από τη γερμανική κατοχή103“, έφερε την σημαντικότερη ίσως συμφωνία για την Κρήτη, της Τρομάρισσας. Μεταξύ των άλλων ένας από τους όρους της συμφωνίας, ήταν η διάλυση του Τάγματος Ασφαλείας Παπαγιαννάκη, χωρίς την χρήση βίας, αλλά και ο σχηματισμός Πανεθνικής Κυβερνήσεως για την προώθηση της γραμμής της. Η συμφωνία

της 15ης

¹⁰¹ Fleisher Hagen, Η Μάχη της Κρήτης, Κρήτη Ιστορία και πολιτισμός, έκδοση Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Ηράκλειο 1988, τ. 2, σελ 516

¹⁰² Μυλωνάκης Στέφανος Δ., Εκκλησία Κρήτης, Γερμανική κατοχή 1941-1945, Αγαθάγγελος Ξηρουχάκης, τύποις Κ. Μαριδάκη, Χανιά 1948. σελ 194-196

¹⁰³ Βλαντάς Δημήτρης, Η προδομένη επανάσταση 1941-1944, εκδόσεις Γιώργου Ευαγγελίου, Αθήνα 1977. σελ 196

Σεπτεμβρίου 1944, ήταν μια πράξη συμφιλίωσης και υψηλής σημασίας σε εθνικό επίπεδο, αφού αποτέλεσε το ανάχωμα για την εκδήλωση Εμφυλίου σπαραγμού στο νησί, όπως έγινε στην Ηπειρωτική χώρα με τις αντίθετα ταγμένες αντιστασιακές οργανώσεις¹⁰⁴. Το ενωτικό πνεύμα που επικράτησε και η όρεξη για συνεργασία, ήταν μάλλον ο σημαντικότερος παράγοντας για την άμβλυνση των εντάσεων. Αν και οι συμφωνίες του Ηρακλείου, του Ρεθύμνου και των Χανίων, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη σίγαση της ένοπλης σύγκρουσης, δεν ήταν οι μοναδικές. Ωστόσο, ονομάστηκαν άτυπα “Λίβανος της Κρήτης”, λόγω του ουσιαστικού βάρους τους.

Μετά τη συμφωνία του Λιβάνου τον Ιούνιο του 1944, στο Ρέθυμνο ο υπεύθυνος της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ρεθύμνου, άρχισε εργασίες για επαφές με τον Χρίστο Τζιφάκη της Ε.Ο.Ρ, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι όποιες διαφορές και να τεθούν οι βάσεις συνεργασίας των οργανώσεων, σύμφωνα με τις εξελίξεις στο Κάιρο και την υπόλοιπη Ελλάδα¹⁰⁵. Ο τζιφάκης, φιλικά προσκείμενος στους συμμάχους και την εξόριστη κυβέρνηση, κράτησε στάση αναμονής στην ενωτική πρόταση της Κ.Ο.Ρ, έως ότου έρθουν περαιτέρω οδηγίες από τη βάση. Όπως στα Χανιά, έτσι και στο Ρέθυμνο, ορίστηκε Επιτροπή με πρόεδρο τον Επίσκοπο Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου Αθανάσιο, για την τελική υπογραφή. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1944, εκπρόσωποι από την ΕΟΡ και το Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ, συνέπραξαν τελικά στο Πρακτικό Συμφωνίας. Ο βασικός σκοπός ήταν και πάλι ο συντονισμένος αγώνας και η ειρηνική συμπόρευση, μέχρι την άφιξη της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας στη χώρα. Το ενιαίο πλεόν αντάρτικο, υπο τον Χρίστο Τζιφάκη, ήταν έτοιμο να επωμιστεί τις διαφορές του και να εισέλθει στην πόλη του Ρεθύμνο ενωμένο. Άξιον προσοχής ήταν ωστόσο, ότι ο Γερμανός διοικητής, ζήτησε από τον Τζιφάκη συνάντηση, προκειμένου να συμφωνηθεί μη χτύπημα στα αποχωρήσαντα στρατεύματα από τους αντάρτες αφού θεωρούσαν ότι αν οι κομμουνιστές λάμβαναν οπλισμό, θα ενδυναμώνονταν περισσότερο και θα υπερείχαν.

¹⁰⁴ Μυλωνάκης Στέφανος Δ., Εκκλησία Κρήτης, Γερμανική κατοχή 1941-1945, Αγαθάγγελος Ξηρουχάκης, τύποις Κ. Μαριδάκη, Χανιά 1948, σελ 212

¹⁰⁵ Υπήρξαν περιστατικά όπως της 3^{ης} Αυγούστου, που όπως καταγγέλει η Ε.Ο.Ρ, πρόσωπα υψηλής ηθικής αξίας, χαρακτηρίζονταν προδότες. σελ 323.- Κοκόντας Νικόλαος Αλεξ., Αρχείο Χρήστου Τζιφάκη, Αθήνα 1986

VI. Οι Γερμανοί αποχωρούν

Το πρώτο τμήμα της Ελληνικής Επικράτειας που απελευθερώθηκε, ήταν η Σητεία, στην οποία η αποχώρηση των γερμανικών δυνάμεων, άρχισε στις 5 Σεπτεμβρίου και ολοκληρώθηκε στις 8, του 1944¹⁰⁶. Σε επίπεδο αντιστασιακής δράσης, στα έτη 1941-1944, επικρατούσε ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, ενώ το 1944, ο Παπάς, οπλαρχηγός του Μπαντουβά και υπαρχηγός του Ποδιά, ίδρυσε τον ΕΛΑΣ Σητείας. Ένα μέρος του ΕΛΑΣ Σητείας, κατά τη διαδικασία μετέβει προς τα Λασιθιώτικα βουνά, ενώ ένα άλλο, το μεγαλύτερο, υπο τον διοικητή του ΕΛΑΣ Νάνη, παρέμεινε στην Σητεία. Με ενέργειες από πλευράς της Επαρχιακής Επιτροπής του Ε.Α.Μ και του λαού, επιτεύχθηκε η συνεργασία Ε.Α.Μ και Σ.Σ.Σ, για τη φύλαξη της Σητείας. Στην Ιεράπετρα, ο ΕΛΑΣ, αμέσως αναχώρησε προς την Βιάννο. Η ΕΠΟΝ Ιεράπετρας από την άλλη αγωνίστηκε σε συνεργασία με τον εφεδρικό ΕΛΑΣ, με φθορές ενάντια στους Γερμανούς και μάχες σώμα με σώμα. Τελικά, η αποχώρηση από την Ιεράπετρα, ολοκληρώθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου, με τις δυνάμεις του Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ να επικρατούν. Λόγω αυτής της υπεροχής, και καθώς δεν υπήρχε άλλη σύναψη, προτάθηκε να φτιαχτεί μια επιτροπή όπου θα διαχειρίζονταν την εξουσία όλης της πόλης, ενώ και σ' όλα τα χωριά θα δημιουργούνταν επιτροπές τοπικής αυτοδιοίκησης. Η ευθύνη για την τήρηση της τάξης, ήταν αρμοδιότητα του φρούραρχου και συγκεκριμένα του Μιχάλη Σκορδίλη, όπου έδινε διαταγές ακόμα και στην Αστυνομία.¹⁰⁷ Στις 14 Σεπτέμβρη, απελευθερώνεται και ο Άγιος Νικόλαος, με την Νεάπολη Μεραμπέλλου. Εκεί το Ε.Α.Μ κατέχει την πρωτιά, ενώ στο Λασιθί κυριαρχεί η Ε.Ο.Λ, με τις δυνάμεις του Κρασανάκη.

Στο ‘‘Κάστρο’’, αναπτύχθηκε το μεγαλύτερο μέρος της Αντίστασης, υπο την εποπτεία του Μανώλη Μπαντουβά. Οι συμφωνίες μεταξύ Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ-Ε.Ο.Κ, αν και δεν βοήθησαν σε τεράστιο βαθμό την ευεργετική συμπεριφορά των οργανώσεων, εν τούτοις δεν εμπόδισαν τα κατά καιρούς μικροεπεισόδια που όμως δεν επηρέασαν

την φιλική σχέση των δυο μερίδων. Θέματα και δηλώσεις για φόνους και εκφοβισμούς είτε από αριστερούς είτε από τους εοκίτες, έκαναν την εμφάνιση τους,

¹⁰⁶ Κοκολάκης Μιχάλης, Ανατολική Κρήτη, Αντίσταση, Εμφύλιος, εκδόσεις Γνώσεις, Αθήνα 1988., σελ 142

¹⁰⁷ Κοκολάκης Μιχάλης, Ανατολική Κρήτη, Αντίσταση, Εμφύλιος, εκδόσεις Γνώσεις, Αθήνα 1988. σελ 143-147

με τη μορφή παραπόνων και σκοπό τη συμμόρφωση. Δεν έλειπε βέβαια και η προπαγάνδα ή ‘‘χαρτοπόλεμος’’, όπως μπορούμε να το ονομάσουμε καλύτερα. Για παράδειγμα η Ε.Ο.Κ. εξέδωσε τον Οκτώβρη του ’44, προκήρυξη, στην οποία αναφέρονταν ότι ο βούλγαρος πρωθυπουργός προέβη σε συμφωνία με την οργάνωση του Ε.Α.Μ, για την παραμονή των βουλγαρικών στρατευμάτων στην Μακεδονία και τη Θράκη, μέχρι το τέλος του πολέμου. Το Ε.Α.Μ δε, επανειλημμένα, κατάγγελλε μεμονωμένες πράξεις βίας σε μέλη του, αλλά και άλλων οργανώσεων. Παράλληλα, η στάση των βρετανών κατ’ αυτήν την εποχή σε σχέση με τους Γερμανούς, ήταν άκρως παράξενη. Όπως αναφέρει ο Hagen Fleischer, είναι καχύποπτο το ότι βρετανοί δεν θέλουν να προβούν σε αντίποινα προς τους αποχωρήσαντες γερμανούς, ενώ η στρατηγική τους, ήταν διαφορετική στο παρελθόν¹⁰⁸. Μάχονταν μαζί με τους υπόλοιπους συμμάχους το τέρας του ευρωπαϊκού φασισμού, χαρίζοντας τις ζωές τόσων στρατιωτών τους, οπότε είναι αξιοπερίεργη η περαιτέρω αντιμετώπιση τους. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκαν συναντήσεις γερμανών με τους αντιστασιακούς, προκειμένου να κανονιστούν οι ζώνες μεταξύ ομάδων και γερμανικών στρατευμάτων κατά την αποχώρηση, χωρίς όμως να είναι ενήμερο το Ε.Α.Μ...

Καθώς ο Μπαντουβάς και ως προσωπικότητα, αλλά και ως αρχηγός της ομάδας, επέδειξε δείγματα εξαιρετικής ανδρείας, ο Γερμανός Φρούραρχος, ζήτησε τον ίδιο για να του παραδώσει την πόλη. Η συνάντηση έγινε. Το ημερολόγιο έγραφε 11 Οκτωβρίου. Το απόγευμα της ίδιας μέρας, οι αντάρτες εισήλθαν στην πόλη του Ηρακλείου, μέσα σε κατάσταση έξαλλου πανηγυρισμού. Η αμέσως επόμενη μέρα, έφερε αλλαγές. Ο οπλαρχηγός της Ε.Ο.Κ. Αναστάσιος Μπουζαλής, επιτέθηκε εναντίον του αρχηγού του ΕΛΑΣ Γιάννη Ποδιά με το αυτόματο όπλο του τραυματίζοντας τον. Ακολούθησαν επεισόδια και τελικά στρατοδικείο, όπου η απόφαση ήταν θάνατος για τον Μπουζαλή. Μέχρι τον Ιανουάριο του 1945, το ενωτικό κλίμα θα συνεχιζόταν να συντηρείται αν και κυνισμοί δεν έλειπαν από τις δυο πλευρές. Φρούραρχος Ηρακλείου, ορίστηκε ο Γιώργης Πετρακογιώργης, ενώ για την ύπαιθρο, ανέλαβε ο Μπαντουβάς¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Fleisher Hagen, Η Μάχη της Κρήτης, Κρήτη Ιστορία και πολιτισμός, έκδοση Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Ηράκλειο 1988, τ. 2., σελ 518

¹⁰⁹ Σανουδάκης Αντώνης Κ., Καπετάν Μπαντουβά απομνημονεύματα, εκδόσεις Κνωσός, Αθήνα 1979 σελ 388-390

Στο Ρέθυμνο, η Συμφωνία της 23^{ης} Σεπτεμβρίου, έφερε τις δυνάμεις των ανταρτών κοντά στην πόλη. Ωστόσο, η διαταγή των άγγλων να μην χτυπηθούν οι γερμανοί κατά την αποχώρησή τους, έφερε αντιδράσεις από το Ε.Α.Μ, αφού το ίδιο θεώρησε ότι εφόσον ο λαός που αγωνίστηκε για την απελευθέρωση του ζητούσε εκδίκηση, αυτή έπρεπε να δοθεί. Επιπρόσθετα, κατά τον εκπρόσωπο του ΚΚΕ, Σμπώκο, η κατάσταση αυτή, μπορούσε να οδηγήσει σε αδράνεια τις αντάρτικες δυνάμεις¹¹⁰. Την 13^η Οκτωβρίου, όπως και στο Ηράκλειο, τα γερμανικά στρατεύματα έφυγαν από την πόλη κατευθυνόμενα στα Χανιά. Μέσα στο κλίμα συνεργασίας και πανηγυρισμών, η απελευθέρωση είναι γεγονός. Ωστόσο, η σκέψη όλων είναι στραμμένη τώρα στα Χανιά...

VII. Στα Χανιά...

Αν και η Σητεία ήταν το πρώτο μέρος της Ελλάδας που ελευθερώθηκε, τα Χανιά ήταν το τελευταίο, τόσο της χώρας, όσο και της Ευρώπης. Ένα εγχώριο “Βερολίνο”, αφού οι κατοχικές δυνάμεις αποχώρησαν στις 9 Μαΐου 1945. Οι Γερμανοί και οι εναπομείναντες Ιταλοί, είχαν συγκεντρώσει στον Νομό, όλο τους το στράτευμα, δημιουργώντας μια κατάσταση “άβατου”, προς τις αντάρτικες οργανώσεις. Ερωτήματα γεννιούνται για τον λόγο που οι Άγγλοι σύμμαχοι, συντηρούσαν την παραμονή αυτή, ενώ ο βιογράφος του Μητσοτάκη, αιτιολογεί “Οι Γερμανοί στην ουσία ήταν ήδη αιχμάλωτοι, διότι είχαν φύγει απ τα βαλκάνια, είχε μείνει κατειλημμένο μόνο ένα κομμάτι της Κρήτης, ο μισός Νομός Χανίων, καλά οπλισμένοι γερμανοί με εφόδια, πολεμοφόδια και τρόφιμα που τους επέτρεπαν να συντηρηθούν επί πολλούς μήνες, το Συμμαχικό Στρατηγείο δεν είχε κανένα λόγο να τους εξολοθρεύσει, αφού στην ουσία ήταν αιχμάλωτοι...”¹¹¹. Είναι όμως άξιο απορίας, το πώς κάτω απ τις συνθήκες που αναφέρονται, οι “αιχμάλωτοι” δολοφονούσαν πολίτες και αντάρτες των οργανώσεων; Μήπως η σκοπιμότητα ήταν ο καθαρός φόβος προς το πρόσωπο των αριστερών, μέχρι οι ίδιοι οι Άγγλοι να φανερώσουν το πραγματικό τους πρόσωπο; Ήταν δηλαδή οι γερμανικές δυνάμεις χρήσιμες ενάντια στον ΕΛΑΣ;

Τον Φλεβάρη του 1945, ιδρύθηκε στα Χανιά από αντάρτες της Ε.Ο.Κ, η Ταξιαρχία

¹¹⁰ Κοκόνας Νικόλαος Αλεξ., Αρχείο Χρήστου Τζιφάκη, Αθήνα 1986 σελ 416

¹¹¹ Δημητράκος Δ., Κώστας Μητσοτάκης, Πολιτική βιογραφία, έκδοση Παπαζήση, Αθήνα 1989, τ. Α' σελ 215-216

Ανταρτών, με διοικητή τον Παύλο Γύπαρη. Ο Μπαντουβάς μαζί με ηρακλειώτες και λασιθιώτες, μετέβη στον Αποκόρωνα, όπου σημειώνονταν επεισόδια με τους Γερμανούς. Αργότερα, τον Μάρτιο η μάζωξη δυνάμεων του ΕΛΑ, θορύβησε την Ε.Ο.Κ, η οποία ενισχύθηκε άμεσα από τον Ελληνικό Στρατό. Οι ενδυναμωμένες πλέον δυνάμεις, έκανα έφοδο τον Απρίλιο στο χωριό Εμπρόσνερο, όπου βρήκαν τους ελασίτες να κοιμούνται¹¹².

Οι εξελίξεις απο την αυτοκτονία του Χίτλερ και την συνθηκολόγηση τελικά της Γερμανίας με τους Συμμάχους, έφερε σύγχυση για το κενό που θα προέκυπτε. Οπότε αρχές Μαΐου 1945, το Ε.Α.Μ και η Ε.Ο.Κ, υπέγραψαν νέο πρωτόκολλο συμφωνίας, όπου διαταγές θα έρχονταν πλέον από την Ελληνική κυβέρνηση¹¹³. Το βράδυ της 9^{ης} Μαΐου, μετά την άφιξη του βρετανού Kirkham, υπογράφηκε τελικώς η συνθηκολόγηση με τον διοικητή Bendhak, η παράδοση και η χωρίς πολλά λόγια απελευθέρωση της νήσου¹¹⁴. Στις 23 Μαΐου, οι αντάρτες και ο στρατός, νικηφόροι μπαίνουν στην πόλη. Η Κατοχή στην Κρήτη, είχε λήξει, ενώ τα απόμενα χρόνια, λόγω και των γενικών εξελίξεων προβλέπονταν σημαντικά.

VIII. Τα “Γενεριανά”

Όσον αφορά την Ηπειρωτική χώρα, η χαρά της Απελευθέρωσης από την “γερμανική μπότα”, γρήγορα λόγω των πολιτικών ανακατατάξεων, επισκιάστηκε από τα “Δεκεμβριανά”. Η διαμαρτυρία που έλαβε τη μορφή “μικρού εμφυλίου”, σίγουρα δεν ήταν απ τις καλύτερες εξελίξεις για μια χώρα κατεστραμμένη και υπό μετάβαση. Όπως και να χει, ο αντίκτυπος των εξελίξεων στην Αθήνα, σε μικρό βαθμό επηρέασε την Κρήτη, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα Ιανουαρίου 1945, όπου οι δράσεις περιορίστηκαν περισσότερο στον φραστικό πόλεμο, μέσω ανακοινώσεων. Περιστατικά ωστόσο, άσκοπων ή σκόπιμων πυροβολισμών δεν άφησαν την κατάσταση να παραμείνει ήρεμη. Προσωπικότητες όπως ο Μπαντουβάς, προέβησαν στην “απαγόρευση” ουσιαστικά της οπλοφορίας, θέτοντας περιπολίες νυκτός για την τήρηση της τάξης.

¹¹² Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991, σελ 754

¹¹³ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 Σελ 763

¹¹⁴ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 σελ 209

Σε μια παράλληλη σκέψη, Δεκεμβριανά με την έννοια της ένοπλης σύγκρουσης συνέβησαν στην Κρήτη τον Ιανουάριο, οπότε οι πολεμικές αυτές συγκρούσεις ονομάστηκαν ‘Γενεριανά’. Αιτία στάθηκε η σύλληψη του διανομέα προκηρύξεων, επονίτη, Σιμιτζή, από τον Γύπαρη στο Ρέθυμνο. Η προκήρυξη που ακολούθησε, καταδίκασε την επιστράτευση έφεδρων για την οργάνωση της Εθνοφυλακής και προέτρεπε τον λαό να μην υπακούσει την κυβέρνηση Πλαστήρα¹¹⁵. Την επομένη κιόλας, άρχισαν επεισόδια μεταξύ Ε.Ο.Ρ και ΕΛΑΣ με αποτέλεσμα την διάλυση του ΕΛΑΣ Ρεθύμνου και τη δολοφονία των αρχηγών του. Η σύγκρουση στο Ρέθυμνο, φαίνεται ότι είχε στενά τοπικό χαρακτήρα, διαφορετικό απ αυτόν που προέβλεπε το Ε.Α.Μ παγκρήτια, αφού όπως αναφέρει ο Χριστοφοράκης ‘*είχε συμφωνηθεί με την Ε.Ο.Ρ να μην ακολουθήσει σύγκρουση, υπήρξε φαίνεται διαφωνία με τις εντολές του Βλαντά, από τα Χανιά*¹¹⁶. Η πληροφορία για την ανακωχή μεταξύ Σκόμπι και ΕΛΑΣ, στις 20 του μηνός, από τον Στρατιωτικό Διοικητή Κρήτης, φαίνεται να καθυσχάσε τα πνεύματα, καθώς υποσχέθηκε ότι οι υπαίτιοι θα τιμωρούνταν, δήλωση η οποία είχε απήχηση στις οργανώσεις του Ρεθύμνου.

Προσπάθειες για αποφυγή διάλυσης του ΕΛΑΣ Ρεθύμνου, έγιναν από τον ΕΛΑΣ Αποκόρωνα Χανίων, ο οποίος μαζί με τις αντάρτικες δυνάμεις του, αποφάσισε να μετέβη στο Ρέθυμνο. Τελικά αφού η Στρατιωτική Διοίκηση Κρήτης, έστειλε τελεσίγραφο στην Επιτροπή του Ε.Α.Μ και στον συνταγματάρχη του να μην μεταφερθούν, αντιπρόσωποι από την Ε.Ο.Κ και τον ΕΛΑΣ και με την συμβολή του Επισκόπου Κυδωνίας, συμφώνησαν στην μη μετακίνηση. Επιπλέον, με νέα διαταγή, η Στρατιωτική Διοίκηση Κρήτης, όριζε τις θέσεις των οργανώσεων του Ε.Α.Μ-Ε.Ο.Κ Χανίων, μέχρι την άφιξη της Εθνοφυλακής και τον Αγώνα κατά των Γερμανών. Στο Ρέθυμνο και το Ηράκλειο δρούσαν η Ε.Ο.Κ υπό τον Πλέυρη-Μπαντουβά και τον Χρίστο Τζιφάκη. Τα Γενεριανά με πρόνοιες των Άγγλων και την βοήθεια των ‘*συνοδοιπόρων*’ τους, φρόντισαν η όξυνση να μεταφερθεί και στους άλλους Νομούς¹¹⁷. Στο Ηράκλειο όμως η ανάπτυξη του Εργατικού Κέντρου, αμέσως μετά την απελευθέρωση, εμπόδισε σε μεγάλο βαθμό την διάχυση της τρομοκρατίας, από την πλευρά των ομάδων που δρούσαν.

¹¹⁵ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 σελ 715

¹¹⁶ Χριστοφοράκης Μιχάλης, Εθνική Αντίσταση και Δημοκρατικοί αγώνες στην Κρήτη, έκδοση Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984 σελ 135

¹¹⁷ Ηλιάκης Λευτέρης Ι. Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη, Χανιά, 2002 σελ 253

Αν και σχεδόν κανείς δεν το περίμενε, τα “Γενεριανά”, έλαβαν χώρα στις 28 Ιανουαρίου στο Ηράκλειο, με χτύπημα στο μικρό απόσπασμα του ΕΛΑΣ_Ε.Ο.Κ και τον θάνατο του Ιωάννη Παναγιωτάκη της Ε.Ο.Κ. Άμεσα την επόμενη κιόλας, ο Μπαντουβάς αφοπλισε τους ελασίτες του Πόρου, όπου και έγινε το συμβάν, ενώ δυνάμεις της Ε.Ο.Κ, χτύπησαν το αρχηγείο του ΕΛΑΣ, στην πόλη του Ηρακλείου. Για την αντιμετώπιση της κατάστασης, και προκειμένου να σταματήσουν τα πυρά, με απόφαση του Νάθενα, κυκλοφορούσαν από 30 Ιανουαρίου 195, περίπολοι με αξιωματικούς από την Εθνοφυλακή¹¹⁸.

Το Λασίθι, που αποτελεί από την αρχή της κατοχής μια ξεχωριστή περίπτωση, δεν είχαμε την ένταση που αντιμετώπισαν οι τρεις άλλοι νομοί, παρά ένα μονάχα συλλαλητήριο. Ο Φεβρουάριος ωστόσο, έφερε τη δολοφονία του ελασίτη Μανωλετσάκη από μέλη της Εθνοφρουρά και ουσιαστικά εργαλεία των Άγγλων, ανάβοντας τη φλόγα του μονόπλευρου εμφυλίου στον Νομό¹¹⁹, και τον διωγμό του Κούνδουρου από το Ε.Α.Μ, μετά την επίρριψη ευθυνών για τα Δεκεμβριανά, στο Ε.Α.Μ. Στην Ιεράπετρα τα πνεύματα ήταν περισσότερο οξυμένα. Τέλη Μαρτίου η χωροφυλακή, εισέβαλε στα γραφεία του Ε.Α.Μ και κατέσχεσε έγγραφα, ενώ συνελήφθησαν και μέλη της Νομαρχιακής Επιτροπής.

Η πανεαμική διαδήλωση της επόμενης μέρας, είχε αποτέλεσμα βολές από τον στρατό και τη χωροφυλακή εναντίον του πλήθους και αρκετούς σκοτωμούς. Μετά από διεργασίες και πάλι η προσοχή στράφηκε στα Χανια.

ΙΧ. ...Ο Κρητικός Εμφύλιος...

Λόγω ειδοποιών διαφορών, όπως θα δούμε παρακάτω, ο Κρητικός Εμφύλιος δεν έλαβε την έκταση που παρακολουθήσαμε στην υπόλοιπη Ελλάδα. Το συνεργατικό πλαίσιο μεταξύ των παραγόντων στη διάρκεια της Κατοχής, διατηρήθηκε μέχρι τον Απρίλιο του 1947, όπου η κατάσταση άρχισε να μεταβάλλεται, από τις αρχές ήδη του χρόνου. Η δυναμική καταπολέμηση του κομμουνισμού, ήρθε με την “επτακέφαλη”, όπως ονομάστηκε κυβέρνηση του Ιανουαρίου. Η κυβέρνηση αυτή, άρχισε τη

¹¹⁸ Κάββος Γεώργιος, Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945, Ηράκλειο 1991 728

¹¹⁹ Ηλιάκης Λευτέρης Ι. Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη, Χανιά, 2002 σελ 254

συστηματική εκκαθάριση των αριστερόφρονων πολιτών από τις δημόσιες υπηρεσίες, τα έκτακτα Στρατοδικεία και το οργανωμένο κυνηγητό προς τον Αριστερό κόσμο. Μείζονος σημασίας προσωπικότητα, που συμμετείχε σ αυτό, ήταν ο Ναπολέοντας Ζέρβας, παλιός και γνωστός μαχητής του αντικομμουνιστικού στρατοπέδου, όπου είχε λάβει μάλιστα το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης. Η εμφύλια σύγκρουση φαινόταν πλέον ότι όδευε προς γενίκευση.

Η παρούσα συγκυρία, έφερε τον Παύλο Γύπαρη Στρατιωτικό Διοικητή Χανίων και τον Χρίστο Τζιφάκη αρχηγό της Ε.Ο.Ρ, Γενικό Διοικητή Κρήτης. Η σύμπραξη Βενιζελικών και του λαϊκού Κόμματος, ήταν η απόδειξη ότι οι αστικές δυνάμεις τίθονταν πλέον καθαρά σε κοινό ταξικό αγώνα. Ο Γύπαρης με τον τίτλο που του δόθηκε, άρχισε να στρατολογεί όλα τα κακοποιά στοιχεία του Νομού και τους κατσκοκλέφτες με αιμοσταγή ένστικτα, συγκροτώντας το σώμα Άνευ Θητείας Χωροφυλάκων. Τον Φλεβάρη του 1947, επικράτησε μεγάλος αναβρασμός σε απεργιακό επίπεδο, κυρίως από τους αγρότες, γεγονός που έδωσε την αφορμή για καχύποπτη στάση απέναντι στους αριστερούς. Καθώς η αγροτική οικονομία στηριζόταν στην εμπορευματοποίηση των τοπικών προϊόντων, οι κρητικοί ήθελα να έχουν καλές σχέσεις με την κυβέρνηση, μέχρι το σημείο να εκτοπίσουν το κομμουνιστικό στοιχείο, όπου ήταν και στόχος της. Κάτω από αυτές τις συνθήκες που μας θυμίζουν συνειρμικά άλλες εποχές(όπως την μεταξική περίοδο), οι δυνάμεις κυρίως του Γύπαρη στα Χανιά βρήκαν το έδαφος να προβούν σε συλλήψεις εαμιτών, με το γνωστό πλέον πρόσχημα τη “δημόσιας τάξης”. Καταστροφές έλαβαν χώρα, αλυσιδωτά σε χρονικό περιθώριο μιας βδομάδας στο Ηράκλειο, ενώ ταυτόχρονα στην Ανατολική Κρήτη ο Δημοκρατικός Στρατός, φαίνονταν ενδυναμωμένος. Από τις πόλεις σταδιακά, η “Λευκή κρητική Τρομοκρατία”, επεκτάθηκε και στην ύπαιθρο, με τις συνθήκες πρακτικές.

Το Αντάρτικο στην Κρήτη, άρχισε τέλη Απρίλη του 1947, όταν η σύλληψη μελών του Ε.Α.Μ, έφερε την αντίδραση ομάδων του ΕΛΑΣ με επιθέσεις σε αστυνομικά τμήματα στο Φρε Αποκορώνου και σε άλλες επαρχίες. Ακολούθησε η πρώτη συμπλοκή στον Ταυρωνίτη, με τον θάνατο του υπομοίραρχου Σαριδάκη και μερικών χωροφυλάκων¹²⁰. Την ίδια χρονική περίοδο το άκρως ενδυναμωμένο μετά την

¹²⁰ Ηλιάκης Λευτέρης Ι. Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη, Χανιά, 2002 σελ 36

απελευθέρωση εαμικό κίνημα στο Λασίθι, είχε αναδείξει ως αρχηγό αντάρτικου τον Γιάννη Ποδιά, όπου είχε στελεχώσει την ομάδα του με δραπετές από το στρατόπεδο συγκέντρωσης του Αγίου Νικολάου.

Η αποφασιστική παρουσία του Ποδιά, έγινε με την κατάληψη της Ιεράπετρας τον Μάιου του 1947¹²¹. Την ίδια μέρα στο Ηράκλειο ο συγκεντρωμένος λαός, μπροστά στη Νομαρχία, φώναζε και διεκδικούσε την απομάκρυνση του Γύπαρη και των χωροφυλάκων από το νησί, ώστε να σταματήσει ο εμφύλιος. Ο Νάθενας, εξέχουσα προσωπικότητα της Εθνικής Αντίστασης και υποστηρικτής του Λαϊκού Κόμματος, καθώς και μερίδα βενιζελικών, όπως ο Μπαντουβάς, τάχθηκαν διαμετρικά αντίθετοι σε μια τέτοια εξέλιξη και αρνήθηκαν κάθε σχέση με το Ε.Α.Μ. Εξάλλου, από τον Γενάρη του 1945, στον Νομό Ηρακλείου, οι ομάδες του Πλεύρη και Μπαντουβά, δρούσαν ενάντια στους αριστερούς, με εκφοβισμό και τραμπούκικες επιθέσεις.

Σε λίγες μέρες από την μάχη στον Ταυρωνίτη, οι συγκρούσεις επεκτάθηκαν σε όλο τον Νομό, ενώ ο Γύπαρης δρούσε ξέφρενα, με την φιλική προς αυτόν χωροφυλακή, διαπράττοντας *“ειδεχθεί και αποτρόπαια εγκλήματα”*¹²². Το κέντρο των παρακρατικών μiasμάτων, ήταν το Σέλινο Χανίων, όπου ομάδες δραστηριοποιούνταν δυναμικά, χωρίς οίκτο, στις ποικίλες επιχειρήσεις της αστυνομίας και του στρατού. Εκεί ήταν δυνατό και το αντάρτικο όμως. Ο Δημοκρατικός Στρατός, ο οποίος όπως θα φανεί στο τέλος, άντεξε περισσότερο, από τον Δημοκρατικό Στρατό Ανατολικής Κρήτης, που αναπτύχθηκε πρώτος. Ο Δημοκρατικός Στρατός, επέφερε τόσες απώλειες, που η κυβέρνηση της Αθήνας, αναγκάστηκε να στείλει πρόσθετες στρατιωτικές δυνάμεις, για την αντιμετώπιση του. Ωστόσο, η απομόνωση από το κεντρικό αρχηγείο του, οπότε και ο ανεπαρκής οπλισμός του σε συνδυασμό με την ελλιπή καθοδήγηση, το δύσβατο των Λευκών Ορέων και το *“ανειδίκευτο”* του επιτελείου του, τον οδήγησε τελικά στην *“ήττα”*¹²³. Το μεγαλύτερο μέρος απ το δυναμικό του, αριθμήσε καθ όλα τα χρόνια του τα 200-220 άτομα, ενώ οι αγωνιστές, τουλάχιστον σε τυπικό επίπεδο, έφτασαν τους 450-500. Μέλη του γίνονταν, όσοι δεν ήθελαν να καταταγούν στον στρατό και να πολεμήσουν για την Ηπειρωτική Ελλάδα, οπότε λιποτακτούσαν. Επιπλέον, σημαντικό ποσοστό προέρχονταν από την ΕΠΟΝ Χανίων, που είχε ιδιαίτερη δυναμική την εποχή εκείνη. Στους κόλπους του

¹²¹ Ηλιάκης Λευτέρης Ι. Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη, Χανιά, 2002 σελ 279

¹²² Ηλιάκης Λευτέρης Ι. Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη, Χανιά, 2002 σελ 40

¹²³ Ηλιάκης Λευτέρης Ι. Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη, Χανιά, 2002 σελ 166-167

περιελάμβανε και ξεχωριστή διμοιρία γυναικών, με επικεφαλής την Γεωργία Σκευάκη¹²⁴.

Η πόλη των Χανίων, είχε μετατραπεί σε φρούριο τρομοκρατίας, όπως και οι υπόλοιποι νομοί. Οι αιμοσταγείς δυνάμεις του Γύπαρη δρούσαν ανεξέλεγκτα, ενώ οι αντάρτες ήταν έρμαιοι υπο σφαγής. Στο Ηράκλειο, “Οι στάβλοι του Μπαντουβά”, έγιναν η Κρητική Μακρόνησος. Όποιος έμπαινε μέσα σ αυτούς, επωμιζόταν το βάρος της ιδέας του και βασανιστήρια που οι τραμπούκοι επέλεγαν. Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις έδιναν και έπαιρναν, ενώ η απειλή του αντάρτικου, έκανε ακόμα πιο ζώωδη την κατάσταση. Την άνοιξη του 1948, έφτασε και η σειρά του Ποδιά. Η υπεροχή των κυβερνητικών στα βουνά του νησιού, έφερε και τον θάνατο του. Το μόνο που πρέπει να ειπωθεί, είναι ότι σαν όρνια οι εθνικόφρονες υπερασπιστές, έπεσαν πάνω απ το άψυχο κορμί του, το αποκεφάλισαν και το περιέφεραν πανηγυρικά στα γύρω χωριά. Ο Δημοκρατικός Στρατός είχε καταρρεύσει.

Η πλειοψηφία των μελών δεν προέρχονταν από την πόλη, αλλά περισσότερο από την ύπαιθρο. Οι της πόλεις επέλεξαν την εξορία παρά το βουνό. Στον Νομό Χανίων οι αντάρτες παρά το ασφυκτικό περιβάλλον που είχαν διαμορφώσει κυρίως οι δυνάμεις του Γύπαρη, επέδειξαν δυναμική παρουσία, όπως η επίθεση στο Μάλεμε και η αρπαγή οπλισμού. Ωστόσο, τεραστίων διαστάσεων πρόβλημα, υπήρχε στο θέμα τις τροφής, όπου έγινε η μεγαλύτερη αιτία για την μη περαιτέρω οργάνωση ανταρτών στον ΔΣΕ. Το πεσμένο ηθικό, σε συνδυασμό με τις άσχημες συνθήκες, την κούραση και τις πληροφορίες για την έκβαση του αγώνα στην υπόλοιπη χώρα, ήρθαν και έδεσαν με την “πρόνοια” για αμνηστία από τον Σοφούλη. Το αντάρτικο μειώθηκε αισθητά, όμως με την αντίδραση του ΚΚΕ τον Φλεβάρη του 1948, η κατάσταση καλυτέρευσε, οι αντάρτες και πάλι πολλαπλασιάστηκαν, μέλη του κόμματος βγήκαν στο βουνό και οι πολιτικές οργανώσεις απέβαλαν την αδράνεια.

Η τελική κρούση από την πλευρά του εθνικόφρονος στρατοπέδου, έγινε τον Ιούνιο του 1948. Η εθνοφρουρά, περικύκλωσε τους αντάρτες στον ομαλό Χανίων και Στη Σαμαριά, μαζί με αποσπάσματα στρατού, τη χωροφυλακή και στρατευμένους πολίτες, εκκινώντας εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Οι αντάρτες χωρίστηκαν σε μικρές

¹²⁴ Ηλιάκης Λευτέρης Ι. Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη, Χανιά, 2002 σελ152

ομάδες, και έπρεπε να βρουν τρόπους κάλυψης σε φιλικά ή συγγενικά σπίτια. Μετά τη μάχη της Σαμαριάς, ο Σεπτέμβριος έφερε και την εξασθένηση του αντάρτικου. Ενέδρες και θέματα επισιτισμού αποδεκάτιζαν τους αντάρτες. Τελικά, τον ίδιο μήνα του 1949, οι επιζήσαντες αγωνιστές, καθώς δεν είχαν άμεση πρόσβαση στην πληροφόρηση, έμαθαν για την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού στον Γράμμο. Ο Δημοκρατικός Στρατός στην Κρήτη, παρά την διατήρηση της αξιοπρέπειας του και επιτυγχάνοντας εν μέρει τον στόχο του διαλύθηκε. Οκτώ αντάρτες του παρέμειναν κυνηγημένοι, προσηλωμένοι για 17 χρόνια στην ανασυγκρότηση των παράνομων οργανώσεων του Κόμματος. Το 1962, έξι απ αυτούς, μετά από εντολή της ηγεσίας, μετέβησαν στην Ιταλία, όπου έβρισκαν καταφύγιο πολλοί πολιτικοί πρόσφυγες.

Όσον αφορά την στάση του ΚΚΕ στην Κρήτη, αυτή ήταν συντηρητική και ταυτόχρονα διαλλακτική. Οι συμφωνίες με την Ε.Ο.Κ, κατάφεραν να περιορίσουν τις συγκρούσεις, ενώ όπως συνέβη και στην υπόλοιπη χώρα, η δύναμη του με την απελευθέρωση βρέθηκε ενισχυμένη. Εν τούτοις, αν και είχε κηρυχθεί παράνομο από το 1946, στην Κρήτη συνέχιζε η δράση του, νόμιμα και φανερά, ενώ δεν σταμάτησε να διαμηνύει τη διάθεση του για συμφιλίωση, προκειμένου να αποφευχθεί ο Εμφύλιος. Παρά την τρομοκρατία, το εαμικό κίνημα στην Ανατολική Κρήτη, αποδείχτηκε επτάψυχο. Με την ΕΔΑ το 1958, εξέλεξε στον Νομό Λασιθίου, ένα βουλευτή και στον Νομό Ηρακλείου δυο¹²⁵.

“Οι εαμίτες που ντύθηκαν στο χακί δεν μπορούσαν να αντιδράσουν γιατί δεν τους έδωσαν όπλα σκόπιμα, όπλα κρατούσαν μόνο οι “εθνικόφρονες” και οι τραμπούκοι”

(Ηλιάκης Λευτέρης, Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη)

¹²⁵ Ηλιάκης Λευτέρης Ι. Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη, Χανιά, 2002 σελ 261

BENTETA

Η λέξη ‘Βεντέτα’, προέρχεται από το ρήμα ‘vendico’ και μεταφράζεται ως εκδικούμαι. Είναι ένας εθιμικός τρόπος απόδοσης δικαιοσύνης που δεν έχει τη βάση του σε νομοθετικά πλαίσια και αποφάσεις, αλλά επαφίεται στην τιμή του αδικούντος από κάποιον αδικητή, ενώ ο πυρήνας για την αρχή μιας βεντέτας εκτός από την αδικία, φαίνεται να επιτάσσει και υποχρέωση προς αποκατάσταση της φήμης¹²⁶.

Κύριο χαρακτηριστικό της βεντέτας είναι ο τρόπος δράσης. Συνήθως το φαινόμενο συναντάται σε μικρές κοινωνίες όπου η νομική παρέμβαση δεν δύναται να έχει σημαντική επιρροή, τόσο στην συνετίση όσο και στο επίπεδο εφαρμογής κατασταλτικών πρακτικών. Το άτομο στους τόπους αυτούς κρίνεται περισσότερο με βάση τη φήμη και όχι τα υλικά αγαθά που κατέχει. Είναι δηλαδή μία κατάσταση που όπως προαναφέρθηκε η εικόνα μέσα στα στενά όρια της κοινότητας, ορίζει και ακολουθεί τόσο το άτομο όσο για την οικογένεια. Σε αντίθεση με την ‘πυρηνική οικογένεια’, οικογένεια νοείται ό,τι συνδέει το άτομο με δεσμούς αίματος. Οπότε, συνήθως συγγενείς, άρρενες, βρίσκονται επάλξεις, προκειμένου να στηρίξουν και να προστατεύσουν το γόητρο μιας ολόκληρης γενιάς. Επομένως, όταν η βεντέτα μπει στην τελική ευθεία, πράγμα το οποίο σημαίνει σκοτωμούς, δημιουργούνται δύο αντίπαλα στρατόπεδα και το ζήτημα δεν τοποθετείται σε ατομικό επίπεδο¹²⁷. Ο δράστης είναι σχεδόν πάντα άντρας, ενώ η γυναικεία φιγούρα συναντάται ελάχιστες φορές όπου το φαινόμενο λαμβάνει χώρα, και αυτό επειδή δεν υπάρχει κάποιος άντρας με συγγένεια εξ αίματος. Οι κοινωνίες στις οποίες εμφανίζονται βεντέτες, δεν κρίνουν τον αδικούντα σαν παραβάτη, αλλά όπως προκύπτει από τη φύση της δράσης, ο φόνος είναι εκπλήρωση σκοπού. προκειμένου να αποδοθεί ηθική δικαιοσύνη. Ο αδικώντας στην προσπάθεια να ‘καθαρίσει’ το όνομα της οικογένειας του αρκείται στο να σκοτώσει οποιονδήποτε από την άλλη πλευρά, αν ο θύτης δεν βρίσκεται ήδη εν ζωή.

Όπως στην Κρήτη έτσι και στη Μάνη ο εκδικητής χαίρει σεβασμού καθώς εκπληρώνει το σκοπό που επιτάσσουν οι άγραφοι νόμοι της παράδοσης¹²⁸. Η διάρκεια

¹²⁶ Ξυριτάκης Δημήτριος Α., Λόγω τιμής: ιστορίες κρητικής βεντέτας, 2011, σελ 11

¹²⁷ Τσαντηρόπουλος Αριστείδης, Η «βεντέτα» στην ορεινή κεντρική Κρήτη. «Οικογενειακές» συγκρούσεις και κοινωνική οργάνωση, Διδακτορική Διατριβή, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 2000 σελ 46-47

¹²⁸ Τσατσούλης Δημήτρης, «Οι τόποι ως δρώντα βίαιων εκδικητικών επιτελέσεων. Από το δράμα στο δρόμο»,

στο χρόνο εξασφαλίζει τόσο την ένταση όσο και τη βαρύτητα κάθε περιστατικού που οδήγησε στην πράξη αντεκδίκησης. Οι γυναίκες στην Κρήτη, αν και δεν λαμβάνουν πρακτικά μέρος τις βεντέτες, παίρνοντας δηλαδή έμπρακτη εκδίκηση, έχουν το ρόλο του “συντονιστή” παρακινώντας τους άντρες να πάρουν θέση καθαρίζοντας το όνομα της οικογένειας, ονοματίζοντας τον δράστη με το θρήνο τους¹²⁹.

Ο Τσαντηρόπουλος έχει ασχοληθεί με το ζήτημα της βεντέτας κυρίως στα ορεινά χωριά της Κρήτης μέσω επιτόπιας έρευνας. Όπως γνωρίζουν εμπειρικά οι Κρητικοί αλλά και ο Τσαντηρόπουλος ως ερευνητής, η επίλυση μιας βεντέτας γίνεται μέσα από τη διαδικασία του “σασμού”. Ο σασμός ως έννοια προέρχεται από το ρήμα “σάζω”, που σημαίνει φτιάχνω και η ουσία του είναι ο συμβιβασμός μεταξύ των αντιμαχόμενων μερών. Η διαδικασία του σασμού, διενεργείται από τον “μεσίτη” ο οποίος είναι συνήθως άτομο κύρους της εκάστοτε κοινωνίας, ιερέας, δάσκαλος ή όποιος χαίρει της φήμης του δικαίου, και ο ρόλος του είναι η συμφιλίωση και κατ’επέκταση η αποφυγή διαιώνισης της βίας¹³⁰. Οι μεσίτες λειτουργούν σαν τοπικοί δικαστές ενός άτυπου θεσμού ριζωμένο στο φαντασιακό της κοινότητας. Τα νομικά αναγνωρισμένα δικαστήρια στις περιπτώσεις αυτές, είναι η έσχατη λύση, οπότε και δεν προτιμούνται. Με τη βοήθεια των μεσιτών ο τερματισμός της βεντέτας μπορεί να επέλθει και υπό την παρουσία των θρησκευτικών μυστηρίων. Έτσι, μία συντεκνιά το να βαφτίσει δηλαδή ένας της μιας οικογένειας το παιδί αυτού της άλλης, αμβλύνει ή τερματίζει την αντιπαράθεση, όπως ισχύει και με το γάμο μεταξύ απογόνων από τις αντίπαλες μερίδες. Βέβαια οι κινήσεις οπωσδήποτε γίνονται μεθοδικά και στο μεγαλύτερο ποσοστό το αποτέλεσμα εξαρτάται κυρίως από τη συμβιβαστική διάθεση της πλευράς του θύματος¹³¹.

Όπως προαναφέρθηκε, το εθιμοτυπικό της βεντέτας στην Κρήτη δεν εντάσσεται στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου νόμου, αλλά υπακούει σε άγραφους κανόνες που έχουν σχέση περισσότερο με ένα κανονιστικό πλαίσιο, που ορίζει την δράση όταν υπάρξει ατίμωση.

σκηνή – το περιοδικό του Τμήματος θεάτρου του ΑΠΘτχ 4/2012 σελ 119

¹²⁹ Τσαντηρόπουλος Αριστείδης, Η «βεντέτα» στην ορεινή κεντρική Κρήτη. «Οικογενειακές» συγκρούσεις και κοινωνική οργάνωση, Διδακτορική Διατριβή, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 2000 σελ 210-217

¹³⁰ Τσαντηρόπουλος Αριστείδης, Η «βεντέτα» στην ορεινή κεντρική Κρήτη. «Οικογενειακές» συγκρούσεις και κοινωνική οργάνωση, Διδακτορική Διατριβή, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 2000 σελ 268-270

¹³¹ Τσαντηρόπουλος Αριστείδης, Η «βεντέτα» στην ορεινή κεντρική Κρήτη. «Οικογενειακές» συγκρούσεις και κοινωνική οργάνωση, Διδακτορική Διατριβή, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 2000 σελ 268-270

Η ένταση που λαμβάνει η βεντέτα δεν εμφανίζει τον ίδιο ρυθμό σε όλο το νησί, αλλά διαφέρει από τόπο σε τόπο. Οι περιοχές που υιοθετούν σε μεγαλύτερο βαθμό την πρακτική της αντεκδίκησης είναι εκείνες που κατά το παρελθόν αντιστάθηκαν πιο σθεναρά στους βενετούς και στους οθωμανούς. Φυσικά η ενασχόληση των κατοίκων με την κτηνοτροφία και τη γεωργία, δεν είναι ένας παράγοντας που δεν εμπλέκεται στην ανάλυση μας. Ωστόσο οι επαρχίες Σελίνου, Αποκορώνου στα Χανιά, οι ορεινές περιοχές του Ψηλορείτη στο Ρέθυμνο και κτηνοτροφικές κοινωνίες στο Ηράκλειο είναι οι πρωταγωνιστές¹³².

Κατά την Ενετική και Οθωμανική αργότερα κατοχή, οι επαναστάσεις και εξεγέρσεις ήταν συχνό φαινόμενο στην Κρήτη. Πέρα από τις απώλειες που συντελούσαν οι κινήσεις αυτές, ο οικονομικός ανταγωνισμός μεταξύ των κατοίκων του βουνού και του κάμπου πόλωναν την κοινωνία. Στη διάρκεια των ξεσηκωμών, φαίνεται πως οι κάτοικοι του βουνού έδρασαν περισσότερο ριζοσπαστικά απέναντι στους κατακτητές τόσο γιατί η παρουσία τους κατά μία έννοια ήταν κινητή όσο και γιατί η επιτήρηση των Οθωμανών δεν ήταν τόσο στενή. Από την άλλη οι κάτοικοι του κάμπου με το φόβο της καταστροφής της ακίνητης περιουσίας τους δρούσαν περισσότερο συντηρητικά.

Η αντίσταση προς τον εχθρό που τότε ήταν το Τούρκος και η ανάγκη τόσο για επιβίωση(ζωοκλοπές) όσο και για ατομική προστασία (οπλοκατοχή), φαίνεται πως αποτελούν την απαρχή για την κτήση μιας σειράς από χαρακτηριστικά, που συντελούν στη δημιουργία αυτού που ακόμη και σήμερα επιβιώνει. Έτσι η “κοινωνική ταυτότητα ανωτερότητας” η επικρότηση πράξεων βίας, η ανδρεία στην άρνηση υποδούλωσης και υποτίμησης, θέτει και το πλαίσιο σύμφωνα με το οποίο αντιλαμβάνονται οι Κρητικοί τη βεντέτα¹³³.

I. Μεταπολεμικά ξεκαθαρίσματα

Σημαντική πηγή πληροφοριών για το ζήτημα της βεντέτας στην Κρήτη, είναι το βιβλίο του Ξυριτάκη “Λόγω τιμής”. Μέσα από τη μελέτη του ο Ξυριτακης, προσπαθεί να θέσει την βεντέτα ως στοιχείο της κρητικής ιδιαιτερότητας, ο οποίος τρόπος αν και

¹³² Αριστείδης Τσαντηρόπουλος, Η βεντέτα στη σύγχρονη Ορεινή Κρήτη, Πλέθρον, Αθήνα, 2004. σελ 17.

¹³³ Άρης Τσαντηρόπουλος, Η βεντέτα στη σύγχρονη Ορεινή Κρήτη, Πλέθρον, Αθήνα, 2004. Σελ 114-117

δεν συμβιβάζεται με τον δικαστικό τρόπο απονομής δικαιοσύνης, εντούτοις αποτελεί εθιμικά θέσπισμένο τρόπο αυτοδικίας. Επίσης θα δούμε ότι η χειραφετική πράξη της βεντέτας, βρίσκει συνοχή στο παρελθόν, ως απόδοση των ίσων προς ένα φόνο η ατίμωση της οικογενειακής εικόνας. Οι ιστορίες που περιγράφει, μας φανερώνουν τα κίνητρα που ώθησαν τον αδικούντα να πάρει εκδίκηση, τα ζητήματα (άλλοτε ισχυρά κατά τον κοινό νοο και άλλοτε το μηδαμινά) που πυροδοτούν την έναρξη των εχθροπραξιών, καθώς και περιγραφές που κάνουν κατανοητή την κατάσταση. Στην προκειμένη περίπτωση, θα σταθούμε σε δύο περιπτώσεις που αφορούν τη μεταπολεμική Κρήτη, οι οποίες τέθηκαν προς ξεκαθάρισμα μέσα στην αίθουσα του δικαστηρίου.

Με την απελευθέρωση το ζήτημα της τιμωρία των συνεργασθέντων με τους Γερμανούς, νομικά, ανέλαβαν τα Ειδικά Δικαστήρια Δοσιλόγων, που συστήθηκαν ανά τη χώρα. Έτσι και στο Ηράκλειο ο Αναγκαστικός νόμος 543/1945 έφερε υπό το βλέμμα της δικαιοσύνης στους προδότες¹³⁴. Στις περισσότερες περιπτώσεις το ακροατήριο ήταν πολυπληθές παρουσία συγγενών θυμάτων κατηγορουμένων γεγονός που ανταποκρίνεται άριστα στην οικογενειακή στήριξη που χαρακτηρίζει την Κρητική παράδοση. Ο συγγραφέας αναφέρει δύο περιπτώσεις.

Η πρώτη αφορά την οικογένειά του Μιχάλη Σωμαράκη στο Σαρχο Ηρακλείου. Από όλο το χωριό, μόνο η συγκεκριμένη οικογένεια δέχτηκε να συνεργαστεί με τους Γερμανούς. Οι κόρες του Μιχάλη Σωμαράκη συνήψαν ερωτικούς δεσμούς με προδότες της κατοχής. Η Μαρία με τον γνωστό για το δοσιλογικό του έργο, Πέτρο Βάρβογλη και η Χαρίκλεια με κάποιο Γερμανό αξιωματούχο. Οι αντάρτες της περιοχής, θέλησαν να τιμωρήσουν την οικογένεια σκοτώνοντας τον Βάρβογλη. Ο Μιχάλης Σωμαράκης, διατυμπανίζοντας τους φονιάδες του γαμπρού του, προκάλεσε και το δικό του θάνατο από τις ριπές των ανταρτών. Οι δύο κόρες στο άκουσμα του θανάτου του πατέρα τους, απευθύνθηκαν στους Γερμανούς ανωτέρους και το αποτέλεσμα ήταν 35 νεκροί φόνο του Μιχάλη Σωμαράκη. Οι Σαρχιανοί, μέσα στο σκοτεινό πλαίσιο της εποχής περίμεναν την ευκαιρία να πάρουν εκδίκηση με την απελευθέρωση. Η δίκη ήρθε με την απελευθέρωση από το ειδικό δικαστήριο δοσίλογων. Η απόφαση μετά από δύο μέρες διαδικασιών, ήταν ελάχιστη σύμφωνα με τα πεπραγμένα της οικογένειας. Οι Σαρχιανοί, συγγενείς των θυμάτων και άλλοι

¹³⁴ Ξυριτάκης Δημήτριος Α., Λόγω τιμής: ιστορίες κρητικής βεντέτας, Μελανι, 2011, σελ 57

χωριανοί δυσαρεστήθηκαν. Επιτέθηκαν με βία στο δωμάτιο που ήταν απομονωμένοι οι Σωμαράκηδες και σαν θεριά, έδωσαν την τιμωρία που πίστευαν ως δίκαιη. Κατακρεούργησαν τα μέλη και τα πέταξαν από το παράθυρο στο δρόμο, όπου λίγο αργότερα ρίχτηκαν σε ένα λάκκο και ξεχάστηκαν δίχως καμία νεκρώσιμη τελετή. Η κοινότητα επιβράβευσε την πράξη αυτή και το αίσθημα της ικανοποίησης πήρε τη θέση της ταπείνωσης.

Η δεύτερη μεταπολεμική ιστορία έχει ως βασικό δρώντα άλλο ένα πασίγνωστο προδότη τον Νίκο Μαγιάση. Ο Μαγιάσης, δεν ήταν απλά συνεργασθέντας με τους Γερμανούς για να επιβιώσει στη διάρκεια της κατοχής, ήταν ιδεολόγος ναζιστής και εξαιρετικά διεισδυτικός στον προδοτικό μηχανισμό, αφού υπήρξε διερμηνέας. Όταν οι Γερμανοί άρχισαν να φεύγουν από τα Ανατολικά προς τα Χανιά, τους ακολούθησε και βρέθηκε στην Αθήνα στην προσπάθειά του να εγκαταλείψει τη χώρα, όπου και αναγνωρίστηκε για να μεταφερθεί είναι πάλι στην Κρήτη και να δικαστεί. Το έργο του κατά τη διάρκεια της κατοχής αξιοσημείωτο, αφού λόγω της συμπεριφοράς του τα θύματα αριθμούν πάνω από 350 κατοίκους σε ομαδικές εκτελέσεις και μεμονωμένες περιπτώσεις.

Στενός συνεργάτης του ήταν ο Σούμπερτ, ο δημιουργός του φονικού σώματος των Σουμπεριτών, ενός σώματος κρητών προδοτών, βαρυποινιτών, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για πλειάδα εγκλημάτων τόσο στην Κρήτη, όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα, όμως θα ήταν αφελές η δράση, η ταυτότητα και οι πρακτικές του εν λόγω σώματος, να χωρέσουν σε μερικές γραμμές.

Ας πάρουμε την υπόθεση από την αρχή. Καταρχάς ο θάνατος του Μαγιάση ήρθε από το μαχαίρι του Γιώργου Βρέντζου αδερφού του δολοφονημένου Μιχάλη Βρέντζου. Τόσο το όνομα όσο και η ιστορία του ονόματος των Βρέντζων είναι μεγάλη στην κρατική περιφέρεια. Πρωταγωνιστές πάντα στους μεγάλους αγώνες, με καταγωγή από τα Ανώγεια, έναν κατά την κατοχή βασανισμένο τόπο η Βρέντζοι είναι παραδοσιακά κτηνοτρόφοι, ακούνητοι μαχητές στον Ψηλορείτη. Ο Μιχάλης και ο Γιώργος συνελήφθησαν καθώς έβοσκαν τα πρόβατά τους από διαφορετικό ο καθένας γερμανικό απόσπασμα. Ο Μιχάλης είχε την ατυχία να έχει για διερμηνέα των Μαγιάση. Μέσα από μία στιχομυθία που περιγράφεται στο βιβλίο(μαρτυρία του Γιώργου) ο Μαγιάσης κατηγορεί τον Μιχάλη ότι έδωσε τροφή στους άντρες. Εκείνος προσπαθεί να καλυφθεί. Τελικά μετά από άσκοπες δοκιμασίες ο Μαγιάσης σκοτώνει

τον Μιχάλη, βεβηλώνει το σώμα του. Με τη δίκη οικογένεια Βρέντζου βρίσκεται στο δικαστήριο. Ο Γιώργος σηκώνεται να καταθέσει εναντίον του φονιά του αδελφού του. Είναι η στιγμή που το μαχαίρι του καρφώνεται στην κοιλιά του προδότη. Η εκδίκηση έχει παρθεί. Φυσικά, τόσο η τοπική κοινωνία όσο και ο τύπος υμνούν την ανδρεία που επέδειξε ο Βρέντζος και επικροτούν αυτή την πράξη στο όνομα του χαμένου Γιώργου Βρέντζου. Ο Μιχάλης παραδίδοντας το μαχαίρι στον Πρόεδρο αφέθηκε στην κρίση των δικαστών όπου λίγο καιρό αργότερα αθωώθηκε¹³⁵.

Είδαμε δύο μεμονωμένες περιπτώσεις τιμωρίας στη μεταπολεμική Κρήτη όπου θα μπορούσαν ή όχι να έχουν λάβει μεγάλη έκταση. Κάτι τέτοιο δεν συνέβη αφού είτε δεν υπήρξαν αρένες απόγονοι, είτε οι απόγονοι προδοτών δεν σήκωσαν κεφάλι. Σε κάθε περίπτωση πάντως, αυτό που είναι χρήσιμο να κρατήσουμε είναι ο χώρος της εκδίκησης. Το δικαστήριο που δίκασε τους προδότες με την ορισμένη ποινή. Οι συγγενείς των θυμάτων θεώρησαν ανεπαρκή αυτή την απόφαση, πήραν τον νόμο στα χέρια τους μέσα στο χώρο. Μόνο από αυτό καταλαβαίνουμε ότι το ζήτημα του να αποδοθεί το ίσον προς ίσο, έχει μεγάλη αξία για το σκεπτικό των κρητικών, ιδωμένο φυσικά από τη συγκεκριμένη κουλτούρα που επικρατεί στην παράδοσή τους. Ένα ακόμη στοιχείο είναι ότι όπως συμπεραίνει Ξυριτάκης “ο εκδικητής σκοτώνει το φονιά του συγγενούς του αλλά ταυτόχρονα τιμωρεί έναν προδότη”¹³⁶.

¹³⁵ Ξυριτάκης Δημήτριος Α., Λόγω τιμής: ιστορίες κρητικής βεντέτας, Μελανι, 2001, σελ 68-77

¹³⁶ Ξυριτάκης Δημήτριος Α., Λόγω τιμής: ιστορίες κρητικής βεντέτας, Μελανι, 2001, σελ 84

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Είδαμε στις προηγούμενες σελίδες, όλη την ιστορική διαδρομή της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Κρήτη. Η κατάληψη της χώρας άρχισε τον Απρίλιο του 1941 και τελείωσε τον Μάιο του ίδιου έτους. Οι δυνάμεις της χώρας μαζί με τους φαινομενικά “φίλους” συμμάχους, επέδειξαν αξιόλογες μάχες στα πεδία των μαχών ενάντια στο τέρας του εθνικοσοσιαλισμού, με αποτελέσματα που φάνηκαν ή όχι...

Στην Κρήτη, όπως αργότερα και στην Ηπειρωτική χώρα μεμονωμένες ομάδες και σύνολα, αποφασισμένα μπήκαν στον αγώνα της απελευθέρωσης, θυσιάζοντας τα νιάτα και τη ζωή τους, προκειμένου να δουν τον τόπο ετούτο ελεύθερο. Με την παύση της 10ήμερης κατάληψης του νησιού, άρχισαν οι εργασίες για την συγκρότηση αντιστασιακών ομάδων. Το πολιτικό τους πρόσημο, ήταν στην πλειοψηφία του βενιζελικό, με έναν λανθάνοντα αντικομμουνιστικό περιεχόμενο. Ωστόσο, προκειμένου να συμπράξουν στον κοινό αγώνα, οι κρήτες παραμέρισαν τις διαφορές τους, έκαναν συμφωνίες και με το ενωτικό πνεύμα του “φιλελεύθερου” θεριού, ρίχτηκαν στον αγώνα. Βέβαια, στην περίοδο του Εμφυλίου, μαχητές κοινών στρατοπέδων, έγιναν εχθροί και σφάζονταν, αλλά αυτό εντάσσεται στην εισαγόμενη διχόνοια.

Τα Δεκεμβριανά και η Απελευθέρωση, η μαύρη ταφόπλακα του αντιστασιακού κινήματος, έθεσε στην ευχέρεια του ξένου συμμάχου το μέλλον της χώρας. Οι βρετανοί κατάφεραν τελικά με την ένοπλη σύγκρουση που υποκίνησαν να μυήσουν τα αδέρφια στον θάνατο. Να δημιουργήσουν μια ολόκληρη αιματηρή κατάσταση συμφερόντων και μονόπλευρου κινδύνου. Να καθοδηγήσουν τα πλήθη και τις κυβερνήσεις, όπου τους βόλευε. Ίσως το τρομακτικό περιβάλλον, μέχρι την έναρξη του εμφυλίου σπαραγμού να το βίωσε περισσότερο η υπόλοιπη χώρα και όχι τόσο η Κρήτη. Όπως όμως και στην Αθήνα, έτσι και στην Κρήτη, ο βρετανική πολιτική, πριν την καθαρή έναρξη του Εμφυλίου, προσπάθησε να δημιουργήσει προσχήματα για στρατιωτική επέμβαση, όπως συνέβη στην πρωτεύουσα. Με τις ενεργές συμμαχικές οργανώσεις της Ε.Ο.Κ και της Ε.Ο.Ρ, τα “Γενεριανά” στο Ρέθυμνο, η επίθεση εοκιτών στον ΕΛΑΣ Ηρακλείου, η δολοφονία του Μανωλετσάκη στο Λασιθί, η επίθεση στους διαδηλωτές της Ιεράπετρας, έδειξαν καθαρά ότι ο μόνος σκοπός ήταν

η αντίδραση και η πρόκληση Εμφυλίου.

Ενώ ο Εμφύλιος ξεκίνησε το 1946, στην Κρήτη μόλις την άνοιξη του 1947 άρχισε και διήρκησε έως το 1948. Φυσικά και η μικρή του διάρκεια δεν άφησε ανέπαφο το μίσος μεταξύ των δυο στρατοπέδων. Η έκταση που έλαβε, σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο κυρίαρχο βενιζελικό φρόνημα των κρητικών και στην έντονη αλλά όχι ηγεμονική παρουσία του Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ, ενώ παράλληλα και στην κοινή οργάνωση των δυο μερίδων. Εκεί που στην υπόλοιπη Ελλάδα ο Ζέρβας και οι βρετανοί έβλεπαν έναν ΕΛΑΣ που μόνο στρατιωτικά χρησίμευε, στην Κρήτη το Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ-Ε.Ο.Κ, ήταν συνεργασία και κοινή πάλι προς τον κατακτητή. Φυσικά, δεν είναι δόκιμο να παρουσιαστεί μια ιδανική εικόνα για την Κρήτη, όπου οι διαμάχες δεν είχαν χώρο. Και δολοφονίες εαμιτών και ελασιτών συνέβησαν, και συλλήψεις και φυλακίσεις και κυνηγητά, πριν το ξέσπασμα του κυρίως Εμφυλίου, όπως τα Γενεριανά. Όμως πρέπει να γίνει κατανοητό, ότι ο εμφύλιος αν ήταν βαλτός μια φορά στην κυρίως Ελλάδα, στην Κρήτη και πιθανόν και σε άλλα μέρη, ήταν διπλά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η παραμονή των Γερμανών στα Χανιά, σχεδόν ένα εξάμηνο μετά την Απελευθέρωση της χώρας και η συντήρηση των στρατευμάτων τους από τις βρετανικές δυνάμεις. Οι βρετανοί φοβούνταν τη δύναμη από τον οπλισμό που θα λάμβανε το Ε.Α.Μ/ΕΛΑΣ, με την παράδοση του κατακτητή. Ο Hagen Fleischer, κάνει λόγο για περίεργη αγγλο-γερμανική συγκυριαρχία στα Χανιά¹³⁷. Μετά την συνθηκολόγηση, απτόητοι και χωρίς περιορισμό, οι Γερμανοί συνέχισαν την λειτουργία Στρατοδικείων με αποφάσεις ενάντια σε έλληνες¹³⁸.

Επιπλέον, στην Κρήτη, υπήρξαν μεμονωμένες περιπτώσεις συνεργασίας με τους Γερμανούς, όπως οι Σουμπερίτες, ενώ δοσίλογοι τιμωρούνταν κατευθείαν. Το γεγονός ατιμωρησίας δοσίλογων που δεν έλαβε στη νήσο την ένταση που γνώρισε η ηπειρωτική χώρα, δεν έδωσε το περιθώριο ώστε μετά τον πόλεμο οι προδότες να συμμετέχουν σε καίριες θέσεις και να επεκταθεί το αντικομμουνιστικό-αντιστασιακό αίσθημα. Και τα ακροδεξιά αισθήματα ήταν περιορισμένα. Επιπροσθέτως, σημαντικός παράγοντας για την αποφυγή συγκρούσεων ήταν ο Κλήρος. Η εκκλησία προέβαλε το ενωτικό αίσθημα μεταξύ των οργανώσεων, έκανε προσπάθειες

¹³⁷ Fleischer Hagen, Η Μάχη της Κρήτης, Κρήτη Ιστορία και πολιτισμός, έκδοση Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Ηράκλειο 1988, τ. 2 σελ 519

¹³⁸ Βλοντάκης Σταύρος Γ., Η οχυρά θέση Κρήτης, Αθήνα 1976. σελ 304

συμφιλίωσης και καθώς ο κρητικός είναι ένα με τη θρησκεία, ο λόγος της εκκλησίας έπιανε χώρο.

Οι εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946, δεν έφτιαξαν ένα Λιτόχωρο όπως προκλήθηκε εκεί. Για την Κρήτη οι εκλογές αυτές σήμαιναν σύμπραξη βενιζελικών και αριστερών και σθεναρή αντίρρηση στην επιστροφή του βασιλιά. Η Ελλαδική χώρα μετά από μια ταπεινωτική Βάρκιζα, μια περίοδο Λευκής Τρομοκρατίας, εκλογές θέατρο, εισέρχεται τελικά στον Εμφύλιο με το προσυμφωνημένο 90% της Γιάλτα. Στην Κρήτη, με αφορμή τον απεργιακό κλοιό των αγροτών, οι δυνάμεις του Γύπαρη άρχισαν τρομοκρατικές ενέργειες και συλλήψεις για τον Αριστερό κόσμο. Το ΚΚΕ ωστόσο, έβλεπε ότι η Ελλάδα τροφοδοτούνταν με κρητικό δυναμικό στους κόλπους της χωροφυλακής και του Εθνικού Στρατού, οπότε αντιδρούσε.

Η ένταση των βασανιστηρίων και οι μέθοδοι, οπωσδήποτε διέφεραν από μέρος σε μέρος, όμως ο εχθρός ήταν ένας πάντα. Ίσως, στον βορά ο φόβος να προέρχονταν από τον “εαμοβούλγαρο”, στη Μεσσηνία από τον κομμουνιστή που έσφαξε στον Μελιγαλά και στην Ήπειρο από τον Αλβανό. Στην Κρήτη όμως, φόβος για τους κομμουνιστές δεν υπήρχε. Ο κρητικός λαός ήξερε καλά, ότι μόνο ο Βενιζελισμός είναι η πολιτική παράδοση. Μόνο μέσα από τα προτάγματα του μεγάλου για τους ντόπιους πατριώτη Βενιζέλου, μπορούσε να υπάρξει η ανεξαρτησία και η αυτάρκεια που αναζητούσαν.

Η Ηπειρωτική χώρα, βίωσε όπως φαίνεται παραπάνω από την ιστορική γνώση, μαύρες μέρες που διαμόρφωσαν όλα σχεδόν τα επίπεδα της ανθρώπινης ζωής. Ο εμφύλιος, οι σκοτεινότερες σελίδες της “Ελλάδας των πέντε Ηπείρων και των τριών θαλασσών”, έπνιξαν τις συνειδήσεις και διαμόρφωσαν τέρατα, που ξεπέρασαν κάθε ανθρώπινη νόηση. Όπως και να χει ο ρόλος και η κατάσταση της Κρήτης, είναι μια περίπτωση που δεν έχει απασχολήσει σε βάθος την ιστοριογραφία. Είναι μια ξεχωριστή φάση στις οδυνηρές μέρες του τόπου. Το ζήτημα της βεντέτας που εισήχθη παραπάνω, είχε ως στόχο να δείξει, το αν οι έριδες που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής, βρήκαν τόπο να εκτονωθούν στο δυναμικό κλίμα του Εμφυλίου. Αυτό ίσως να μην αποσαφινίστηκε σχεδόν καθόλου, οπότε η δείψα για επιστημονική έρευνα θέτει νέο στόχο. Ερωτήματα, όπως το αν υφίσταται ίσως “ταξική αδράνεια” λόγω του ότι η κοινωνία, αν όχι αμιγώς, στην πλειοψηφία της σίγουρα, είναι και ήταν δομημένη από την αγροτική τάξη, θα μας απασχολήσουν σε

επόμενες προσπάθειες. Θα ήταν ενδιαφέρον να σκιαγραφηθεί ο χαρακτήρας των υπόλοιπων δοσιλογικών ομάδων, πέρα από τους Σουμπερίτες, και να αποκαλυφθούν τα κίνητρα, καθώς και η σχέση αυτών με τους Γερμανούς, αλλά και οι σχέσεις των αντιστασιακών ομάδων με τους Γερμανούς. Να διερευνηθούν κι αλλά ζητήματα, όπως τον ρόλο των κρητικών που επέστρεψαν απ τον πόλεμο, τον ρόλο αυτών που έμειναν κρυμμένοι στις σπηλιές μέχρι την πτώση της Χούντας.

Κατά τη συγγραφή της συγκεκριμένης πραγματείας, είδα, ως βιβλιογραφική ερευνητριά, ότι οι πηγές προέρχονται κυρίως από αφηγήσεις. Κάτι τέτοιο δεν είναι δόκιμο και επιστημονικό για την εξαγωγή συμπερασμάτων. Επιπλέον, όπως πιθανόν είδε και ο αναγνώστης, δεν έχει καλυφθεί πλήρως το θέμα. Η παρούσα εργασία σύμφωνα με την δομή της, πρέπει να καλύψει πολλά κενά, για να εξαχθεί ένα συνολικό συμπέρασμα. Προσπάθεια που μπορεί να συνεχιστεί, σε ένα επόμενο ακαδημαϊκό επίπεδο. Τέλος, σίγουρα η περίπτωση της Κρήτης είναι αφελές να αναλυθεί (μόνο)σε σχέση με την Ελλάδα στο σύνολό της. Έτσι, επόμενος στόχος, είναι να δούμε τόσο το φαινόμενο της Βεντέτας, όσο και μια πιο ολοκληρωμένη αποτύπωση-αντιπαραβολή, της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου στην Ήπειρο, αλλά και την οργάνωση του ΕΔΕΣ και των άλλων βόρειων ομάδων, σε σχέση με τις αντιστασιακές οργανώσεις στην Κρήτη.

“ Δεν κατορθώνουν να πιστέψουν οι Έλληνες ότι ένας άνθρωπος που σκέπτεται διαφορετικά από αυτούς μπορεί να είναι πολύ άξιος, πολύ έντιμος, πολύ χρήσιμος άνθρωπος. Άξιοι, έντιμοι, χρήσιμοι είναι μονάχα αυτοί που συμφωνούν μαζί μας. Οι άλλοι όλοι: φωτιά και τσεκούρι! “

(Γιώργος Θεοτοκάς, Ελεύθερο Πνεύμα)

-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-

- Bartolini & Mair *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stability of European Electorates, 1885-1985*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990
- Beevor Antony, *Crete, The Battle and the Resistance*, Penguin books, London 1992
- Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, Θεσσαλονίκη, Θύραθεν, 2006
- Fleisher Hagen, *Η Μάχη της Κρήτης, Κρήτη Ιστορία και πολιτισμός*, έκδοση Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Ηράκλειο 1988
- Lane & Ersson, *Politics and Society in Western Europe*. 3rd edition. London:Sage, 1994
- Lipset & Rokkan, *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments*, Oxford: Oxford University Press, 1990
- Lipset, S.M. & Rokkan, S., *Party Systems and Voter Alignments*. Cross National Perspectives. New York: Free Press, 1967
- Βαρδινογιάννης Βαρθή, *Αντίσταση στο Σέλινο*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1988
- Βερναρδάκης Χ. – Μαύρης Γ., *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, Ανατύπωση, 2012
- Βλαντάς Δημήτρης, *Η προδομένη επανάσταση 1941-1944*, εκδόσεις Γιώργου Ευαγγελίου, Αθήνα 1977
- Βλοντάκης Σταύρος Γ., *Η οχυρά θέση Κρήτης*, Αθήνα 1976
- Γουινερ Λώρενς, *Η Αμερικανική επέμβαση στην Ελλάδα 1943-1949*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1991
- Δημητράκος Δ. Κώσταντίνου Μητσοτάκη, Πολιτική Βιογραφία, , Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 1989
- Δημοσθένης Αλ. Ραπτόπουλος “*Η αλήθεια για την Εθνική Αντίσταση στην Βιάννο*”, εφημερίδα “ΠΑΤΡΙΣ”, Ηράκλειο 9 Δεκεμβρίου 1988
- Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Οι πολιτικές δυνάμεις της Βενιζελικής περιόδου, Ο Βενιζελισμός*, Αθήνα-Κομοτηνή Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 1985

- Θεοτοκάς Γιώργος, Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953, Αθήνα: Εστία
- Ηλιάκης Λευτέρης Ι. *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Κρήτη*, Χανιά, 2002
- Θεοδωράκης Ασκληπιός Γ., *Η Εθνική Αντίστασις Κρήτης*, τ. Α, Β, Δ, Ηράκλειο 1971
- Κάββος Γεώργιος *Γερμανο-ιταλική κατοχή και Αντίσταση Κρήτης 1941-1945*, Ηράκλειο 1991
- *Καπεταν Χαραλάμπου Γιανναδάκη, Απομνημονεύματα* Ηράκλειο Κρήτης 1987
- Κατηφόρης Γιώργης, *Η νομοθεσία των Βαρβάρων: Δοκίμια*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα
- Κίππης Δημήτριος, *Από τον Ψηλορείτη στη σκιά του Ολύμπου*, Αθήνα 1981
- Κοκολάκης Μιχάλης, *Ανατολική Κρήτη, Αντίσταση, Εμφύλιος*, εκδόσεις Γνώσεις, Αθήνα 1988
- Κοκολάκης Μιχάλης, *Ανατολική Κρήτη, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1988
- Κοκόνας Νικόλαος Αλεξ, *The Cretan Resistance 1941-1945*, Rethymnon 1992
- Κοκόνας Νικόλαος Αλεξ, *Βρετανοί κατάσκοποι στην Κρήτη 1941-1945*, Αθήνα 1991.
- Κοκόνας Νικόλαος Αλεξ., *Αρχείο Χρήστου Τζιφάκη*, Αθήνα 1986
- Λιναρδάτος Σπύρος, *Ο πόλεμος του 1940-1941 και η Μάχη της Κρήτης*, Αθήναι 1977
- Μανεδάκης Αντρέας, *Ο Εφεδροπατερας*, Αθήνα 1982
- Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Εθνικός Διχασμός και μμαζική οργάνωση, Οι επίστρατοι του 1916*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1996
- Μελετόπουλος Η. Μελέτης, *Δεξιό Κράτος 1949-1967*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Μοσχονάς, *Η διαιρετική τομή Δεξιάς- Αντιδεξιάς στη μεταπολίτευση (1974- 1990). Περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος. Σε Ν. Δεμερτζής, επιμ., Η Ελληνική Πολιτική Κουλτούρα Σήμερα. Αθήνα: Οδυσσέας, 1994*
- Μυλωνάκης Στέφανος Δ., *Εκκλησία Κρήτης, Γερμανική κατοχή 1941-1945, Αγαθάγγελος Ξηρουχάκης*, τύποις Κ. Μαριδάκη, Χανιά 1948
- Νάθενας Ανδρέας Εμμ., *Αγνωστοι πτυχαί της Εθνικής Αντιστάσεως 1941- 1945*,

Αθήναι 1978

Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η Καχεκτική Δημοκρατία: κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2001

- Νικολακόπουλος Ηλίας, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946- 1964. Η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*. Τρίτη έκδοση. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2000
- Ξυριτάκης Δημήτριος Α., *Λόγω τιμής: ιστορίες κρητικής βεντέτας*, Αθήνα, Μελάνι, 2011
- Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα: Σαββάλας, 2006
- Πετράκης Εμμανουήλ. Α., *Η Εθνική Οργάνωσις Κρήτης (Ε.Ο.Κ.) τμήμα Ηρακλείου κατά την γερμανικήν κατοχήν*, Ηράκλειον 1953. Κρητικά Χρονικά, τ. Γ/1956, β' έκδ. 1969 «Άγιος Γεώργιος Επανωσήφης»
- Σανουδάκης Αντώνη-Αθανασίας Ψαρουλάκη, *Τα λημέρια του ΕΛΑΣ Γ. Δαφέρμου*, ΚΝΩΣΟΣ, Αθήνα, 1992
- Σανουδάκης Αντώνης Κ., *Καπετάν Μπαντουβά απομνημονεύματα*, εκδόσεις Κνωσός, Αθήνα 1979
- Σανουδάκης Αντώνης, *''Ο κοινωνικός χαρακτήρας της Μάχης της Κρήτης''* ομιλία στο Ηράκλειο για τα 42 χρόνια από τη Μάχη. Εφ. *''Αλλαγή''*, 23, 26, 27, 29 Μαΐου 1983
- Σανουδάκης Αντώνης, *Καπεταν Κατσιφάρη, ΟΙ ΡΙΖΙΤΕΣ*, Εκδόσεις ΚΝΩΣΟΣ, Αθήνα 1986
- Σανουδάκης Κωστής, *Η Μάχη της Κρήτης και το Μεσανατολικό ζήτημα*, Κνωσός, Αθήνα 1991
- Σταθάκης Γιώργος, *Δόγμα τρούμαν και σχέδιο Μάρσαλ: η ιστορία της αμερικάνικης βοήθειας στην Ελλάδα*, , βιβλίοραμα, 2004
- Τσαντηρόπουλος Αριστείδης, *Η «βεντέτα» στην ορεινή κεντρική Κρήτη. «Οικογενειακές» συγκρούσεις και κοινωνική οργάνωση*, Διδακτορική Διατριβή, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 2000

- Τσαντηρόπουλος, Η βεντέτα στη σύγχρονη Ορεινή Κρήτη, Πλέθρον, Αθήνα, 2004
- Τσατσούλης Δημήτρης, «Οι τόποι ως δρώντα βίαιων εκδικητικών επιτελέσεων. Από το δράμα στο δρόμο», σκηνή – το περιοδικό του Τμήματος θεάτρου του ΑΠΘτχ 4/2012
- Φωτίου Θανάσης, *Η ναζιστική τρομοκρατία στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα, 2011
- Χάρης Μ., *Το μεταπολεμικό Ηράκλειο*, εκ Αλήθεια, Αθήνα 1999,
- Χιούζ Τζακ Σμιθ, *Απόρρητη αναφορά της δράσεως της S.O.E. στην Κρήτη 1941-1945*, μετ. Ελευθ. Παπαγιαννάκη, έκδοση Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 1991
- Χρηστάκη Γ και Γ. Πατεράκη, *Η Κρήτη και η ιστορία της*, Εκδόσεις Καλέντη, Αθήνα, 1995
- Χριστοφοράκης Μιχάλης, *Εθνική Αντίσταση και Δημοκρατικοί Αγώνες στην Κρήτη*, Αθήνα, 1984

